

Industrija Vojvodine, 1924.

Sadržaj

Predgovor

Opći pregled Vojvodine

Prehranbena industrija

- a) šećerane i preradnja šećera
- b) proizvodnja piva i leda
- c) tvornice špirita i pecare
- d) tvornice šampanjca
- e) klaonice i tvornice salame
- f) konzerviranje voća i povrća
- g) mlinovi i tvor. tjestenina
- h) mljekare i ind. sira
- i) industrija ulja

Odjevna industrija

- a) kudeljna industrija
- b) tkaonice, predionice, konfekcija
- c) svilarstvo

Metalna i strojevena industrija

- a) tvor. vagona i gosp. strojeva
- b) tehničko-mehaničke poslovne
- c) tvornice raznih met. proizvođača

Lijesna industrija

- a) pilane
- b) industrija pokućstva
- c) industrija četaka i metala
- d) industrija razne drvene robe

Građevna i keramička industrija

- a) keramička preduzeća
- b) cement. izrađevine i kamen
- c) cigljane

Kemička industrija

- a) kemičke fabrike
- b) štirkare (tvor. škroba)
- c) tvornice lijekarija i seruma
- d) tvornice boja i ulja
- e) tvornice sapuna

Industrija i preradba kože

- a) tvornice kože
- b) prerada kože

Industrija električna

- a) električne centrale
- b) električne tvornice

Papirna i grafička industrija

- a) preradba papira
- b) štamparije

Razno

- a) tvornice češljeva i dugmeta
- b) preradba crijeva
- c) tvornice ogledala
- d) tvornice kaučuka i celuloidnih stvari
- e) košaračstvo i tiskarstvo
- f) mlijevenje paprike i soli
- g) razno

Državno imanje „Belje” (opis)

Oglasi

338

INDUSTRIJA VOIVODINE

ALEKS. STANOJLOVIĆ
MILAN DAMNJANOVIĆ

1924.

INDUSTRIJSKA BIBLIOTEKA
„JUGOSLOVENSKOG LLOYDA”

FILIALA SLAVONSKOG TRGO-
VAČKOG DRUŠTVA UGLJENA

**KAUFMANN
I DRUGOVI**

VELIKI BEČKEREK

*

Gornjošleski i česki kameni ug-
ljen inozemni mrki ugljen, ostrav-
ski kovački ugljen, lijevački koks,
Antracit, samoprodaje bečkog
plinskog koksa

*

STALNE ZALIHE NA SKLADIŠTU

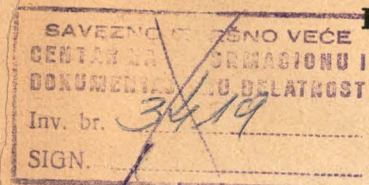
Telefon 206

Brzjavni naslov „**ANTRACIT**“

CENTRALA: BROD NA SAVI

FILIALE: ZAGREB, OSIJEK, NOVI-
SAD, BEOGRAD, SARAJEVO, DUB.
ROVNIK, ORŠOVA (RUMUNJSKA).

**INDUSTRIJSKA BIBLIOTEKA
„JUGOSLOVENSKOG LLOYDA“
BROJ 8**

*

ALEKS. STANOJLOVIĆ
MILAN DAMNJANOVIĆ

*

INDUSTRIJA VOJVODINE

1 9 2 4

ZAGREB - NAKLADA „JUGOSLOVENSKOG LLOYDA“
TISAK HRVATSKOG ŠTAMPARSKOG ZAVODA D. D.

Predgovor.

Evo nas konačno pri završetku rada.

Kad sam prije tri godine, prigodom obdržavanja prve izložbe „Ljubljanskog velesajma“ odlučio da prikazem industriju Slovenije, koja je za naš privredni svijet značila otkrovenje nečeg novog i nepoznatog nisam ni slutio ni pomišljao na daljnje prikaze industrija ostalih naših pokrajina. Medjutim povoljan prijem knjige i u kritici i u publici, te svestrano izražena želja, da bi bilo potrebno prikazati industrijsku radinost i ostalih naših pokrajina, koje su sve upravo bujale u natjecanju oko osnutka novih industrija, potakle su me, da sam proslijedio u radu. U Industrijskoj biblioteci „Jugoslovenskog Lloyd“ izašli su sukcesivno prikazi industrija ostalih naših pokrajina — pa napokon evo i prikaza Vojvodine.

Najveći dio tih prikaza potekao je iz mog pera, a u koliko mi nije bilo moguće da pojedine pokrajine i njezina preduzeća sam lično obidjem ili se o njima informiram — nastojao sam, da nadjem osobe, tamošnje ljude, koji bi u te prilike bili dobro upućeni, kako bi prikazi bili što tačniji i plastičniji. Za Vojvodinu je taj izbor pao na gg. M. Damnjanaovića sekretara Udruženja trgovaca i industrijalaca u Subotici i g. Aleks. Stanojlovića, sekretara trgovačko-zanatlijske komore u Vel. Bečkerek. Obojica se gospode na moju zamolbu najpripravnije odazvali da prime na sebe ni malo ugodan, a ni zahvalan posao, da sakupe materijal — to jest opise pojedinih poduzeća. Gosp. Damnjanović je to činio za Bačku i Baranju, a g. Stanojlović opet za Banat.

5563

2. 6. 57 235

Meni je pak palo u dužnost, da taj materijal sredim, rasporedim i saobrazim ga, kako bi se održala jedinstvenost sistema razvrstavanja gradiva sa ostalim prikazima. Zbog toga, jer je ovaj posao vršen sa tri razna mjesta i po raznim osobama ostao je možda tu i tamo hijat, ali uz najbolju volju nije se moglo drugačije. Objektivna kritika upućenih imati će zadatac da na te eventualne nedostatke upozori.

Kao uredniku ove biblioteke dužnost mi je, da ovim putem gg. Stanojloviću i Damnjanoviću izrazim svoju usrdnu hvalu na njihovom trudu i maru oko rada na ovoj knjizi, a bit će im držim za to jednako harni i svi oni, koji se ovim prikazom budu poslužili i njime koristovali.

ZAGREB o Božiću 1924.

JOSO LAKATOŠ,
glavni urednik „Jug. Lloyd“.

OPĆI PREGLED VOJVODINE

O Vojvodini se kod nas općenito razmjerno vrlo malo zna. Kad se spomene Vojvodinu onda većina naših ljudi ima pred sobom sliku jedne nepregledne ravnice, na kojoj se leluja more žita ili šušta šuma od kukuruza. U najboljem slučaju dočarava im mašta još i po nekoliko mlinova, koji besprekidno melju poznato bačko i banatsko brašno. A da u toj pokrajini florira i jedna razmjerno bogata i razvijena industrija — malo ih je koji to znadu.

Da bi se dakle dobila ispravna slika Vojvodine u svakom pogledu — od potrebe je, da se prije detaljnog prikaza stanja vojvodjanske industrije iznese i jedna slika vojvodjanske privrede uopće.

Za geografski pojam Vojvodine postoje dva shvaćanja: jedno šire, starije, historičko, koje pod imenom Vojvodine uključuje teritorije: Bačke, Banata i Srijema, i drugo — uže, koje je pod dojmom kasnije upravne podijele, u bivšoj austrougarskoj monarkiji isključilo Srijem iz ovog pojma. Ne kanimo pobliže ulaziti u razmatranje, koje je od ovih dvaju shvaćanja ispravnije, tek naglašujemo, da će u ovom našem prikazu teritorij Srijema iz pojma Vojvodine biti takodjer izuzet, ne možda zato što bi se smatralo, da je ovaj drugi, (uži) pojam o Vojvodini ispravniji, već prosto s razloga, što su Srijem i njegova industrija bili već u knjizi „Industrija Hrvatske i Slavonije“ detaljno prikazani, pak bi bilo suvišno, da se to ovdje sada opet ponavlja... U ovom će se dakle prikazu pod pojmom Vojvodine razmatrati samo Bačka, Banat i Baranja, u koliko su dijelovi njihova teritorija po mirovnim ugovorima ušli u sklop Jugoslavije.

Od sveukupne površine naše kraljevine, koja iznosi 24,884.828 ha otpadalo je na Vojvodinu (god.

OPĆI PREGLED VOJVODINE.

1923.) u svemu 1,970.200 ha ili niti potpunih 8%. Kako je međutim pretežiti dio tog vojvodjanskog zemljišta obradjen, a s druge strane je to kvalitetno najbolja i najplodnija zemlja u našoj državi, to se dešava: da Vojvodina kao pokrajina, koja po svojoj veličini i po prostranstvu čini jedva dva na estinu teritorija naše države daje u mnogim kulturama dobru trećinu (u nekima dapače i preko nje) priroda cijele države. S punim se dakle pravom može onda ovaj naš kraj da nazivlje hambarom — žitnicom naše države.

Da ove tvrdnje nisu nikakove bajke dokazat će najbolje neke cifre iz službenih publikacija o našim zadnjim žetvama. („Obradjena zemlja i žetveni prinos u god. 1920., 1921., 1922. i 1923.). Za godinu 1924. nema doduše još oficijelnih podataka, ali koliko se i bez njih općenito zna, ovogodišnja žetva smatra se da nije zaostala za lanjskom, a u nekim vrstama (kukuruz, šećerna repa, konoplja itd.) dapače ju je — premašila, pak bi dakle i podaci ove (1924.) godine našu tvrdnju mogli samo još da potkrijepe.

Od sveukupne obradive površine, koja u našoj državi iznosi 11,350.000 ha otpada na Vojvodinu iznos od kojih 1,700.000 ha dakle nešto oko jedna šestina (15%), koja je po kulturama ovako razdijeljena:

	god. 1920.	god. 1921.	god. 1922.	god. 1923.
oronica	1,244.635	1,376.421	1,374.868	1,349.445
vrtova	—	21.773	20.289	20.588
livada	56.177	52.032	56.324	60.213
pašnjaka	145.217	152.965	189.257	175.342
vinograda	28.507	28.029	28.845	29.256
voćnjaka	3.645	4.002	4.451	4.451
bara i ritova	81.121	67.407	63.304	61.609
Svega	1,559.302	1,702.621	1,710.338	1,700.904

OPĆI PREGLED VOJVODINE.

U postocima izraženo znači, da je od cijelokupne površine u Vojvodini bilo obradjeno

80% 86% 86% 86%

Tako visoki procenat obradive zemlje ne nalazimo niti u jednoj drugoj našoj pokrajini, a rijetko, da će ga biti gdje uopće na svijetu. Povoljnost te činjenice iskače još mnogo jače, kad se iznesu podaci o prirodu Vojvodine u odnosu spram priroda u cijeloj našoj državi. Pod kulturom ozime pšenice, tog našeg najvažnijeg prehranbenog artikla, bilo je:

Godina	Cijela država		Vojvodina	
	hektara	qu.	hektara	qu.
1920.	1,365.607	11,153.763	429.617	3,249.878
1921.	1,490.201	13,756.649	488.070	3,582.387
1922.	1,450.627	11,647.946	477.113	4,931.357
1923.	1,545.563	16,037.689	497.307	5,828.458

Gornja tabela sa svojim podacima potvrđuje dakle naše na početku stavljene tvrdnje, da Vojvodina kao pokrajina od 8% površine cijele naše države, daje 15% od svih obradivih naših površina sa preko 30% sveukupnog priroda našeg najvažnijeg prehranbenog artikla: pšenice.

I kod kulture drugih žitarica taj je razmjer isti, a kod nekog kulturnog te industrijskog bilja još i povoljniji, jer se na pr. kod šećerne repe taj procenat penje i na 77%, kod kukuruza i hmelja na 50%, stočne repe 40%, konoplje 35% itd. Ovdje ćemo u kratko iznijeti rezultate dvaju poznatih zadnjih vojvodjanskih žetava u pogledu ostalih važnijih kultura, koje služe za direktnu prehranu:

Vrsta	godina 1923.		godina 1922.	
	ha	qu.	ha	qu.
pšenica (jara)	11.696	146.051	10.652	103.376
ječam	27.491	428.614	42.679	471.160
raž	7.216	84.317	10.305	112.571
ovas (zob)	70.470	747.249	74.037	784.969

OPĆI PREGLED VOJVODINE.

Vrsta	godina 1923.		godina 1922.	
	ha	qu.	ha	qu.
kukuruz	549.649	8.038.764	595.496	10.872.875
pasulj	2.858	24.054	3.071	25.718
krumpir	18.869	997.729	20.750	905.501
stočna repa	3.917	767.968	5.693	870.963

Uz ovako povoljno stanje priroda raznovrsnih žitarica, koje uz prehranu mogu da posluže i povoljnom razvoju t. zv. poljoprivredne industrije i u pogledu gajenja i produkcije industrijskih biljaka stoji Vojvodina ne samo na vrlo visokom stepenu — već uopće na prvom mjestu u našoj državi. To napose vrijedi za šećernu repu, konoplju i hmelj, te raznovrsno povrće, što dokazuju niži podaci:

Šećerne je repe bilo zadnjih godina kod nas kultivirano:

Cijela država SHS.		Od tog u Vojvodini:	
God.	svoga ha	urodilo q	ha q
1920.	15.685	2.045.772	10.021 1.448.872
1921.	16.961	1.885.166	11.279 1.326.731
1922.	19.981	3.126.855	15.563 2.447.597
1923.	28.653	3.730.734	17.914 3.112.056

Konoplje se kod nas produciralo:

U cijeloj SHS. državi		Od toga u Vojvodini	
God.	svoga ha	svoga q	ha q
1920.	28.972	213.939	8.200 86.574
1921.	31.923	212.032	8.790 67.050
1922.	30.181	217.414	8.123 104.929
1923.	25.498	166.040	6.248 49.711

Duhana se produciralo:

U cijeloj SHS. državi		Od toga u Vojvodini	
God.	svoga ha	svoga q	ha q
1920.	12.503	76.066	2.642 16.070
1921.	14.376	118.146	3.164 22.322
1922.	12.715	93.913	2.519 15.695
1923.	21.694	173.415	4.736 32.595

OPĆI PREGLED VOJVODINE.

Hmelja je urodilo:

U cijeloj SHS. državi		Napose u Vojvodini	
God.	svoga ha	svoga q	ha q
1920.	1.153	6.416	319 1.730
1921.	1.226	5.150	517 3.888
1922.	1.826	14.277	841 9.139
1923.	1.125	10.148	347 2.907

Konačno raznog baštovanskog bilja, koje dolazi naročito u obzir kod prehrane gradskog pučanstva, urodilo je:

	Godine 1922.		Godine 1923.	
	u SHS.	u Vojvod.	u SHS.	u Vojvod.
	qu.	qu.	qu.	qu.
kupusa	1.574.157	246.388	2.138.532	315.334
luka	308.518	82.050	453.812	141.644
patlidžana	135.743	55.042	212.226	87.204
paprike	85.986	35.171	83.679	14.254
bostana	712.179	186.452	825.674	236.762

Vojvodina je, ponovno opetujemo, kako se iz sveg dosadanjeg očito razabire u pogledu svih prehranbenih artikala od naročitog značenja za prehranu cijelokupne naše države, jer daje tolike kvantume priroda, da ne samo da omogućuje prehranu naših pasivnih krajeva, već daje još i znatne suviše, koji mogu da posluže bilo za preradbu unutar zemlje, bilo opet za izvoz.

*

I u pogledu stočarstva Vojvodina je u vrlo povoljnom stanju, u svakom pogledu, kako u kvalitativnom tako i kvantitativnom, kako se može da vidi iz slijedećeg. Od pojedinih vrsta stoke otpada kod nas na 1 km² i na 1000 duša:

	U SHS. državi		U Vojvodini	
	na 1 km ²	na 1000 duša	na 1 km ²	na 1000
konja	4	90	15	221
goveda	19	413	19	270

OPĆI PREGLED VOJVODINE.

	U SHS. državi		U Vojvodini	
	na 1 km ²	na 1000 duša	na 1 km ²	na 1000 d.
ovaca	27	581	30	430
svinja	13	280	47	672
peradi	61	1295	191	2006

Što je kod goveda i ovaca u Vojvodini prosjek otpadajući na 1000 duša nešto manji od onog za cijelu državu razlog je u tome, što je stočarstvo po ostalim našim pokrajinama ekstenzivno, a u Vojvodini gdje je neobično veliki postotak obradivog tla, nije. No zato je kvalitet goveda u Vojvodini daleko iznad prosjeka nego je on u mnogim ostalim pokrajinama naše države. Što se tiče samog brojevnog stanja pojedinih vrsta stoke u Vojvodini, to je ono bilo:

Konja:

Godine	svega u SHS.	u Vojvodini
1921.	1 069.390	305.401
1922.	1,043.448	288.709
1923.	1,034.139	280.220

Goveda je bilo:

Godine	svega u HS.	u Vojvodini
1921.	4,837.334	371.182
1922.	4,008.920	295.380
1923.	4,053.115	283.998

Ovaca je bilo:

Godine	svega u SHS.	u Vojvodini
1921.	6,806.346	591.751
1922.	7,820.704	644.422
1923.	7,542.110	610.732

Svinja je bilo:

Godine	svega u SHS.	u Vojvodini
1921.	3,283.135	927.709
1922.	2,902.399	544.398
1923.	2,577.704	505.383

OPĆI PREGLED VOJVODINE.

Peradi i pčela je bilo:

Godine	peradi	pčela
1921.	3,768.672	48.351 ulišta
1922.	2,830.290	33.638 „
1923.	2,701.823	30.132 „

*

Stanje voćarstva u Vojvodini spram drugih naših pokrajina je dosta slabo. No i to međjutim ne vrijedi općenito, već samo donekle. U Vojvodini naime nekih vrsta voća uopće nema, dok su opet neke vrste zastupane obilnije nego igdje drugdje. Vojvodina sa svojom povoljnom i blagom klimom naročito je podesna za neke vrste ranog i osjetljivog voća, pa tako dok šljiva i jabuka u njoj gotovo i nema, imade ona u izobilju trešanja, kajsijsa i bresaka, koje voće ne samo da je prvovrsne kvalitete nego i dolazi vrlo rano na tržište. Kultura ovih triju netom spomenutih voćaka vezana je redovno sa kulturom vinograda — te su vojvodjanski vinogradi redovno i njezini voćnjaci. Kako se glede ovih vrsta voća ne vodi u nas statistika, to je dosta teško reći koliko je njihovih stabala u Vojvodini i kolike su od prilike količine priroda. No jedno stoji, da te količine ne samo da pokrivaju lokalne potrebe, nego ostaje još i pretičaka za izvoz. Dok je Vojvodina bila u sklopu austrougarske monarhije to se voće izvozilo u glavnom u Budimpeštu, a sada se taj izvoz uputio u sjevernije dijelove naše države te gradove Zagreb i Beograd, istiskujući sve više strano, u glavnom, talijansko voće.

Pod kulturom vinove loze nalaze se u Vojvodini razmjerno dosta malene površine (1.40%), ali je prirod vina dosta velik. Iako taj prirod po svom kvalitetu (zbog položaja vinograda u ravninama) donekle zaostaje za vinima ostalih naših vinorodnih krajeva, dosta napredno i moderno pivničarstvo, napose ono u Banatu, znalo je tim vinima dati ono

što im je donekle priroda oduzela, tako da vojvodjanska vina imaju već svoj renome i krug svojih potrošača. Zbog vinske hiperprodukcije, sveopće krize, transportnih i inih nevolja ovo je vinogradarstvo došlo u tešku krizu, ali će ju Vojvodina, koja ne živi i ne ovisi samo o vinu, već nekako preturiti.

U Vojvodini je po zadnjim službenim podacima bilo vinograda:

god.	svega ha	prirod iznosio	prosjeck po ha
1920.	28.506	638.881 hl	22 41 hl
1921.	28.028	572.556 „	20.42 „
1922.	28.844	866.469 „	30.03 „
1923.	29.256	797.385 „	27.26 „

Prosječni prirod vinograda po hektaru u Vojvodini uvijek je daleko veći nego li po ostalim vinorodnim krajevima naše države, pa je time i samo uzdržavanje vinograda jeftinije odnosno rentabilnije.

Kao karakterističnu granu (koja je međjutim za danas još bez veće važnosti) moglo bi se da spomene još i gojenje riže, koje se u Vojvodini s uspjehom provodi već desetke godina na dva mjesta na površini od kojih 200—300 ha, a sa prosječnim prirodom od godišnjih 15 do 25 vagona. Svakako očiti dokaz, da je Vojvodina podesna i za ovu vrstu kulture.

O svilarstvu pak (gojenju svilaca), koje u Vojvodini predstavlja dosta važnu granu nuzgredne privrede bit će opširnije govora, kod tekstilne industrije prigodom prikaza vojvodjanskih tvornica svile.

Time bi u glavnim crtama iscrpili sve najvažnije grane vojvodjanske poljoprivrede, da bi mogli preći na prikaz vojvodjanske industrije same. Za vrijeme Ugarske bila je industrija Vojvodine skoncentrisana u dva tri veća grada, a tek po neko veće

i manje preduzeće postojalo je u ostalim mjestima Vojvodine. Pretežnu ulogu imala je mlinarska i zemljana (ciglarska) industrija.

Poslije oslobođenja, pod utiskom prirodnog položaja Vojvodine i uvidjevši teškoće oko uvoza inostranih produkata počela je i Vojvodina da se razvija industrijski u toj mjeri, da u nekim proizvodima podmiruje svoje potrebe, u nekim proizvodima pak postala je takmicom inostranim industrijskim produktima.

Nemože se reći, da je u Vojvodini bilo stvoreno mnogo novih preduzeća. Osim nekoliko potpuno novo podignutih tvornica najveći dio sadanje industrije potiče iz zanatskih radnja i proširenja kapaciteta tamošnjih bivših manjih tvornica. Sila prilika podstrekla je neke zanatlije, da od svojih lijepo uvedenih radnja stvore fabrike povećanjem kapitala ili putem osnivanja d. d. Ova i sasma nova industrijska preduzeća podignuta su, jer im Vojvodina pruža dovoljno količine sirovine.

Industrija Vojvodine razvijala se do početka 1923. vrlo lijepo. Uslijed nestašice novca stupila je u stagnaciju i od 1923. godine do danas nije osnovano skoro nijedno novo preduzeće. Mnoge postojeće tvornice obustavile su potpuno pogon ili rade sa vrlo smanjenim kapacitetom. Ovo je stanje međjutim svagdje i opravdane je nade, da će industrija Vojvodine biti u stanju da preživi ovu krizu, da će se oporaviti i biti jedan od najačih stupova naše privrede.

Vojvodjanska industrija, kako će se kasnije vidjeti nosi u glavnom karakter poljoprivredne industrije, što je i razumljivo, kad se pozna i zna katakter Vojvodine, koja niti ima šuma sa drvom za izradu i preradu, niti gora sa rudačama za eksploataisanje. Industrija Vojvodine manifestira se zato u glavnom na prerađnji prirodnih

produkata ili opet na produkciji artikala, koje iziskuje dnevna životna potreba. Dok ona prva grana industrije nosi na sebi pravi i faktični karakter industrije, ova potonja jedva da se izdiže iz okvira većih zanata. Tri su poglavite grane industrije kojima je Vojvodina dala svoj naročiti biljeg: mlinovi, kudeljare i fabrike šećera.

No o tom, kao i ostalim industrijskim granama поближе u slijedećim poglavljima, kod prikaza industrija samih.

Od svih industrijskih grana Vojvodine prehrambena je industrija najvažnija u svakom pogledu, jer se visoko iznad drugih izdiže kako brojem poduzeća, koji je predstavljaju i količinama koje se proizvadjaju — tako i po vrijednosti i važnosti tih produkata.

Vojvodina je žitnica naše države, kako je to sa brojkama utvrđeno u prvom poglavlju ove knjige, pak je posve razumljivo da je nastojanje vojvodjanskih privrednika išlo za tim, da se uporedo sa produkcijom žitarica razvije i industrija, koja je te žitarice preradjivala, kako bi oni na taj način mogli da crpe i daljnje koristi iz te svoje privrede. Diže se mlin za mlinom da je njihov broj upravo imponozantan (oko 270), a ima među njima opet i takovih etablisementa, koji upravo imponiraju svojom glomaznošću i kapacitetom, tako da je naša država baš po vojvodjanskoj mlinskoj industriji jedna od prvih u Europi u tom pogledu. Sam pak produkt njihov — brašno — po svojoj kvaliteti uživa neosporno svjetski glas kao: najbolje!

Uz mlinove razvile su se, ako i ne u tolikom stepenu i ostale industrije prehranbenog karaktera kao: pivovare, špiritusare, pecare, šećerane, preradba šećera, preradba voća, tvornice tjestenine itd. ali je još uvijek toliko obilja tih sirovina, da je polje budućeg rada u tom pravcu još tako rekuć neiscrpljeno.

Da ne duljimo preći ćemo odmah na samo prikazivanje industrija ove struke i to slijedećim redom:

- a) šećerane i preradnja šećera;
- b) pivovare i tvornice leda;
- c) tvornice špirita i pecare;
- d) tvornice šampanjca;
- e) klanice i preradba mesa;
- f) konzerviranje voća i povrća;
- g) mlinovi i tvornice tjestenina;
- h) mljekare i industrija sira;
- i) industrija ulja.

Štirkare (tvornice škroba) iako baziraju na preradbi žitarica bit će prikazane kod kemijske industrije, jer ne služe strogo prehrani — već više za ine druge svrhe.

A) ŠEĆERANE I PRERADNJA ŠEĆERA:

„Crvenka”, fabrika šećera A. D., Crvenka, Bačka po svojim počecima siže u godinu 1908. kad je po „Anglobanci” i nekolicini veleposjednika bila potaknuta ideja osnutka šećerne tvornice u Crvenci. Samo dioničko društvo bilo je konstituirano 10. II. 1912. te osnovano sa 20.000.000 kruna, no pred-bježno je bilo tada uplaćeno samo kruna 5.000.000. Iza rata bilo je društvo uz pomoć „Prašteditone” i tadanje „Banke za trgovinu, obrt i industriju” iz Zagreba nacionalizirano (1921.) sa 60%, a kasnije mu je u dva maha povećavan kapital, tako da su danas iznosi 16.000.000 dinara. Šećerna fabrika u Crvenki je naša najveća i vrlo moderno uređjena sa posebnim zgradama za razne specijalne uređjaje. Pogon joj je elektrificiran sa 3 Zoelly-turbogeneratora à 900 HP. Kapacitet je fabrike: preradba 160 vagona šećerne repe dnevno, a može da proizvede godišnje do 200.000 q šećera.

Tvornica je radi lakšeg transportovanja repe iz okolišnih mjesta izgradila preko 100 klm. vlastite uskotračne (60 cm.) željeznice, koje su tjerane benzinskim motorima ili t. zv. Saugasmotorima. Ove željeznice su od velike blagodati i za opći promet tamošnjeg pučanstva, jer vezuju krajeve, koji su vrlo često uslijed poplave odrezani od svijeta. Ona proizvodi sirovi šećer, kristalni šećer, kocke i šećerno brašno, te naravno kao nuzprodukte šećerne rezance, stočnu hranu i melasu. (Ovu potonju preradjuje tvornica u špiritusu u vlastitoj tvornici žeste o kojoj će kasnije biti pitanje govora).

Produkcija šećera u ovoj šećerani, koja je tik pred svjetskim ratom dovršena, bila je s početka vrlo malena, zbog pomanjkanja šećerne repe, jer ni ona kao ni sve druge naše tvornice nije mogla da pokaže pravu sliku svoje produkcijone snage — te će se ona tekar ove godine ispoljiti. Produkcija je šećera u prijašnjim kampanjama iznosila:

godine	vagona	godine	vagona
1913. 1914.	1170	1920. 1921.	483
1915. 1916.	159	1922. 1923.	702
1919. 1920.	232	1923. 1924.	1318

U tvornici je za vrijeme kampanje zaposleno preko 1500 radnih snaga, dok se broj u njoj stalno uposlenih kreće oko 500.

Poduzeće spada u interesnu sferu „Prve hrvatske štedionice” u Zagrebu.

„Bačka”, fabrika šećera A. D., Novi Vrbas, bilježi svoj postanak u godinu 1911., kada je po „Peštanskoj ugar. komercijalnoj banci”, „Živnostenskoj banci” i „Ugarskoj sveopćoj kreditnoj banci” bilo sa kapitalom od 5.000.000 kruna utemeljeno dioničarsko društvo pod imenom „Bačka šećerna fabrika” d. d. sa sjedištem u Budimpešti. Sa gradnjom se fabrike odmah započelo, ali ju je svejedno početak

svjetskog rata zatekao u zadnjim radovima oko uređaja, tako da ona sve do pred konac rata nije mogla da u većem stepenu razvije svoje poslovanje. Mjeseca decembra 1920. poduzeće je bilo naciona-
lizovano (sa 51%). Uplaćeni kapital poduzeća iz-
nosi 8,000.000 dinara.

Fabrika šećera „Bačka” leži 3 klm. udaljena od Novog Vrbasa, posred vlastitog 160 hektara velikog polja. Sa željezničkom stanicom Novi Vrbas na pruži Beograd-Novisad-Subotica vezana je fabrika sa 3 klm. dugom vlastitom normalnom prugom — dok joj vicinalna pruga Sombor-Stari Bečej presjeca spomenute već vlastito polje. Vlastitih poljskih željeznica (60 cm. kolosjeka) posjeduje tvornica oko 100 klm. koje je vežu sa svim okolišnim selima i poljima, na kojima se za nju kultivira šećerna repa. Na obali kanala Kralja Petra imade tvornica uređaj za elektro-plovni park kao i električne dizalice za istovar i utovar. Osim cijelokupnog željezničkog pribora za svoje uskotračne željeznice imade tvornica i vlastite vagone te lokomotive za normalne tračnice, te sama prevlači sve svoje toware do spomenutih željezn. stanica.

Fabrika u Nov. Vrbasu, kao poduzeće, novijeg datuma uređjena je najmodernije. Imade turbogeneratore, električne motore i parne strojeve od 1000 HP. te može da godišnje preradi oko 15.000 vagona repe proizvedeći dnevno 6—8 vagona šećera, 2 vagona suhih rezanaca, te vagon i pol melase dnevno.

Fabrika je ranije bila udešena samo za produkciju kristalnog šećera, međutim je u kampanji 1922.—1923. dobila i rafineriju te sada proizvodi presan (sirovi), kristalni i rafinirani (kocke i šećerni prah) šećer, suhe rezance i melasu. Šećer prodaje u našoj zemlji, a suhe rezance i melasu izvozi u inozemstvo. Ima zaposleno: 300 fabričkih radnika, 200 stručnih i 1000—2000 poljoprivrednih radnika.

Produkcija je u ovoj fabrici šećera bila:

godine	vagona	godine	vagona
1920. 1921.	468	1922. 2319.	630
1921. 1922.	—	1923. 1924.	1181

Fabrika šećera d. d. u Vel. Bečkereku, osnovana je 1910. sudjelovanjem „Länder banke” i „Ugarske eskomptne i mjenjačne banke” sa kapitalom od 3,000.000 kruna, koja je glavnicu opetovano povećavana te ona danas iznosi 12,000.000 dinara.

Fabrika je podignuta u neposrednoj blizini željezničke stanice i rijeke Begeja, te je bila izgrađena za 9 mjeseci, prvobitno za izradu kristalnog šećera, a sa strojevima za preradu 10.000 mc. repe za 24 sata. Površina prostora, na kojem se nalazi preduzeće iznaša sa površinom za sijanje sopstvene repe 85 kat. jutara. Ona raspolaže sa modernim fabričkim zgradama, magacinom za zapremu 1000 vagona šećera, kancelarijskim prostorijama za 50 činovnika, radionicama sa mašinskim pogonom za bravarske, stolarske, kolarske, drvodeljske, mlinarske, kovačke, bakračke poslove, livnicom gvoždja i metala i radionicom za popravke poljoprivrednih mašina. Ima velike magacine za željezni i drveni materijal, odjelenje za sušenje rezanaca, staje za vagone, kola, automobile i sve potrebne prostorije u najmodernijem stilu. Na kompleksu fabričkog imanja podignuto je 8 moderno uređenih dvospratnih kuća za činovnike i oko 20 manjih za profesionalne radnike.

Za slaganje sirove repe izradjeno je 8 velikih kanala sa zapreminom od 1200 vagona repe. Za manipulaciju sirovine raspolaže fabrika sa sopstvenim vagonima, kolosjecima, šlepovima i ladjom.

Pogon održavaju 2 kotla od 2000 k. s. i električna mašina od 2000 k. s. kao i sve ostale potrebne mašine i elevatori za sječenje, pranje, prenošenje repe

u rezervoare, 7 kotlova za izradu kristalnog šećera i 15 parnih kotlova sistem Fairbairn.

U godini 1922. podignuta je i dvospratna rafinerija za proizvodnju bijelog šećera u kockama, glavama, šećera u obliku grisa i brašna. I ovo je odjeljenje uređeno po najnovijem modernom sistemu sa svima odgovarajućim potrebnim mašinarijama i spravama.

Ovo, u Banatu najveće industrijalno preduzeće predstavlja vrijednost od 250—300 milijuna dinara. Za vrijeme kampanje zaposluje do 2000 radnika. Kapacitet je 1,500.000 mc. repe godišnje, ali uslijed nedovoljne proizvodnje repe (sve do god. 1924. — op. pisca) nije ona bila u stanju da iskoristi svoj kapacitet.

Produkcija se šećera u ovoj tvornici kretala ovako: u pojedinim kampanjama se proizvelo:

godine	vagona	godine	vagona
1912. 1913.	1869 (sirov. šeć.)	1922. 1923.	503
1920. 1921.	376	1923. 1924.	1318

Fabrika šećera državnog dobra „Belje“. Ova fabrika šećera u Branjinom Vrh, koja je podignuta 1911. godine, ima kapacitet oko 15.000 vagona repe, a dnevno je u stanju da preradi 120 vagona repe, odnosno 15 vagona kristalnog šećera. Fabrika nije prvobitno imala rafinerije, ali je ista sada nabavljena na račun reparacija iz Njemačke.

Fabriku šećera podigao je nadvojvoda Fridrih 1911. godine i odmah poslije godinu dana izdao je pod zakup jednome peštanskom akcionarskom društvu. Za vrijeme rata fabrika je vrlo malo radila, a 1918. god. uopće nije ni bilo kampanje.

Proizvodnja šećera, od kako je „Belje“ pod našom vlasti, kretala se ovako:

1919. godine 62 vagonakristalnog šećera

1920.	„	140	„	„	„
1921.	„	200	„	„	„
1922.	„	400	„	„	„

Fabrika šećera preradjuje repu ne samo proizvedenu na samome dobru, već i kontrahiranu repu na raznim stranama, a najviše u Bačkoj i Slavoniji.

U dosta znatnom stepenu razvijena je u Vojvodini preradnja šećera u bombone i u razne druge preradjevine. Poduzeća, koja predstavljaju tu struku su ova:

„Ambrozija“, tvornica bonbona, čokolade i keksa d. d. u Vel. Bečkereku. Ovo je preduzeće, osnovao Karl Holender 1911. godine sa parnom mašinom „Vacuum“ od 36 HP. i najmodernijim kotlovima, pećima, topionicama i spravama od bakra. Godine 1918. poduzeće je pretvoreno u d. d. sa temeljnim dion. kapitalom od 1,200.000 kruna (danas 300.000 dinara). Prošle godine tvornica je proširena i udešena najmodernije, tako, da spada u redove inostranih modernih poduzeća. Izradjuje merkantilne i superior-bonbone, u odjeljenju Fourees šećernu svilenu robu punjenu medom, malinom itd. dok u odjeljenju za pecivo proizvadj merkantilno pecivo, piškote, bisquit i pecivo za čaj. Tvornica ima 7 odjeljenja: za izradu kandita, karamele, Fourees, čokolade, peciva, Dragee i kandisa. Godišnji kapacitet poduzeća je 50 vagona gotove robe, a može se zaposliti 150—180 radnika.

Benet, tvornica bonbona, čokolade i konzerve u Vel. Bečkereku, osnovana je 1918. godine pod firmom „Caran“. God. 1921. postli su sopstvenicima tvornice Johan Reti i Ludwig Elek, a 1922. godine prešla je ona opet u vlasništvo Dragutina Beneta. Ovo je poduzeće uređeno sa 1 elektromotorom od 3 HP, sa 11 prostorija, 1 kuhaonicom za bonbone sa 6 kotlova. Ima laboratorijum, odjeljenje za čoko-

ladu, pecaru za kekse, 5 preša za bonbone, prešu za Fourees, lijevaonicu za komadnu robu itd. Dnevni kapacitet tvornice je 700 kgr. raznih kandita u vremenu od 8 sati. Radi sa 40 radnika.

„Pieret”, tvornica čokolade i bonbona d. d., Novi Sad, osnovana je pod konac 1923. godine, sa 3,000.000 dinara temeljne dioničke glavnice. Fabrika, koja je snabdjevena sa najmodernijim strojevima i mašinama, bavi se proizvodnjom bonbona i čokoladnih specijaliteta. Može da zaposli do 100 radnika. Nedjeljna produkcija može da dosegne jedan vagon.

Mojsović i drugovi, tvornica čokolade, mlečnih karamela i raznih bonbona, Novi Sad, nova tvornica. Ona proizvodi godišnje do pet vagona mlječnih karamela i raznih drugih bonbona. Radi sa motorima i mašinama.

Braća Brandeis, Novi Sad, tvornica bonbona i čokolade i tehničkih proizvoda za životine namirnice. Proizvodi 4 vagona bonbona godišnje. Radi sa motornim mašinama.

Fabrika čokolade i vafila Brandeis i Fischl, Novi Sad, proizvodi godišnje čokolade 2 i pol vagona. Rad sa mašinskim pogonom.

Prva subotička tvornica bonbona i čokolade Julio Brummer, Subotica, osnovana je god. 1904. Ona proizvodi čokoladu i bombone. Kapacitet joj je 6—8 vagona godišnje. U njoj je zaposleno 20—30 radnika, Radi sa mašinskim pogonom.

Radiona bombona, Novi Sad, manja tvornica u sadašnjoj vrijednosti od 50.000 Din. Izrađuje godišnje 8—10 vagona raznih kandita. Radi sa press-mašinama i motorom.

Braća Ruff, tvornica bombona, Subotica, proizvodi razne vrste slatkiša, čokolade i bombone. Kapacitet joj je do 1000 kg dnevno. Radi sa mašinskim pogonom.

Tvornica šećerlema, Stevan Makarić, Sombor, proizvodi razne bombone i suha peciva. Kapacitet 5—6 vagona godišnje. Radi sa električnim pogonom.

PROIZVODNJA PIVA I LEDA.

Proizvodnja piva u Vojvodini, iako za nju postoje svi vrlo povoljni uslovi u pogledu sirovina za proizvodnju (obilje ječma i hmelja) i makar da spada među tamošnje najstarije industrije, jer ima pivara koje ondje postoje već preko 100 godina, p o s v o m k a p a c i t e t u nije se osobito razvila, jer svih pet još postojećih pivovara nemaju kapacitet veći od 250.000 hl., a faktična njihova proizvodnja jedva da dosiže i polovicu tih količina. Razloge tomu, držimo, da valja tražiti u tome, što su se favoriziranjem bivše magjarske vlade bile u gornjoj Ugarskoj razvile velike i jake pivovare, koje su svojom konkurencijom tukle sve ostale pivovare u Ugarskoj poli bivše monarhije, pa među njima i one u Vojvodini. U koliko su se ondje pivovare održale, imadu to da zahvale samo svom lokalnom konumu, koji je bio oduvijek znatan zbog priličnog broja njemačkog življa vičnog uživanju piva. Raspadom monarkije nestala je opasnost konkurencije onih velikih magjarskih pivovara, ali i vojvodjanska pivarska industrija, kao i one po ostalim pokrajinama naše države ima da se bori i dalje sa poteškoćama, koje se očituju u izaratnim prilikama. U koliko pivovarama uspije, da se sa svojim produktima plasiraju u pokrajnim državama i u koliko se uslijed poboljšanja prilika digne konzum piva unutar zemlje — u toliko će se prilike za pivovare uopće, pa i za one u Vojvodini, popraviti.

Pivovare u Vojvodini su slijedeće:

Apatinska i Kulska pivara Josifa Amana d. d., Apatin, postoji više od 100 god. Godine 1916. pretvorena je u dioničko društvo, a god. 1919. nacionalizovana je sa 88%. Dionički kapital poduzeća je 3,000.000 dinara, dok je sadašnja vrijednost tvornice 15,000.000 Din. Pivovara proizvodi pivo, slad i led. Kapacitet joj je do 100.000 hl. ali se

faktična proizvodnja kreće oko 32.000—45.000 hl. piva, 40 vagona slada godišnje, te 125 q. leda dnevno. Proizvodi dve vrste piva: svjetlo po plzenjskom uzoru, i dvostruko sladno po bavorskom načinu sa visokim postotkom alkohola. U pivovari i ledani je zaposleno oko 70—75 radnika. Radi sa parnim strojevima (200 HP.).

Pivara Ml. Nandora Gerbera, St. Bečej, osnovana je 1860. godine. Sadašnja vrijednost joj je 15,000,000 dinara. Proizvodi slad, pivo i led, u godišnjim količinama: 20.000 hl. piva, 750.000 kg. slada i 1,000.000 kg. leda. Pogon joj je parni od 175 HP. Zaposluje oko 30 radnika.

Pivara Lazara Dundjerskog u Vel. Bečkerek, svojina dra. Geđeona Dundjerskog. Osnovana 1845. Današnja moderna pivara sagrađena je iznova godine 1911. Odlikovana je na Novo-Sadskoj izložbi zlatnom medaljom. Pivovara ima nove parne mašine sa 260 k. s., 2 električna generatora, 1 hladnički stroj sa 120.000 kalorija, 3 parna kotla, prostor za grijanje 270 m², 1 dvostruku kuhaonicu kao i ostale potrebne mašine za kuhanje piva sa proizvodnjom od 360 hl. dnevno. Proviđena je i sa sladarnicom (Mälzerei) za izradu slada od 45 vagona godišnje, podrumom za vrienje od 2300 hl., i podrumom za ležanje piva od 7000 hl. Tvornica zaposluje 100 radnika.

Pivara I. M. Vajfert u Pančevu, osnovana je 1840. godine. Fabrika je od početka do sada u posjedu porodice Vajfert i njezine rodbine, odlikovana je za izvrsnu proizvodnju piva prilikom „međunarodne izložbe namirnica 1908. god. u Temišvaru“ zlatnom medaljom. — Uredjaj: nova parna mašina sa ležećim cilindrom i kondenzacijom sa 140 HP. novi „Kornval-kotao“ 100 m. prostora za loženje, nova dinamo-mašina od 44 HP. Dalje ima potrebne pivovarske mašine za kuhanje piva od

150—200 hl. dnevno i sladarnicu (Mälzerei) za izradu godišnje 70 vagona slada, podrum za vrienje za 1200 hl., podrume za ležanje za 7.000 hl. Pivara zaposluje do 35 radnika.

Pivara Aleksandra Zoffmanna u Vršcu, osnovana je po Jovanu Zoffmannu 1849. g. od djeda sadašnjeg vlasnika Aleksandra Zoffmanna, 1888. sasvim je iznova gradjena. Kasnije je ponovo proširena, a 1912—1913. god. sasvim novo uredjena. Uredjena je sa parnom mašinom od 220 HP. Ima uredjaj: kompletan t. zv. „Trommelmälzerei“ potpuno moderno udešenu pivaru sa prostorijama za rashladjivanje i mašinama za proizvodnju leda. Upotrebljava samo najmodernije i najbolje pomoćne mašine. Proizvodi do 30.000 hl. piva godišnje; od 1919. god. ponovo reducirana je proizvodnja na 10.000 hl. od gornje količine, i to uslijed nedovoljne potrošnje, jer joj je okolina pripala Rumuniji. Zgrade su prvoklasne, iz najboljega materijala podignute, a nalaze se u samoj varoši na jednom glavnom drumu.

*

Savezno sa produkcijom piva, a negdje i mimo nje posve samostalno razvila se u Vojvodini u dosta znatnom opsegu proizvodnja umjetnog leda. Već kod opisa pivovara bilo je označeno, koje se od njih bave i proizvodnjom leda, a ovdje evo popisa samostalnih ledana:

Banatska mlinska industrija d. d. u Vršcu, podigla je godine 1910. pored mlina i tvornicu leda za proizvodnju od 80 mc. leda dnevno.

Vel. Kikindska gradska tvornica leda u Vel. Kikindi, osnovana je godine 1911. Uredjena sa električnom snagom za proizvodnju od 40 mc. leda dnevno.

Gradska klanica u Vel. Bečkerek, osnovana godine 1913. udešena je moderno (jedan generator

sa 221 pregradom) za proizvodnju od 50 mc. leda dnevno.

Nedučin Sava, tvornica leda u **Vel. Kikindi**, osnovana je godine 1913. i uređena sa elektromotorom za dnevnu proizvodnju 20 mc. leda dnevno.

Tvornica leda pivare Antona Drehera d. d., **Novi Sad**, proizvodi led. Kapacitet joj je 200 tabla dnevno. Radi sa mašinskim pogonom.

Ledana I. Freunda sinovi, **Novi Sad**, proizvodi umjetni led, dnevno do 60 mc.

Julije Bauer, **Novi Sad**, fabrika leda.

Jugoslavenska tvornica leda d. d. (prije fabrika leda Marije Terezije), **Subotica**, tvornica leda.

Ledana Josip Hamburger, **Subotica**, proizvodi led.

Medjutim pretežiti dio napred spomenutih tvornica ne radi već 2—3 godine, jer je u posljednje vreme dozvoljena upotreba prirodnog leda iz barušina, što se s higijenskog stanovišta apsolutno nije smjelo da dozvoli.

TVORNICE ŠPIRITA I PECARE.

Fabrika špirita, fabrike šećera, Crvenka, u Crvenki (Bačka). Ova je tvornica godine 1923. stavljena u pogon, kao nuzprodukcija fabrike šećera: naime da preradjuje melasu u špirit. Za kuhanje melase u špirit služe tri velike kace sa ukupnom sadržinom od 340 hl. u koje se melasa iz fabrike šećera crpi pomoću pumpi. Rastvaranje, odnosno koncentracija vrši se u epruveti (Hirscheprouvette). Za prenos droždine služi jedna pogonska stanica, od kojih 62 hl. sadržine i 3 kace za predvrijeenje (ukupno 360 hl. sadržine), dok se opet prostorija za hladno isparivanje sastoji iz 9 ledenih kaca sa ukupnih 4500 hl. sadržine. — Prevrela smjesa („majša“) pretvara se u Maisch-destillieru i rektificier-aparatu (sistem Barbe) na taj način, što se rastvara direktno u fini špirit od 96.5 st. prvog toka, zatim u špiritus od

90—94 st. drugog toka i u patočno ulje. Dobiveni špiritus iscijedjuje se kroz kontrolne aparate (4) za mjerenje u skladište, koje može da primi 10.000 hl. Splačine, u kojima još zaostaje alkohola kod destilacije koncentriraju se u posebnoj stanici za isparivanje, u jedan parni kotao od 150 m² ogrjevne površine (sistem Kestner), a onda se sagorjevaju u naročitoj peći sistema Gammert, te se odvođe u posebnu parnu stanicu. Konačni preostatak od sagorjelih splačina jeste posebna vrst uglja, koji služi kao sirovina za produkciju potaše.

Fabrika špiritusa u Crvenci po svom uređaju je jedna od najmodernijih, a po kapacitetu produkcije najveća tvornica žeste u Jugoslaviji, jer može dnevno da proizvede 130 hl. alkohola za 24 sata. Odmah iza nje dolazi tvornica žeste V. Arko u Zagrebu, koja ima kapacitet od 125 hl. dnevno.

Danas poduzeće spada u interesnu sferu „Prve hrvatske štedionice“ u Zagrebu.

I. Vel. Bečkerečka fabrika špirita i rafinerija a. d. (predje Lukač i drug) u Vel. Bečkereku, osnovana je 1888. godine sa poljoprivrednim značajem i godišnjim kapacitetom od 2000 hl. pod imenom Gyárfás i drugovi. No kratko viijeme iza toga prelazi ona u vlasništvo Južno-madarskog poljoprivrednog dioničarskog društva iz Temešvara i promjenjuje ime na Lukač i drugovi. Početkom 1918. godine pretvorena je u akcionarsko društvo sa osnovnim kapitalom od 300.000 kruna, a juna mjeseca 1922. prešle su akcije u čisto domaće ruke bečkerečkih i beogradskih industrijalaca. Osnovni je kapital tom zgodom povišen na 1.500.000 dinara, a godišnji kapacitet fabrike na 5.000 hl.

Ova tvornica, koja leži u neposrednoj blizini željezničke stanice Vel. Bečkerek uređena je moderno te izradjuje duplo rafinisani „Superior“ fini kao i denaturisani (gorivi) špiritus. Ona imade vlastite uređaje za izradu ruma, likera, konjaka kao

i pecaru i veletrgovinu šljivovice, komovice, taloga, borovičke i ostalih rakija. Pogon je poduzeća 28 HP.

Fabrika i rafinerija špiritusa Alois Schwirtlich u Vel. Bečkereku, osnovana je 1899. godine. Sopstvenik je Alois Schwirtlich. Tvornica je uređena parnom mašinom od 19 HPi. modernim kontinuiranim destilatnim aparatom za proizvodnju 2000 hl. špiritusa godišnje. Zaposluje 10—12 radnika.

Lederer Artur i Karlo, poljopriv. fabrike špirita i rafinerije u Čoki. Sopstvenici su Artur i Karlo Lederer, veleposjednici u Čoki. Oni imaju 4 tvornice špirita: prva je osnovana 1892. godine; druga 1893., treća 1896. a četvrta 1899. godine. Svaka je uređena sa parnom mašinom od po 12 HP. za proizvodnju ukupno oko 18.000 hl. rafiniranog špirita. U tvornicama je zaposleno 50 radnika.

Fabrika špirita i rafinerija Jul. Frisch u Vršcu, osnovana je godine 1885. te udešena sa svima potrebnim modernim mašinama i spravama za proizvodnju i rafiniranje špirita. Raspolaze parnim kotlom od 34 konjskih snaga. Godišnji kapacitet ove fabrike je 7000 hl. Momentano proizvodnja joj se kreće oko 2500 — 3000 hl. godišnje. Kod punog pogona zaposluje preko 50 radnika, sada svega 10. Osim proizvodnje špirita bavi se izradom i trgovinom na veliko ruma, raznovrsnih likera i rakije od voća.

Fabrika špirita Braća Königstädtler d. d., Novi Sad, osnovana je 1861. godine. Poduzeće sastoji iz fabrike i rafinerije špiritusa, velepecare rakije, tvornice specialiteta likera, ruma i sirćetne esencije. Izvozi špirit i patočno ulje. Radi sa mašinskim pogonom.

Poljoprivredna fabrika alkohola Lazar Dundjerski, Srbobran, proizvodi alkohol do 2000 hl. godišnje. Pored fabrike alkohola nalazi se i fabrika zejtna. Radi sa mašinskim pogonom.

„Bačka”, fabrika špirita i kvasca, Subotica, osnovana je 1924. godine sa osnovnim kapitalom od

1,000.000 Din. Proizvodi špirit i kvasac. Radi sa parnim pogonom.

Pecara konjaka Srpske kreditne banke štedionice d. d. u Belozerkvi, osnovana je 1921 godine. Uređena je sa 3 velika moderna kazana i proizvodja konjak, komovicu, klekovaču, brestovaču i razne likere, od najboljeg banatskog brdskog vina. Ima strojeve i aparate za filtriranje pića, za pranje i punjenje boca kao i za parafinisanje bačava. Dnevno proizvodja oko 30 hl. raznovrsnog alkoholnog pića, radi sa 30—40 radnika. Zgrada poduzeća obuhvata 1380 kvadr. hvati, u kojoj su smješteni pecara, kancelarije, radionice i prostrani magacini. Uredjaj odgovara današnjim modernim i zdravstvenim prilikama.

Tvornica likera, ruma i konjaka „Milko” Ernest Broch, u Vršcu, izradjuje raznovrsne likere, rum i konjak.

Fabrika konjaka Braća Lengauer u Vršcu, osnovana je godine 1875., Proizvadjia 4 hl. konjaka dnevno.

„Kelico” destilaciono preduzeće za izradu likera, Jaša Tomić (prije Modoš). Sopstvenik je poduzeća Mihajlo Kesselring, a osnovano je ono godine 1898. Izradjuje raznovrsne likere, konjak i voćne rakije. Kapacitet preduzeća je 40 hl. dnevno. Radi sa motornom i električnom snagom sa 15—16 radnika,

Bach i Porter, tvornica likera, ruma i konjaka u Pančevu. Osnovana je 1921. godine. Proizvadjia razne vrste likera, ruma i konjaka.

Sima Eckstein, proizvodnja likera, ruma, konjaka i vinom punjenih boca Novi Sad, proizvodi liker, konjak i rum.

Leo Berger, Senta, bavi se samo proizvodnjom likera i ruma te hladnim pićem.

Sima Reiner, fabrika sirćeta, pecara rakije i veletrgovina vina, Novi Sad, proizvodi sirće esenciju,

šljivovicu, rum i liker, svega ukupno do 2200 hl. godišnje.

Marka Bergera nasljednici, **fabrika likera, esenca i raznog drugog alkohola**, **Novi Vrbas**, poduzeće je osnovano godine 1872. Poslom rukovode sinovi M. Bergera. Ono zaposluje stalno 10—12 radnika. Specijalni proizvod poduzeća jest liker „Zlatiborac”.

Dezider D. Kemenyi, **Subotica**, proizvodi sirče. Godišnje 120—150 hl. Radi ručnom snagom.

Bela Stark, **tvornica sirčeta**, **Senta**, proizvede godišnje do 500 hl. sirčeta.

Braća Abelsberg, **tvornica sirčeta**, **Palanka**, proizvode sirče 500 hl. godišnje. Rade sa ručnom snagom.

Marko Marcikić, **B. Palanka**, proizvodi do 200 hl. godišnje sirčeta.

Fabrika sirčeta Franje Flamm, **Kula**.

Fabrika sirčeta Stefan Pfaff, **Bački Brestovac** postoji još od god. 1898. Proizvodi 8—12% sirčetnu kiselinu.

TVORNICE ŠAMPANJCA.

„**Fruškogorac**” **tvornica šampanjera i trgovina vinom u bocama k. d. Novi Sad**, osnovano je 1920 godine. Ona proizvodi dvije vrste šampanjca sladak i polusladak po uzoru francuskog šampanjca, i specijalno fruškogorsko vino. Kapacitet 50.000 boca godišnje. Radi sa mašinskim pogonom. Izvozi u Belgiju i Čehoslovačku.

Novosadska fabrika jedna je od najboljih i najmodernijih u našoj zemlji. Poseban stručnjak, dobavljen naročito iz inostranstva, rukovodi cijelim poslom. Procedura fabrikacije traje od prilike dvije godine. Upotrebljuje se vino od najfinijeg burgundskog groždja i kad mu se naročitim preparatima pojača vrenje, izliva se u boce, hermetički čvrsto zatvorene. Boce dolaze u naročito konstru-

isane dolape (Rüttelkasten), gdje ostaju do 16 mjeseci, mijenjajući sukcesivno položaj i okrećući se od vodoravnog, pa do 50 stepeni nagiba. Tako se postepeno cio nepotrebnii talog koncentriše u grlić i onda se boce nose u prostorije za čišćenje, opremu, etiketiranje i pakovanje. Fabrika redovno ima na skladištu 35—40 hiljada gotovih boca, a od prilike toliko može godišnje da fabricira. Da je kvalitet šampanjera dobar, svedoči i to, što je fabrika dobila titulu „dvorskog liferanta.”

Banatski šampanjski podrum u Vel. Središtu, osnovan 1920. godine. Sopstvenik mu je **Karlo Hauser**, proizvajdač vina u Vršcu. Ovo je preduzeće uređeno po francuskom uzoru modernim spravama i proizvajda „Chateau Mercy” koji je 1923. god. na zagrebačkom zboru bio odlikovan sa najvišim priznanjem.

KLANICE I TVORNICE SALAME:

Vel. Bečkerečka gradska klaonica u Vel. Bečkereku, osnovana je godine 1893. Svojina je grada Vel. Bečkerekog, Od 1913. godine bila je najmodernije rekonstruisana sa parnom i električnom snagom za klanje 100 kom. rogata marve, 100 kom. ovaca, 100 kom. telaca i 100 kom. svinja dnevno. Ovo je preduzeće podignuto izvan varoši na prostoru od 4 jutra zemlje na visokoj obali rijeke Begeja. Ima po novom sistemu udešene hladionice, posebne prostorije za klanje rogata marve i ovaca, a posebne za svinje. Važno je napomenuti, da je klaonica uređena sa t. zv. entneblungs-aparatom: vazdušnom turbinom usisava topao vazduh i kroz cijev smještenu nad kazanom za sušenje, sipa velikom silom topao vazduh na kazan. Time se za hladnih dana ne stvara para i magla u klaonici, a olakšava rad.

Ovo preduzeće ima i svoju tvornicu leda, kojoj je dnevna proizvodnja oko 5000 kg. leda. Ovo lijepo,

higijenski udešeno preduzeće predstavlja vrijednost od 50,000.000 dinara.

Matejić M. Mateja, klaonica i prerada svinjskog mesa u Vršcu, osnovana 1882., uređjena parnom snagom. Izrađuje godišnje oko 8 vagona salame, 20 vagona masti i slanine. Ima 28—30 radnika.

Braća Lazarević, klaonica i fabrika salame, Novi Sad, osnovana je 1918. godine po braći Lazarević dugogodišnjoj beogradskoj firmi i bivšim suvlasnicima I. segedinske fabrike salame. Ovo je poduzeće vrlo moderno uređjeno, uz fabriku ima ono i vlastitu klaonicu, sa kompresorima za hladjenje prostorija, u koje može da se smjesti 6—7 vagona svježeg mesa. Vlastita ledana poduzeća može da producira do 20000 kg. leda dnevno. Ovo poduzeće proizvodi mast, slaninu, zimsku salamu, soljeno meso i suho meso. Godišnje proizvede: 3—50.000 kg. slanine, 4—60.000 kg. masti, 2—40.000 kg. zimске salame i 4—50.000 kg. soljenog mesa. Kapacitet je poduzeća međjutim veći, jer ono može da kod uposlenja oko 150 radnika preradi 3000 kom. svinja. Momentano zaposluje ono oko 40 radnika. Radi sa parnom i motornom snagom. Poduzeće je, kao opće cijela naša suhomesnata industrija došla u vrlo tešku finansijsku krizu.

Fabrika salame i klaonica državnog dobra „Belje” u Belom Manastiru, proizvodi sirovo meso, mast i slaninu, razne salame, sušena mesa i delikatesne proizvode. Kapacitet je do 1 vagona dnevno. Tvornica je uređjena sa modernim strojevima, hladionicama i sušionama. Sirovine su sve sa imanja „Belje”. Zaposlenih radnika ima 18. Radi sa električnim pogonom.

Poduzeće Hartman i Conen, Subotica, bavi se sa preradom mesa, svinjskog, jagnječeg i svakovrsnog živinskog. Svu svoju produkciju, u smrznutom stanju, eksportira u zapadne zemlje.

Herz i sin, tvornica salame i masne robe u Karlsdoru. Osnovana je 1873. godine. Sadašnji je vlasnik poduzeća Filip Herz. Odlikovana je ova firma na deset svjetskih izložba i to: Berlin, Paris, Amsterdam, Bordeaux, Baden, Budapešt, Temešvar itd. Poduzeće se sastoji iz jedne parne mašine od 50 HP. 1 motora od 30 HP., 2 dynamoa od 16 kilowatt-a 1 elektromotora od 10 HP. i od 3 HP., 1 kompresora od 15.000 i od 5.000 kalorija sa proizvodnjom leda i hladionica, 1 zibajuće mašine sa 12 noževa (zwölfmessrige Wiegemaschine), 2 mesnata mlina, 1 gnječavca, 1 mašine za mješanje, 2 mašine za punjenje, 5 kotla za kuhanje, 1 kotla za parenje, 1 mašine za preradjivanje mrtvih tijela i kostiju, te 2 prese čvaraka. Tvornica je najmodernije uređjena sa sopstvenom klaonicom, sa moderno uređenim prostorijama za sušenje, preradjivanje i stovarištem. Proizvaja zimsku šunkovnu i ljetnju salamu, praške šunke, lososne (punjene) šunke i lososni kare (Lachsschinken u. Lachscarre) carsko meso, mortadelle, delikatesne i krušne slanine, čistu svinjsku mast, te raznu kobasičnu i suhomesnatu robu. Godišnji kapacitet joj je 100 vagona. Udešena je ova tvornica i za preradu kostiju u brašno za tovljenje sopstvenih svinja. Zaposluje 100—120 radnika.

Tvornica salame Wener Ignjac u Vel. Bečkereku osnovana je 1920. godine te uređjena sa benzin motorom od 8 HP. i elektromotorom od 6 HP. za izradu oko 8 vagona salame, 16 vagona masti, 16 vagona slanine te svima spravama za izradu gornjih proizvoda. Tvornica bi mogla preraditi dnevno 20—25 kom. svinja, kad bi bile bolje izvozne prilike.

Tvornica salame E. Bizon u Vršcu, osnovana je 1921. godine, uređjena sa parnom mašinom od 12 HP. i god. kapacitetom za 30.000 kgr. salame, 100.000 kgr. masti i 50.000 kgr. slanine. Radi sa 40 radnika.

Tvornica salame Riha Ljudevit i sin u Vel. Kikindi, osnovana je 1921. godine. Uredjena sa električnim motorom od 3 HP. za izradu 6 vagona salame i druge preradjevine mesa. Radi sa 15 radnika.

U Vršcu i Beloj Crkvi imade još i nekoliko manjih poduzeća, koja se isto bave sa proizvodnjom salame (kao Milivoj Putnik, tvornica salame i praške šunke, Belacrka; Paja Jovanović, Vršac, koji izradjuje t. zv. „mladenovačku salamu“; Beno Tanđl, fabrika salame, Vršac, itd.); te je ta produkcija uopće uredjena prema konjunkturi.

*

Preradnjom crijeva u većemu obimu bavi se takodjer jedno poduzeće. To je:

Dioničko društvo za izradu creva u Subotici. Ono izradjuje i sortira sve vrste životinjskih creva za kobasice i salame, kao i što proizvodi sve vrste žica za violine i basove, izradjuje kožice i transparente za vezivanje parfumerijskih bočica, žice, uzice i konopce od creva. Ima mašine za čišćenje creva, za brušenje, pređenje i prepredanje, duvaljke i prese za bale. U fabrici je zaposleno 30 radnika i 10 činovnika i putnika.

KONSERVIRANJE VOĆA I POVRĆA:

„Prunus“ d. d. fabrika za konzerviranje voća i povrća, Novi Sad, poduzeće je, koje pod ovim nazivom datira od 1922. godine, kada je sa kapitalom od 1,250.000 dinara bilo osnovano d. d. (danas je kapital 5,000.000 dinara), koje je preuzelo već dulje godina postojeću tvornicu konzerva Balinta Kovaca. Prigodom te nacionalizacije poduzeće je bilo modernizirano i znatno prošireno. Ova se tvornica bavi da: kiseli krastavci, papriku, ukuhava crveni patlidžan (jabučice), svakovrsne marmelade od voća, konzervira voće, zeleno povrće i kiseli kupus (gođišnje oko 100 vagona). Radi sa mašinskim pogonom

i snabdjevena je sa najmodernijim strojevima kako za izradu spomenutih proizvoda tako i sveukupnog materijala potrebnog za opremu (kao limenih kutija, sanduka itd). U fabrici je u jeku sezone zaposleno 70—100 radnika, većinom ženskih snaga, te se dnevno izradjuje 8000—10.000 kilograma gotovih konzervi, a u doba najače sezone može se proizvoditi do 15.000 kg. — Fabrika ima i novu modernu instalaciju za izradbu raznih mesnih konzervi.

„Amvrozija“ I. industrijsko poduzeće za preradu južnog voća, Sava Nedučin u Vel. Kikindi. Ovo početkom ove 1924. godine osnovano preduzeće uredjeno je sa motorom od 30 HP. i kapitalom od 300.000 dinara. Preradjuje dnevno oko 700 kgr. karobije u kavu 150 kgr. Ima 3 moderne sprave za preradu južnog voća sve vrste u konzerve i brašno.

G) MLINOVI I TVORNICE TIJESTENINA:

Mlinska je industrija, kako je to već opetovano u ovoj knjizi na više mjesta bilo spomenuto, najača vojvodjanska industrija, kako po broju preduzeća samih, tako i po njihovu kapacitetu. To će se najbolje vidjeti po tomu, ako iznesemo nekoliko podataka o brojevnom stanju te industrije.

Mlinova u Vojvodini imade nešto oko 270 sa ukupnim kapacitetom od nešto preko 300 vagona na dan, Taj je broj na pojedine dijelove Vojvodine raspodijeljen ovako:

Bačka sa 150 mlinova sa kapacitetom od 140 vagona
Banat sa 115 „ sa „ od 156 vagona
Baranja sa 6 „ sa „ od 20 vagona

S obzirom na kapacitet vojvodjanski se mlinovali dadu (u koliko je to uopće moguće) razdijeliti ovako:

mlinova sa preko 10 vagona kapaciteta	2
„ od 5 — 10	7
„ sa 2½ — 5	16
„ sa 2 —	22
„ sa 1½ i 1	15
„ sa ½ vagona	92

Kod preostalih mlinova kapacitet je ili manji od pol vagona ili ga se momentano nije dalo utvrditi.

Radi lakšeg i boljeg pregleda poredani su mlinovi po kapacitetu, te bi njihov slijed bio ovaj :

Veliko-kikindski parni mlin d. d. u Vel. Kikindi (Banat), osnovan je godine 1862. Jačina parnih mašina: 1200 HP. Poduzeće sastoji se:

a) iz trgovačkog mlina, koji melje 15 vagona pšenice za 24 sata;

b) iz jednog krupičnog mlina sa kapacitetom od ½ vagona za 24 sata;

dalje iz jedne sušare kukuruza, čiji je kapacitet 10—15 vagona za 24 sata. Ima još jedan ušurni mlin sa kapacitetom od 2 vagona za 24 sata. Trgovački mlin je iz 1918. godine. Krupični pak mlin i sušara kukuruza kasnije su i najmodernije sagrađeni i u jednoj monumentalnoj zgradi smješteni. Ušurni mlin sagrađen je potpuno zasebno.

Domovinska industrija mlina d. d. u Vel. Bečkereku (Banat), osnovana je 1917. godine. Automatski visoki mlin, melje dnevno 10 vagona, ima uređaj najmodernije konstrukcije sa automatskim uređajem za gašenje vatre. (Sprinkler) Osim toga ima uređaj za sušenje kukuruza sa zapremninom od 15 vagona dnevno. Magacini (sila) obuhvataju 800 vagona pšenice, a skladišta 300 vagona brašna. Ima vlastiti industrijski kolosjek i mjesto za tovarenje šlepova. Zaposluje 250 radnika.

Baranjski paromlin d. d. Darda (Baranja), osnovan je 1903. godine te mu danas dionička glav-

nica iznosi 2,000.000 dinara. On spada u koncern „Narodne mlinске i gospodarstvene industrije d. d. Zagreb. Kapacitet je mlina da može samljati 12 vagona žita, oruniti 10, a osušiti 5 vagona dnevno. Skladišta ovog mlina obuhvataju 510 vagona. Pogon 750 + 120 HP.

Dioničarsko društvo za preradu kukuruza i tvornica ulja u Vel. Bečkereku (Banat). Poduzeće je osnovano 1916. godine, te je u 1918. god. pretvoreno u dioničarsko društvo, u početku sa dion. kapitalom od 2,500.000 dinara, koja je glavica u 1920. god. povišena na 5,000.000 dinara. U 1922. godini odlučeno je povišenje dion. glavnice sa 5,000.000 na 10,000.000 dinara. No ovo povišenje glavnice do sada nije sprovedeno. Snaga parnih strojeva je 650 HP. Pogonske grane i fabrikacija biljnih ulja za sada su izvan pogona. Godine 1921. stavljen je u pogon parni mlin sa dnevnim kapacitetom od 7½ vagona. Poduzeće ima sopstveni industrijski kolosjek, te magazine sa tovarnom površinom od 1000 vagona, kao i silo sa utovarnim prostorom od 300 vagona.

Gornjobačko udruženo paromlinsko d. d., Subotica (Bačka), osnovano je 1916. godine sa filijalom u Ba j m o k u. Proizvodi žitno i ječmeno brašno te mekinje. Osim toga bavi se sušenjem kukuruza. Kapacitet mlina je 6 i ½ vagona. Izvozi u Austriju, Čehoslovačku i Njemačku. Radi sa parnim strojevima od 220 HP.

Izvozna mlinska industrija d. d. u Vršeu (Banat), ima moderan automatski mlin sa parnom mašinom od 420 HP. Ima novu sušaru za kukuruz, 2 velika magacina sa automatskim prenosnim uređajem. Kapacitet mlina je 6 vagona brašna za 24 sata. Zaposluje oko 120 radnika.

Pančevački parni mlin d. d. u Pančevu (Banat), osnovan je 1910. godine. Uređen sa parnom ma-

šinom od 350 HP i kapacitetom od $5\frac{1}{2}$ vagona meljave dnevno. Zaposluje oko 70 radnika.

Somborski mlin na valjke d. d., Sombor (Bačka), proizvodi samo brašno. Najviše izvozi u Čehoslovačku i Austriju. Kapacitet mlina je 6 vagona dnevno. Radi sa mašinskim pogonom.

Milan Tucakov, mlin i tvornica hljeba u Vel. Kikindi (Banat), osnovan je 1916. godine. Radi motorom za plinsko ulje od 150 HP. Uredjaj je mlina moderan, dnevno melje $2\frac{1}{2}$ vagona pšenice i $1\frac{1}{2}$ vagona kukuruza.

Vince Kohan i sinovi, mlin na valjke, Subotica (Bačka), osnovan je 1920. godine. Osnovni kapital 4.000.000 Din. Proizvodi pšenično i kukuruzno brašno, mekinje itd. Kapacitet 3 vagona dnevno. Radi sa 30 radnika, i sa parnim mašinama.

Honigov valjni paromlin Havaš i Forgač, B. Topola (Bačka), osnovan je godine 1892. Proizvodi brašno. Kapacitet mu je 4 vagona dnevno.

Mlin državnog imanja „Belje” u Laku (Baranja), proizvodi brašno, mekinje i prekrupu. Kapacitet mu je 4 vagona dnevno. Sadašnja vrijednost 3 milijuna dinara.

Veliko-bečkerečki izvozni mlin d. d., u Vel. Bečkereku (Banat), osnovan je 1896. godine, nacionalizovan 1. maja 1922. godine. Ima parne odnosno motorne mašine 140 + 75 HP. Uredjaj je preduzeća sa 13 valjaka, 4 para kamena, 4 sita, 5 duplih mašina za čišćenje grisa, 2 tarara, 8 triera, 4 mašine za ljuštenje, po najnovijem sistemu, jer je mlin bio preuređen 1923. godine. Kapacitet mu je dnevno 5 vagona pšenice.

Banatski mlin na valjke d. d. u Vel. Kikindi (Banat), osnovan je 1913. godine. Dnevna mu je proizvodnja $3\frac{1}{2}$ vagona brašna. U njem je zaposleno 60 radnika.

I. Nikolinski valjni mlin u Nikolinci (Banat), osnovan je 1907. godine te je uređen sa saugas-

motorom od 60 HP. Sopstvenici mlina su braća Ivanica, koji su ovaj mlin godine 1923. rekonstruirali po najmodernijem sistemu za prerađu 3 vagona žita dnevno.

Parni mlin Debeljačke kreditne banke u Opovu (Banat), osnovan je sa kapitalom od 400.000 dinara i udešen za prerađu 3 vagona žita dnevno.

Helerov umjetni mlin d. d. u Vel. Bečkereku (Banat), osnovan je 1910. godine pod imenom „Prvi Vel. Bečkerečki motorni mlin na valjke David Heller”, a 1917. god. pretvoren u dioničarsko društvo. Kapacitet mlina je za 24 sata 30.000 kg. pšenice. Ima parnu mašinu od 100 HP. Zaposluje 30—40 radnika.

„Jelena” motorni mlin u Novoj Kanjiži (Banat), osnovan je 1920. godine, te uređen sa parnom mašinom od 160 HP. za prerađu od 3 vagona žita dnevno.

Banatska mlinska industrija d. d. u Vršeu (Banat), osnovana je 1914. godine i uređena parnom mašinom od 220 HP., sa 14 komada valjaka (Walzenstuhle). Dnevni kapacitet ovog mlina je 3 vagona. Uredjaj mu je moderan. Svoju radionicu strojeva namjerava poduzeće prodati, te je izradu strojeva obustavila. Radi sa 70—80 radnika.

Mokrinski parni mlin d. d. (Ignjat Hoffmann i sinovi), Mokrin (Banat), osnovan je 1917. godine te instaliran sa parnom mašinom od 120 HP. za prerađu 3 vagona žita dnevno.

Umjetni mlin sina Franca Hegediša, Balinta u Mokrinu (Banat), osnovan je 1875. godine, uređen sa parnom mašinom od 130 HP. za prerađu 3 vagona žita dnevno. Ima industrijalni kolosjek u dužini od 188 met.

„Grosjean” parni mlin u Pančevu (Banat), osnovan je 1858. godine, od godine 1905. sopstvenici su preduzeća Jakob Trebien i Ernst Walenta.

Ima parnu mašinu od 100 HP. Mlin je u ovoj (1924.) godini moderno preuredjen i preradjuje dnevno $2\frac{1}{2}$ vagona pšenice.

Sekulić i Jovanović, parni mlin na valjke u Melencima (Banat), osnovan je 1918. godine, te uredjen sa parnom mašinom od 25 HP. i gasmotorom od 25 HP, a za proizvodnju brašna od $2\frac{1}{2}$ vagona dnevno.

Pančevački mlin na valjke braća Wittmann u Pančevu (Banat), osnovan je 1858. godine, te uredjen sa parnom mašinom od 74 HP. Ima 5. valjaka, i ostale većem mlinu potrebne mašine za ljuštenje, čišćenje žita. Preradjuje 2 vagona dnevno, i to brašna svih vrsta, gris, mekinje, brašno za stoku, brašno i gris od kukuruza.

I. Jarkovački parni mlin na valjke braća Müller i komp., u Jarkovu (Banat), osnovan 1906. godine. Sopstvenici su Mihajlo, Matija Müller i Mihajlo Kittelberger. Mlin je poluvisoko uredjen sa parnom snagom od 130 HP. za preradu 2 vagona žita dnevno.

Marok Erne, parni mlin u Sarči (Banat), osnovan je 1888. godine te uredjen sa parnom mašinom od 120 HP. za preradu 2 vagona žita dnevno.

Jakov Berger električni mlin, Subotica (Banat), osnovan je 1900. godine. Kapacitet mu je 2 i po vagona dnevno. Proizvodi brašno.

Fridrich Johan Josef, motorni mlin u Kovinu (Banat), osnovan je 1902., te uredjen sa motorom od 80 HP. za preradu od 2 vagona žita dnevno.

I. Debeljački paromlin Franjo Otkmann i drugovi u Debeljači, (Banat), osnovan je 1898. godine, uredjen sa parnom mašinom od 120 HP., Ima 8 valjaka i 5 kamena, te 2 parna kotla, i u stanju je da preradi 2 vagona žita dnevno.

Mlin „Vojvodina” d. d. u Vel. Bečkereku, (Banat), osnovan je 1923. godine, te instaliran sa motorom od 80 HP. Izradjuje sve vrste brašna 2 vagona dnevno. Kapital preduzeća je 1.500.000 dinara sa

1500 dionica. Preduzeće kao novo izradjeno je sasvim moderno.

Braća Bohn, motorni mlin u Česteregu, (Banat), uredjen je 1921. godine, sa 2 motora od 40 HP. za preradu 2 vagona žita dnevno.

Milko Willim i sinovi, parni mlin u Novom Bečeju (Banat), osnovan je 1850. godine. Kasnije je moderno preuređen te snabdjeven sa novim strojevima i valjcima. Izradjuje dnevno 2 vagona brašna.

„Emilija” mlin i fabrika ulja d. d. u Jaši Tomiću (Modošu), (Banat), osnovan 1921. godine. Poduzeće radi sa 15 radnika, te je uredjeno sa Diesel motorom od 120 HP. Izradjuje dnevno 1 vagon brašna, dok je kapacitet mlina 2 vagona.

Gavra Kraus i sin, mlin na valjke, Subotica (Bačka), osnovan je 1890. godine. Radi sa mašinskim pogonom. Proizvodi brašno i prekrupu. Kapacitet mu je 2 vagona dnevno. Sadašnja je vrijednost poduzeća 2.500.000 Din.

„Margit” parni mlin d. d. Subotica, (Bačka), osnovan je 1916. godine. Radi sa mašinskim pogonom, te proizvodi sve mlinske proizvode. Kapacitet mlina je 2 vagona dnevno.

Bela Tumbas parni mlin, Subotica (Bačka) proizvodi brašno, mekinje i prekrupu. Kapacitet mlina je 2 vagona dnevno. Radi sa parnim pogonom.

Senčanski mlin na valjke Hessler i drugovi d. d., Senta (Bačka), osnovan je 1885. godine. Proizvodi brašno, mekinje i pšenične otpatke. Kapacitet mlina je 2 vagona dnevno. Sadašnja vrijednost u dinarima 10.000.000. Radi sa mašinskim pogonom.

Palanački parni mlin Antun Červenji, Nova Palanka (Bačka), proizvodi brašno i mekinje. Kapacitet je mlina 2 vagona dnevno.

Parni mlin na valjke u Kuli d. d., Kula (Bačka), proizvodi brašno i gris. Osnovan je godine 1919. Kapacitet mlina je 2 vagona dnevno.

Crvenski paromlin Guttwein, Schmidt i drug, Crvenka (Bačka), osnovan je 1892. godine. Kapacitet 2 vagona brašna dnevno.

Prvi militički paromlin d. d., Srpski Militić, (Bačka), proizvodi brašno, mekinje i prekrupu. Osnovan je 1886. godine. Kapacitet 2 vagona dnevno.

Prvi turistički parni mlin Isidora Munjine, Turija (Bačka), proizvodi brašno i mekinje. Kapacitet 2 vagona dnevno.

Stara kanjiška prva parna strugara i parni mlin d. d., Stara Kanjiža (Bačka), radi sa mašinskim pogonom. Kapacitet 2 vagona hrane dnevno i 1½ mtc. paprike. Sadašnja vrijednost poduzeća je 5,000.000 dinara.

Prvi bezdanski mlin na valjke, Bezdan (Bačka), osnovan je 1906. godine. Proizvodi brašno i prekrupu. Kapacitet 2 vagona dnevno. Radi sa mašinskim pogonom.

Mlin i valjaonica, Pačir (Bačka), proizvodi brašno. Kapacitet 2 vagona dnevno.

Mlin bačkog industrijskog i trgovačkog d. d., St. Bečej (Bačka), proizvodi brašno. Kapacitet 2 vagona dnevno.

Motorni mlin Karla Šola i Henrika Fuchsa, Nove Šove (Bačka), proizvodi brašno. Kapacitet 2 vagona dnevno. Radi sa gasom.

Berger Martin, motorni mlin u Bašaidu (Banat), osnovan 1918. godine. Ima motor od 70 konja za preradu 1½ vagona žita dnevno.

I. Vel. bečkerečko parno mlinsko društvo Henlein i Annau u Vel. Bečkereku, (Banat), osnovan je prije 30 godina. Od god. 1893. sopstvenici su mlina Henlein i Josip Annau. Pogon mlina je uređen sa parnom mašinom od 120 HP. za izradu 1½ vagona brašna dnevno.

Umjetni mlin na valjke d. d. u Mariolani (Banat), osnovan je 1922. godine, te uređen sa parnom mašinom za preradu 1½ vagona žita dnevno.

Kulik Pavle, eksportni mlin na valjke u Beloj Crkvi, (Banat), osnovan je 1893. godine te uređen na vođenu snagu za preradu 1½ vagona žita dnevno.

I. Uljmanski mlin na valjke u Uljmu (Banat), osnovan je 1898. godine. Izradjuje 1½ vagona brašna dnevno.

Banatski mlin, Wolf i drugovi u Lazarevu (Banat), osnovan je 1907. godine, te uređen sa motorom od 60 HP. za preradu 1½ vagona žita dnevno.

Motorni mlin udove Hajduška Laslo-a i djece u Begej.-Sv. Djurdju (Banat), osnovan je 1906. godine te uređen sa motorom od 50 HP. za preradu 1½ vagona žita dnevno.

Klein Karlo, Vodeni mlin u Belozerkvi (Banat), osnovan je 1912. godine sa vodenom turbinom od 75 HP. i 4 dupla valjka. Mlin je rekonstruiran 1921. godine sa novom instalacijom potpuno modernom, a 1923. godine proširen za preradu 1¼ vagona pšenice dnevno.

Braća Mimich, parni mlin i vodenica, Branj (Bačka), proizvodi brašno. Kapacitet 1 i pol vagona dnevno.

Motorni mlin supruge Pavla Hartmana, Nove Šove (Bačka), proizvodi brašno i mekinje. Kapacitet 1 i pol vagona dnevno.

Hitinger i drug, motorni mlin u Starčevu (Banat), osnovan je 1923. godine za preradu 125 mc. žita dnevno. Momentano iskorišćava samo 1 trećinu svoga kapaciteta.

„Mostonga”, bački paromlin i tvornica škroba d. d., Srpski Militić (Bačka), proizvodi pšenično brašno. Kapacitet je mlina 1 i pol vagona dnevno. Radi sa parnim mašinama.

Mlin Franja Šmitmajer i sinovi, Titel (Bačka). osnovan je 1881. godine. Kapacitet je mlina 1 i po vagona dnevno.

Mlin Karlo Gegner i drug, Crvenka (Bačka), proizvodi pšenično i kukuruzno brašno. Kapacitet 1 i pol vagona dnevno.

Robert Huj-Preha i sinovi, mlin na valjke u Beloj Crkvi (Banat), osnovan je 1820. godine. Podignut na rijeci Nera, uređen na vodenoj i motornoj snazi. Kapacitet mlina je 1½ vagona brašna dnevno. Radi sa 7 radnika.

Mlin Aleksander Plavšića i sinova, Šajkaški Sv. Ivan (Bačka), proizvodi brašno. Kapacitet mlina je 1 i pol vagona dnevno.

Mlin Bartoš i Meršer, Kneževi-Vinogradi (Baranja), proizvodi brašno. Kapacitet 1 i pol vagona dnevno.

Umjetni mlin Jovan Boljki, Stanišić (Bačka), ima kapacitet 1 i pol vagona dnevno.

I. Novofutoški vještački mlin Matije Vebera, Novi Futog (Bačka), proizvodi brašno. Kapacitet 1 i pol vagona dnevno. Radi sa motorom na gas.

Prvi kisački parn valjni mlin, Miše Vozar, Kisač (Bačka), proizvodi pšenično brašno, kukuruzne dake i kukuruzno brašno. Kapacitet 1 i pol vagona dnevno. Radi sa plinom.

Parni mlin Pavla Pfeiffera, Bajmok (Bačka), osnovan je 1916. godine. Proizvodi brašno (pšenično) Kapacitet 1 i pol vagona dnevno. Radi sa mašinskim pogonom. Sadašnja vrijednost 3,000.000 Din.

Parni mlin Artur Pollak, Subotica (Bačka), proizvodi brašno, prekrupu i mekinje. Kapacitet 1 i pol vagona dnevno.

Lazar J. Sekički, prvi starovrbaški motorni mlin Stari Vrbas (Bačka), proizvodi brašno. Kapacitet 1 i pol vagona dnevno.

Prvi novosadski mlin na valjke d. d., Novi Sad (Bačka), osnovan je 1850. godine. Godišnje proiz-

vodi 500 vagona brašna. Sadašnja vrijednost mlina je 5,000.000 Din. Brašno izvozi. Radi sa parnim mašinama.

Pavle Vojnović i sin, parna strugara, drvara i parni mlin, Bačko Gradište (Bačka), proizvodi brašno. Kapacitet 1 i pol vagona dnevno.

I. Obrovački parni mlin Josipa Stampfera, Obrovac (Bačka), proizvodi pšenično brašno. Kapacitet 1 i pol vagona dnevno. Radi sa lokomobilom.

Mlin Ignaca i Mikloša Fehera, Senta (Bačka), melje žito, ječam i kukuruz. Kapacitet 1 i po vagona dnevno.

Prvi St. Futoški vještački mlin, Petar Seitz i drugovi, St. Futog (Bačka), proizvodi brašno. Kapacitet 1 i po vagona dnevno.

Mlin Der i drugovi, Čantavir (Bačka), proizvodi brašno, mekinje i prekrupu. Kapacitet 1 i po vagona dnevno.

I. Tovariški valjovni mlin, Tovariševo (Bačka), ima kapacitet od 1 i po vagona dnevno.

Mlin Jakov Kreter, Pašičevo (Bačka), proizvodi brašno, mekinje i prekrupu. Kapacitet više od od 1 i po vagona dnevno.

Mlin Kisač, (Bačka), proizvodi brašno. Kapacitet 1 i po vagona dnevno.

Motorni mlin, Gložan (Bačka), ima kapacitet 1 i po vagona dnevno.

Vranjevački parni mlin na valjke Ilije Tucakovog u Novom Bečeju (Banat), osnovan je 1911. godine te uređen sa parnom mašinom od 100 HP. i za preradu 1 vagona žita dnevno.

Huber Martin i drugovi, parni mlin u Ečki, (Banat), osnovan 1912. godine te uređen sa motorom od 100 HP. za preradu 1 vagona žita dnevno.

Hausel i Schönherr, parni mlin u Perlezu (Banat), osnovan je 1892. godine te uređen sa parnom mašinom od 100 HP. za preradu 1 vagona žita dnevno.

Schmidt Heinrich i komp., mlin u Bavaništu (Banat), osnovan je 1893. godine, te uređen sa parnom mašinom od 75 HP. za prerađu 1 vagona žita dnevno.

Meda Trifun i Pavle, parni mlin u Vladimiroveu (Banat), osnovan je godine 1905. Sopstvenici su mlina Trifun i Pavle Meda. Mlin je uređen sa parnom mašinom od 100 HP., 4 valjka sa 3 kamena za prerađu 1 vagona žita dnevno. Ovo je preduzeće posve moderno udešeno.

Stefanović Vitomir, parni mlin u Ilandži (Banat), osnovan je 1893. godine. Sopstvenik mlina je V. Stefanović, koji je 1912. godine ovaj mlin preuredio na moderan automatski način sa 3 dupla valjka i 2 para kamena, te parnu mašinu od 45 HP. Kapacitet mlina je 1 vagon žita dnevno. Posjednik mlina namjerava da uređaj mlina rekonstruiše na veći kapacitet radi većeg izvoza.

Paul Šandor, motorni mlin u Kovinu (Banat), osnovan je 1899. godine te uređen sa motorom od 80 HP. za prerađu 1 vagona žita dnevno. Ovo je preduzeće moderno rekonstruirano 1923.

Dragutinovački parni mlin d. d. u Dragutinovu, (Banat), osnovan je godine 1912., te uređen na saugas motor od 87 HP. za prerađu 1 vagona žita dnevno.

Mramorački zadružni mlin u Mramorku, (Banat), osnovan je 1909. godine te uređen sa motorom od 80 HP. za prerađu 1 vagona žita dnevno.

Parni mlin sečanjске opštine, Sečanj, (Banat), osnovan je 1885. godine. Kasnije je moderno preuređen za proizvodnju 1 vagona brašna dnevno.

Stejić Sava, parni mlin u Banatskom Novom Selu, (Banat), uređen je 1905. godine sa parnom mašinom od 80 HP. za prerađu 1 vagona žita dnevno.

Huber Konrad, motorni mlin u Skorenoveu, (Banat), uređen je 1911. za prerađu 1 vagona žita dnevno.

Rem Jakob, motorni mlin u Glogonju, (Banat), uređen je 1914. godine sa motorom od 80 HP. za prerađu 1 vagona žita dnevno.

Industrijsko trgovačko društvo A. Hermann i drug, motorni mlin u Malom-Torku (Banat) uređen je 1919. sa Diesel-motorom od 50 HP. i za prerađu 1 vagona žita dnevno.

Baltazar Fajt, parni mlin d. d., Novi Sad (Bačka), osnovan je 1872. godine. Izrađuje brašno, mekinje i krupicu. Godišnje proizvede 40 vagona brašna i 75 vagona mekinja. Brašno izvozi u inozemstvo. Sadašnja mu je vrijednost 2,000.000 Dinara.

Nakovski parni mlin u Nakovu (Banat). Sopstvenici su mlina: Mihajlo Kemper, Petar i Nikola Schierman. Mlin je osnovan 1922. za prerađu 72 mc. žita dnevno.

Stevan Kojić, motorni mlin u Beodri (Banat), prerađuje dnevno 1 vagon žita.

Mlin Hussinger, braća Gegner i drugovi, Sekić (Bačka), proizvodi brašno. Kapacitet 1 vagona dnevno.

Prvi Gajdobranski parni mlin Gaje Sedreši, Gaj-dobra (Bačka), ima kapacitet do 1 vagona dnevno.

Josip Polc, paromlin, Branjin Vrh (Baranja), proizvodi brašno i mekinje. Kapacitet 1 vagona dnevno.

Bački mlin na valjke, Stevan Ertl, Bač (Bačka) ima kapacitet 1 vagona dnevno.

„Elisabeta-mlin” Herman Lang, Beli-Manastir (Baranja), proizvodi brašno. Mlin ima kapacitet 1 vagona dnevno.

Mlin Heinrich Heterle, Pašićevo (Bačka), ima kapacitet 1 vagona dnevno.

Bertalan Sekelyi, prvi adjanski parni mlin, Ada (Bačka), ima kapacitet 1 vagona dnevno.

Ertl i Schverer, mlin na valjke i električno poduzeće kao komanditno društvo, Odžaci (Bačka), ima kapacitet 1 vagona dnevno.

Parni mlin Adama Ditrich i Josipa Bernhard, Temerin (Bačka), proizvodi brašno. Kapacitet mlina je 1 vagon dnevno.

Mlin Filip Gross, Pašićevo (Bačka), proizvodi brašno i prekrupu. Kapacitet više od 1 vagona dnevno.

Mlin gornjobačkog udruženog paromlinskog d. d., Bajmok (Bačka), ima kapacitet 1 vagona dnevno.

Mlin Braća Veselinović, Begeč (Bačka), proizvodi brašno, gris, mekinje i bungur. Ima kapacitet od 1 vagona dnevno.

Mlin Klaus i Egner, Rumenka (Bačka), ima kapacitet od 1 vagona dnevno.

Mlin Jaračkog prometnog dioničkog društva, Jarak (Bačka), ima kapacitet od 1 vagona dnevno.

Marok Erne, parni mlin u Šupljaji (Banat), uređen je 1913. godine sa parnom mašinom od 60 HP. i motorom od 50 HP za preradu 80 mc. žita dnevno.

Žolnaj Adam, moderni mlin u Kovačici (Banat), osnovan je 1896. godine te uređen sa motorom od 110 HP za preradu 75 mc. žita dnevno.

Stefanović Aksentije, parni mlin u Deliblatu (Banat), osnovan je 1893. godine te uređen sa parnim kotlom od 4 HP za preradu 70 mc. žita dnevno.

Kojić Kosana, motorni mlin u Beodri (Banat), uređen je sa motorom od 40 HP za izradu 70 mc. brašna dnevno.

Teofan Bogdan, motorni mlin u Idjošu (Banat), osnovan je 1899. godine te uređen sa motornom mašinom od 60 HP za preradu 65 mc. žita dnevno.

Borbelyi Josip, parni mlin u Pustinjišu (Banat), osnovan je 1897. godine te uređen sa parnom snagom za preradu 60 m. žita dnevno.

Opštinski parni mlin u Katarini (Banat), osnovan je 189. godine. Uređen je sa parnom mašinom od 65 HP za preradu 60 mc. žita dnevno.

Ankner i Kanjižar, motorni mlin u Boki (Banat), osnovan je 1903. godine te uređen sa Diesel-motorom od 65 HP. za preradu 60 mc. žita dnevno.

Braća Wiener i drug, mlin na valjke u Brestovcu (Banat), osnovan je 1922. godine te uređen sa motorom od 6 HP za preradu 60 mc. žita dnevno.

I. Bokinski motorni mlin u Boki (Banat), izrađuje dnevno 60 mc. brašna. Osnovan je 1908. godine.

Lengauer Franjo, vodeni mlin na valjke u Straži (Banat), uređen je za preradu $\frac{1}{2}$ vagona žita dnevno sa vodenom turbinom od 50 HP.

Wosching Johan, parni mlin u Jermenovcu (Banat), osnovan je 1899. godine za preradu $\frac{1}{2}$ vagona žita dnevno.

Anton Krischer i sinovi, motorni mlin u Karlsdorfu (Banat), osnovan je 1871. godine. Sadanji su sopstvenici: Anton, Franc, Karl i Julius Krischer. Mlin je uređen sa benzin-dieselmotorom od 70 HP. Ima 4 valjke i proizvadj 1/2 vagona brašna za 8 sati. Ima i odjelenje za izradu manjih mašina i radionicu za reparature. Ovo je odjelenje snabdjeveno sa svima potrebnim mašinerijama, testerama i spravama za obradu gvoždja i drveta.

Antal Šelmeci i sinovi, parni mlin u Oroslamošu (Banat), osnovan je 1885. godine. Uređen je sa parnom mašinom od 75 HP za preradu $\frac{1}{2}$ vagona žita dnevno.

Neuwirth i drugovi, motorni mlin u Grebencu (Banat), osnovan je 1912. godine, uređen sa motorom od 40 HP za preradu $\frac{1}{2}$ vagona žita dnevno.

Artur Zoffmann i Karl Kinci, motorni mlin u Vršcu (Banat), osnovan je 1923. godine te izrađuje $\frac{1}{2}$ vagona brašna dnevno.

Braća Mühlmann, umjetni mlin u Jasenovu (Banat), osnovan je 1892. godine te uređen sa vodenom

turbinom od 70 HP. za proizvodnju $\frac{1}{2}$ vagona brašna dnevno.

Eckstein Johan i sin, parni mlin u Begej-Sv. Djurdju (Banat), osnovan je 1888. godine te uređen sa parnom mašinom od 6 HP za izradu $\frac{1}{2}$ vagona brašna dnevno.

Kadi Nikola, motorni mlin u Mastortu (Banat), osnovan je 1904. godine te uređen sa motorom za prerađu $\frac{1}{2}$ vagona žita dnevno.

Bošnjakov Stevan, motorni mlin u Njemačkom Elemiru (Banat), osnovan je 1918. godine te uređen sa motornom snagom od 15 HP za prerađu $\frac{1}{2}$ vagona žita dnevno.

Trebić Jakob, parni mlin u Omoljici (Banat), osnovan je 1900. godine. Prerađuje $\frac{1}{2}$ vagona žita dnevno.

Rej Štefan, parni mlin u Omoljici (Banat), osnovan je 1905. godine za prerađu $\frac{1}{2}$ vagona žita dnevno.

Pavlov, Schmit i drug, motorni mlin u Izbištu (Banat), uređen je 1920. godine sa motornom snagom, za prerađu $\frac{1}{2}$ vagona žita dnevno.

Braća Knarr, motorni mlin u Sv. Hubertu (Banat), osnovan je 1877. godine te uređen sa motorom za prerađu $\frac{1}{2}$ vagona žita dnevno.

Reichel Adolf, motorni mlin u Alibunaru (Banat), osnovan je 1881. godine te uređen sa parnom mašinom od 47 HP za prerađu $\frac{1}{2}$ vagona žita dnevno.

Hetinski mlin na valjke, Willwert i Fochler, u Hetinu (Banat), preuređen je 1921. godine sa parnom mašinom od 50 HP za prerađu $\frac{1}{2}$ vagona žita dnevno.

Braća Sloboda, parni mlin u Beodri (Banat), osnovan je 1898. godine. Uređen parnom mašinom od 20 HP za prerađu $\frac{1}{2}$ vagona žita dnevno.

Joca Lažing i drug, motorni mlin u Opovu (Banat), uređen je 1922. godine za prerađu $\frac{1}{2}$ vagona žita dnevno.

Bauer i Gal, motorni mlin u Novom Selu (Banat), preuređen je 1908. godine sa motorom od 40 HP za prerađu $\frac{1}{2}$ vagona žita dnevno.

Josip Brach i drug i parabučko paromlinsko d. d. u Parabuču, (Bačka), proizvodi brašno i mekinje. Kapacitet po vagona dnevno.

Leko i drug parni mlin, Stara Kanjiža (Bačka), ima kapacitet od po vagona dnevno.

Feherov parni mlin, Horgoš, (Bačka), osnovan je 1880. godine. Proizvodi raženo i pšenično brašno. Ima kapacitet od po vagona dnevno.

„Rajčić mlin”, Subotica, osnovan je 1922. godine. Ima kapacitet od $\frac{1}{2}$ vagona dnevno.

Motorni mlin na valjke D. Sirotkina, Novi Vrbas (Bačka), proizvodi brašno i mekinje. Kapacitet mu je po vagona dnevno.

Johan Štele motorni mlin u Uljmu, (Banat), osnovan je pre 40 godina te uređen na valjke za dnevnu prerađu od 50 mc. žita. Radi sa 7 radnika.

I. Filipovački paromlin na valjke, Filipovo (Bačka), proizvodi brašno. Kapacitet po vagona dnevno.

Tatić i drug parni mlin, St. Kanjiža (Bačka), radi sa kapacitetom od 50 qu dnevno.

Mihajlo Varga i drug, Čantavir (Bačka), proizvodi pšenično i kukuruzno brašno. Ima kapacitet do po vagona dnevno.

Parni mlin Johana Velkera, Veprovac (Bačka), proizvodi brašna, prikrupu i gris. Ima kapacitet od 50 qu dnevno.

Mali parni motorni mlin, Ada (Bačka), melje kukuruz i pšeni u. Ima kapacitet do po vagona dnevno (maksimum).

Prvi biljski kraljevski paromlin, u Bilju (Baranja), proizvodi brašno. Kapacitet po vagona dnevno.

Bački umjetni mlin B. Topola (Bačka), ima kapacitet do po vagona dnevno.

Mlin Imre Kozme i druga, Čantavir (Bačka). Kapacitet po vagona dnevno.

Mlin Johan Leinweber Šajk. Sv. Ivan (Bačka), melje brašno do po vagona dnevno.

Mlin Skanovski i drugovi, Bačko Gradište (Bačka) proizvodi dnevno po vagona brašna.

Parni mlin Josip Eckardt, Stara Moravica (Bačka), proizvodi pšenično i kukuruzno brašno. Kapacitet mu je nešto više od po vagona dnevno.

Filip Fišer, Sekić (Bačka), proizvodi brašno i mekinje. Kapacitet po vagona dnevno.

Mlin Stjepan Kelemen, Ada (Bačka), melje žito. Kapacitet do po vagona dnevno.

Mlin Braća Matić, Mol (Bačka), ušurni je mlin, kapacitet do po vagona dnevno.

Mlin na valjke Lipković i Hubert, Ada (Bačka), ima kapacitet po vagona dnevno.

Josif Reiter paromlin, Duboševica (Bačka), ima kapacitet do po vagona dnevno.

Paromlin Schweipenz i drugovi, Doroslovo (Apatin), (Bačka), melje brašno i kukuruz. Ima kapacitet od 50 qu dnevno.

Parna pilana, mlin na valjke i mlin za papriku, Geza Fišer, Stara Kanjiža, (Bačka), proizvodi brašno i papriku. Kapacitet brašna po vagona dnevno.

Motorni mlin Henrika Kunca, Novi Sivac (Bačka) ima kapacitet od po vagona dnevno, bijelog i kukuruznog brašna.

Mlin Adam Nopper i drugovi, Kolut (Bačka), ima kapacitet od $\frac{1}{2}$ vagona dnevno.

Vinko Prakatur, paromlin, Duboševica (Bačka) proizvodi brašno. Kapacitet po vagona dnevno.

Motorni mlin, Stara Moravica (Bačka), melje žito i kukuruz. Kapacitet više od pol vagona.

Mlin Filip Machmer, Torša (Bačka) osnovan je 1899. godine. Ima kapacitet $\frac{1}{2}$ vagona dnevno.

Mlin Djordje Velkert, Sombor (Bačka), ima kapacitet $\frac{1}{2}$ vagona dnevno razne hrane.

Antun Svoboda, vještački mlin, Bajmok (Bačka), seljački je mlin na ušur. Ima kapacitet od $\frac{1}{2}$ vagona dnevno. Radi sa plinom.

Motorni mlin Schön i Drug, St. Palanka (Bačka), proizvodi brašno i mekinje. Ima kapacitet do $\frac{1}{2}$ vagona dnevno.

Mlin Hans Ditrich i Drugovi, Gospodjinci (Bačka), proizvodi brašno pšenično i kukuruzno. Kapacitet $\frac{1}{2}$ vagona dnevno. Radi sa Saugas motorima.

Parni mlin Help Valter i Drug, St. Sivac (Bačka), radi sa kapacitetom od $\frac{1}{2}$ vagona dnevno.

Parni mlin Adama Ditrich, Temerin (Bačka). Kapacitet mu je nešto više od $\frac{1}{2}$ vagona dnevno.

Mlin Ignjat Weiss i sinovi, Žabalj (Bačka). Ima kapacitet od $\frac{1}{2}$ vagona dnevno.

Mlin Josip Herzberger, Subotica (Bačka), proizvodi pšenično brašno. Kapacitet $\frac{1}{2}$ vagona dnevno.

Mlin Adam Jaki, Pribićevićevo (Bačka), radi sa kapacitetom od $\frac{1}{2}$ vagona dnevno.

Josip Keller, parni mlin, Krnjaja (Bačka), Ima kapacitet od $\frac{1}{2}$ vagona dnevno.

Quintov mlin na valjke, Senta (Bačka), ima kapacitet od $\frac{1}{2}$ vagona dnevno. Radi sa motorima.

Prvi somborski parni mlin, Sombor (Bačka), osnovan je 1870. godine. Ima kapacitet od $\frac{1}{2}$ vagona brašna dnevno.

Mlin Pavla Cerovskog, Petrovac (Bačka), radi sa kapacitetom od $\frac{1}{2}$ vagona dnevno.

Vilim Glied, motorni mlin, Subotica (Bačka), ima kapacitet od $\frac{1}{2}$ vagona dnevno.

Johan Braun, motorni mlin, Novi Sad (Bačka). Kapacitet $\frac{1}{2}$ vagona dnevno.

Lorenc Burger, motorni mlin u Jabuci (Bačka), uređen je 1908. godine sa motorom od 30 HP za izradu 40 mc. brašna dnevno.

Kočič Stevan, motorni mlin u Klariji (Banat), uređen je sa motorom od 40 HP. za preradu 40 cm. žita dnevno.

Bizon Mihajlo, parni mlin u Čoki (Banat), osnovan je 1913. godine, i uređen sa motorom za preradu 40 mc. žita dnevno.

Hofmann i Hladek, parni mlin u Alibunaru (Banat), osnovan je 1904. godine i uređen za preradnju 40 mc. brašna dnevno.

Kinč i Klein, parni mlin u Bočaru (Banat), osnovan je 1894. godine i izradjuje 35 mc. brašna dnevno.

Neukov Nika, motorni mlin u Orosloamu (Banat), osnovan je 1913. godine sa kapacitetom od 15 mc. žita dnevno.

Kittelberger Djordje, parni mlin u Seleušu (Banat), udešen je sa parnom mašinom od 36 HP za preradu 35 mc. žita dnevno.

Ilić Branko, motorni mlin u Srpskom Itebeju (Banat), uređen je 1923. godine sa motorom od 35 HP, 1 valjkom, 2 kamena, 2 sita, 1 koperaj i trier. Melje 30—35 mc. žita za 10 sati. Sopstvenik D. Ilić počeo je uz mlin podizati i olajnicu. te parno kupatilo sa 1 bazenom.

Spitzer Karlo, motorni mlin u Padini (Banat), osnovan je 1902. godine i uređen sa Saugas-motorom od 80 HP za preradu 35 mc. žita dnevno.

Vlastelinstvo udove Olge St. Jovanović, parni mlin u Hajdučici (Banat), uređen je sa motorom od 30 HP za preradu 25 mc. žita dnevno.

I. srpski motorni mlin d. d. u Mokrinu (Banat), uređen je 1912. godine sa motorom od 50 HP za preradu 30 mc. žita dnevno.

Daniel Pavle, parni mlin u Starom Lecu (Banat), osnovan je 1898. godine te izradjuje dnevno 30 m. brašna.

Mlin uprave kanala kralja Petra I. u Ruskom Krsturu (Bačka), proizvodi brašno, mekinje i prekrupu. Ima kapacitet od 24 qu. dnevno. Radi sa vodenom snagom.

Motorni mlin Petera Šuka i Filipa Pistera St. Sivac (Bačka), Ima kapacitet od 25 qu. dnevno.

Motorni mlin Josipa Kin-a u Prigr. Sveti Ivan (Bačka), melje pšenicu i ostala žita. Kapacitet mu je 25 qu. dnevno.

Kondoli Kornel, motorni mlin u Jablanci, (Banat), uređen 1921. godine sa motorom od 25 HP. za preradu 25 mc. žita dnevno.

Arpadfi Endre, motorni mlin u Novom Padeju, (Banat), osnovan je 1922. godine te izradjuje 25 mc. brašna dnevno.

Dakić Toma, motorni mlin u Vračevgaju, (Banat) osnovan je 1911. godine te izradjuje dnevno 25 mc. brašna.

I. Djurdjevoseoski mlin na valjke Andrije Kablečića u Djurdjevcu, (Banat), uređen je na parnu snagu za izradu 20 mc. brašna dnevno.

Opštinski mlin u Ernestovcu, (Banat), osnovan je 1879. godine te uređen sa parnom mašinom od 5 HP. za preradu 45 mc. žita i 20 mc. kukuruza dnevno.

Antal Andrija, parni mlin u Novom Itebeju, (Banat), osnovan je 1921. godine te uređen sa motorom od 25 HP. za preradu 15 mc. žita dnevno.

Časar Istvan, motorni mlin u Crnoj Bari, (Banat), uređen je 1912. godine sa motorom od 30 HP. za preradu 15 mc. žita dnevno.

Vodenica na Dunavu Matija Veber i drugovi, St. Futog (Bačka), melje pšenicu. Ima kapacitet od 25 qu dnevno.

Mlin Djoke Apića, Žabalj (Bačka), ima kapacitet od 25 qu dnevno.

Mlin sa gasnim motorom, Kupusina (Bačka), ima kapacitet od 25 qu dnevno. Radi sa gasnim motorima.

Električni mlin na valjke Jovana Putnika, Kula (Bačka), ima kapacitet od 25 qu dnevno. Radi sa električnim pogonom.

Vodenica na Dunavu Imre Morošića i drugova St. Futog (Bačka), melje na ušur. Ima kapacitet 5 qu dnevno.

Metzger Jakob i drug, parni mlin u Francfeldu, (Banat), osnovan je 1912. godine i uredjen za preradu 15 mc. žita dnevno.

Antal Petar, motorni mlin u Novom Itebeju, (Banat), uredjen je 1922. godine sa motorom, za preradu 15 mc. žita dnevno.

Erdős Mihajlo, motorni mlin u Novom Itebeju, (Banat), izradjuje dnevno oko 12 mc. brašna.

Rada Poučki, motorni mlin u Srpskom Elemiru, (Banat), osnovan je 1922. godine sa motorom od 1 HP. Radi isključivo na ušur i to oko mc. brašna dnevno.

Gajda Pavle, motorni mlin u Bašaidu (Banat), uredjen je 1922. godine sa motorom od 3 HP za izradu 5 mc. brašna dnevno.

Radujkov Joca, motorni mlin u Dragutinovu, uredjen je 1921. godine sa motorom od 18 HP. za izradu 5 mc. brašna dnevno.

Dragan Djordje, motorni mlin u Lacunašu, (Banat), uredjen je 1919. godine sa motorom od 16 HP. za preradu 3 mc. brašna dnevno.

Nikolački Ljuba, parni mlin u Bašaidu, (Banat), radi po najviše na ušur.

Nikolački Ljuba, parni mlin u Bašaidu, (Banat), radi po najviše na ušur.

Dr. Johana Bartola, motorni mlin u Vatinu (Banat), radi samo na ušur.

Mlin Dragoljuba Stajića i drugova k. d. s. o. g. Srbobran (Bačka), proizvodi dnevno 3000 kg brašna

Mlin Laslo i Šmit, Bački-Monoštor (Bačka), proizvodi brašno pšenično i kukuruzno. Ima kapacitet od 25 qu dnevno.

Pivara, špiritusfabrika, rafinerija i paromlin Lazara Dundjerskog, Čeb (Bačka), proizvodi 15 vagona brašna godišnje.

Telečanski motorni mlin, Telečka (Bačka), proizvodi brašna i prikupu. Kapacitet neodredjen.

Gaspar Neu, parni mlin i tvornica kudjelje, Sveti Ivan, proizvodi sve vrste brašna. Kapacitet neutvrđen. Radi sa parnom snagom.

Vodeni mlin na Kanalu Kralja Petra I., Mali Stapar (Bačka), radi sa vodenom snagom.

Parni mlin Alojs Mihajlović, Novi Sad (Bačka), osnovan 1898. godine. (Ne radi).

Lazar Živkov motorni mlin u Tarašu, (Banat), osnovan je 1918. godine, ima motor od 25 HP. Kapacitet mlina je 10 mc. brašna dnevno.

Jozef Hipler i drug parni i motorni mlin u Jaši Tomiću (Modošu), (Banat), osnovan je 1900. godine, za dnevnu proizvodnju 40 mc. brašna. Ovo se preduzeće uslijed nepogodnog razgraničenja sa Rumunijom nalazi pod likvidacijom.

Kanalski električni mlin, Stari Bečej (Bačka),

Mlin Nadj Janoš, St. Bečej.

Krsta Jaki i drug motorni mlin, Budisava.

Parni mlin, Kać.

Mlin Josipa Fišera i dr., Bukin (Bačka).

Mlin Haug i Sander, Buljkes (Bačka).
Vilim Šulc, umjetni mlin, Novi Sad (Bačka).

Mlin supruge Mihajla Šari, Stari Vrbas (Bačka).

Mlin „Kruna“, Stari Vrbas (Bačka).

Mlin Petar Hil, Sonta (Bačka)

Vargai Deli, B. Petrovoselo (Bačka), mali mlin.

Mlin sinova Rudolfa Šumahera, St. Bečej (Bačka).

Mlin Molnari Ač, St. Bečej (Bačka), Mali mlin.

Titelska parna pilana i mlin na valjke d. d., Titel (Bačka), proizvodi malu količinu brašna.

Mlin Imre Sigeti, Novi Vrbas (Bačka).

Mlin Weisi Giskan, St. Bečej (Bačka).

Vardarski motorni mlin, Vardarac. (Bačka) Mali mlin.

Parni mlin Adama Saksa, Gakovo (Bačka).

Mlin vlastelinstva pok. Rudolfa Choteka, Novi Futog (Bačka). Kapacitet neodredjen.

Mlin Mihajlo Herman i Petar Hil, Sonta (Bačka), rad nestalan, kapacitet ne utvrdjen.

Motorni mlin, Dušan Dražić i drugovi, Senta (Bačka). Melje na ušur. Ima kapacitet od 2 qu. dnevno.

Mlin Hispera i Vila, Pribićevići vo (Bačka).

Franja Speizer i Anton Bartolović, Jagodnjak (Bačka).

Mlin Tadije Kovačev, a, Duboševića (Bačka).

Mlin Mihalj Tot i drugovi, B. Topola (Bačka).

Mlin Raci drug, B. Topola (Bačka), melje na ušur.

Mlin Berec i Varga, Mol (Bačka), mali ušurni mlin.

Mlin Kovač Šandor, Mol (Bačka), mali ušurni mlin.

Prvi titelski motorni mlin na valjke, Titel (Bačka).

Stevan L. Manojlović, motorni mlin, Srbobran (Bačka), radi na ušur.

Mlin Jovan Schneider i drug, Bač. (Bačka).

Prvi Karavukovački motorni mlin, Karavukovo (Bačka).

Jakov Schweis i Štampfer, Obrovac (Bačka). Motorni mlin.

Paromlin Konradi Horvat, Parabuč (Bačka).

Mlin Josif Rûkert, Ridjica (Bačka).

Mlin Schafhauser i drug, Čonopla (Bačka).

Motorni mlin Janoša Šimon, Bajmok (Bačka).

Mlin ud. Andrije Viraga, Bezdan (Bačka).

Parni mlin, Adam Ditrich, Čurug (Bačka).

Parni mlin Mojsija i Mihajla Proči, Ruski Krstur (Bačka).

Freund i Fischman, B. Petrovo-selo (Bačka).

INDUSTRIJA TJESTENINA.

Industrija tjestenina nije se za čudo razvila u Vojvodini, akoprem bi se to sa potpunim pravom moglo da očekuje. Upravo je neshvatljivo, da Banat i Bačka, koji produciraju prvoklasnu pšenicu i koji tu pšenicu melju u upravo bezbroj moderno uređenih mlinova nemaju ni toliko tvornica tjestenina, koliko ih ima pasivna i siromašna Dalmacija, koja mora da brašno skoro do zadnjeg kilograma uvozi. I ono nešto preduzeća ove vrsti, što ih u Vojvodini ima, najnovijeg su datuma. Ta su:

Prva banatska fabrika makarona i tjesti a. d. u Vel. Bečkereku, osnovana je godine 1923. pod patronatom Helerovog umjetnog mlina d. d. Vel.

Bečkerek. Dnevni kapacitet fabrike je 15.000 kg. Radi i sa 4 hidraulične preše i 8 aparata za sušenje robe. Ima stalno 50—80 radnika. Izrađuje makarone, špagete, fideline te razne rezance i taranu. Fabrikati su prvoklasni, pošto fabrika upotrebljava isključivo prvovrsno banatsko brašno.

„Danubius”, prva bačka tvornica keksa i tjesta **Franja Lovreković, Novi Sad.** Ova je tvornica osnovana god. 1915. kao trg. društvo po pokoj. Franji Lovrekoviću. Po njegovoj smrti preuzeo je posao njegov sin, isto Fr. Lovreković. „Danubius” tvornica proizvodi razna tjesta (makarone, fideline i druge začine za juhu), kekse i čajna peciva. Kapacitet joj je preko pol vagona dnevno. Radi sa parnim strojevima, električnim mašinama i specijalnim strojevima sa pogonom od 200 HP. U fabrici radi 80 do 100 radnika. Sadašnja vrijednost poduzeća cijeni se na 3.000.000 Dinara.

Ilija Holländer, proizvodnja macesa, Novi Sad, proizvodi samo maces (ritualno židovsko pecivo). Kapacitet je poduzeća do pol vagona dnevno. Radi sa mašinskim pogonom.

Jugoslavenska tvornica hljeba d. d., (bivša fabrika hljeba Marije Terezije), Subotica, proizvodi hljeb. Kapacitet joj je do pol vagona dnevno. Radi sa raznim motorima.

Velikobečkerečki izvozni mlin d. d., tvornica hljeba u Vel. Bečkereku, osnovana je godine 1914. te uređena parnom i motornom snagom, 1 parnom prešom, 1 mašinom za mješanje, 11 jednostavnih peći za dnevnu preradu 10.000 kg. brašna u hljeb i pecivo.

Tucakov Milan, tvornica hljeba u Vel. Kikindi, osnovana je godine 1916. Ima električni motor od 5 HP. i potrebne sprave za pečenje hljeba. Kapacitet tvornice je 2000 kg. hljeba dnevno.

MLJEKARE I INDUSTRIJE SIRA.

Centralna mlekara državnog dobra „Belje”, Beli Manastir. Ovo je poduzeće u vezi sa fabrikom salame „Belje”. Ono proizvodi 80.000 kg. maslaca, 100.000 kg. posnog sira i 30.000 tehničkog kiselog kazeina. Dnevno se u njoj preradi 40.000 litara mlijeka. Oko 20.000 kg. kiselog kazeina izvozi se u Njemačku te do 12.000 kg. maslaca u Italiju. Pogon je zajednički sa fabrikom salame. Prenos pogona vrši se elektromotorima.

Tvornica sira Toutenuit Ludwig u Sečenovu (Banat), osnovana je 1912. god. Uređena je sa parnom snagom za dnevnu izradu 150 mc. sira i masla.

Tvornica sira i maslaca Tot Josip u Češteregu (Banat), osnovana je prije 10 godina kao opštinska mljekarnica subvencijom vlade. Godine 1919. predana je u ruke Josipa Tota, koji ju je podigao na stepen tvornice, uređio moderno za izradu 1000 mc. sira i masla godišnje.

Fabrika sireva Ognjanović i Pajž u Bočaru (Banat), osnovana je 1921. godine po dru Emilu Pajžu i školovanom siraru Sofroniju Ognjanoviću iz Galičnika. Ova fabrika ima zasada 5000 komada blaga, krava najbolje rase, sto ovaca cigaja; bavi se i odgajivanjem svinja mangulica, a u ovom slučaju najpogodniji su joj uslovi, jer mliječni otpaci su vrlo pogodni za tovljenje svinja, koja se primjena najviše vrši u Braziliji. Pored ovoga ova fabrika veliki je proizvođač šećerne repe, a to je naravno u vezi sa stočarenjem, koje se izvodi za fabričke ciljeve, a ima i odlično voćarstvo i ratarstvo. U glavnom se ona bavi preradom ovčijeg mlijeka u kačkavalj i izrađuje za vrijeme sezone oko 20 vagona kačkavalja, koji izvaža u Grčku i Carigrad.

Sirana Dušan Kalenić, Čurug, (Bačka), proizvodi sir i maslac. Godišnje proizvede 5.000—8.000 kg. sira, 3—500 kg. masla. Radi sa ručnom snagom.

Ručna tvornica sira Josip Gross, Veprovac, (Bačka), proizvodi maslo i vještački sir. Godišnje oko 200 metara masla i 10 qu. vještačkog sira. Radi sa ručnom snagom.

I. Vojvodjanska fabrika mlečnih proizvoda Kolarov i Petrović, D. Kovilj (Bačka), proizvodi sirove: kačkavalj, trapist, imperial i maslo. Godišnje 30.000 kg. Radi sa ručnom mašinom.

Centralna mlekarica Stein i Varšanji, Sombor, proizvodi maslac te mekani i tvrdi sir.

Tvornica sira Mavro Engl, Sombor, proizvodi sir à la liptauer. Izvozi malu količinu u Austriju. Kapacitet poduzeća je 2 vagona godišnje. Radi sa mašinskim pogonom.

Sirana Lederer, Čoka, proizvodi kačkavalj, kojeg oko 10 vagona godišnje izvozi u Grčku.

INDUSTRIJA ULJA.

Ova je industrija veoma neznatna, jer je od nedavna nestalo i jedinog njezinog reprezentanta, koji je bio pažnje vrijedan i koji je zavrijedjivao zbilja naziv industrije. To je bilo:

Dioničarsko društvo za preradu kukuruza i tvornica ulja u Vel. Bečkereku, osnovano je za vreme rata 1916. godine. Ova je tvornica podignuta sa njemačkim stručnjacima, a mađarskim kapitalom, („Hazai Bank” i Landes Zentral Kreditgenossenschaft, Budapest) sa 10.000.000 Kr. temeljnog dioničkog kapitala, te uređjena sa najmodernijim mašinerijama za proizvodnju 10 vagona vegetabilnog ulja dnevno. Godine 1921. poduzeće je bilo nacionalizirano pomoću „Prve hrv. štedionice” i „Banke za trg. obrt i industriju” u Zagrebu, te „Fabrike šećera”, d. d. u Vel. Bečkereku, kojom zgodom mu je bio i kapital povišen na 20.000.000 Kr. Danas međutim iznosi on 10.000.000 dinara. Uslijed podjele Banata na Rumuniju i našu Kraljevinu i

uslijed podjele velikih posjeda ostala je ova tvornica bez dovoljne sirovine, te je 1919., 1920. i 1921. godine proizvodjala samo nekoliko vagona ulja, a 1923. obustavila je dalju proizvodnju potpuno. God. 1923. demontirala je odjeljenje za preradu sjemenja od repice, suncokreta, bundeva itd. i fabrika radi samo kao mlin, koji je bio namješten 1922. te prozvan „Begej-mlin”. Kapacitet je mlina $7\frac{1}{2}$ vagona dnevno. Pogon poduzeća sastoji se od jednog stabilnog stroja, parnog stroja 400 HP., ležećeg parnog stroja od 160 HP. te jednog stab. Compound. parnog stroja od 200 HP.

Uredjaj i zgrade ovog preduzeća predstavljaju vrijednost od oko 100 milijuna dinara. Kako se čuje postoji namjera da se velike zgrade, koje su služile za proizvodnju ulja, upotrebe za instaliranje jedne druge vrlo potrebne ind. grane.

U Vojvodini, gdje se dobiva dosta repičinog sjemena nalazi se i nekoliko manjih tvornica tako zvanih „olajdjinja” koje preradjuju i presuju ulje. Ove tvornice nalaze se u Vrbasu, Kikindi, Somboru itd. — ali uporaba ovog nerektificiranog ulja u jestive svrhe sve je manja, te će posvema iščeznuti.

Tekstilna je industrija u Vojvodini iako zastupana sa znatnim brojem preduzeća, dosta slabo razvijena, jer sva ona u većini slučajeva jedva da izlaze iz okvira većih obrtničkih radnja. Tek jedna jedina grana te industrije — kudeljna — imade zbilja tvornički karakter, no s druge strane ne znači ona još industriju u užem smislu te riječi, nego je tek fabrikacija polusurovina.

✶ Ovakovo je stanje u Vojvodini međutim donekle i razumljivo. Tekstilne se naime industrije mnogo bolje i brže razvijaju u pasivnim krajevima, gdje je borba za život teža i veća, te je čovjek manje više prisiljen da nastoji kako bi se što jeftinije odjevnuo. Radne je snage tu više na raspoloženju i ona je jeftinija. U Vojvodini naprotiv, gdje je zemlja plodna i treba je samo što intenzivnije obradivati, da se iz nje izvuku sve prednosti, što ih ona može da daje ne rentira se zabavljati se i dangubiti oko tkalačkog stana — jer se radna snaga bolje unovčuje u poljoprivredi.

Ipak se ne može reći, da te industrije u Vojvodini uopće nema. Osim već spomenute preradbe kudelje, u Vojvodini se naročito razvila preradba vune, što se daje protumačiti sa materijalno povoljnim stanjem tamošnjeg življa kao i sa prilično znatnim brojem njemačkog pučanstva, koje preferira vunenu pamučnoj robi. Zato se u Vojvodini nalazio već od davnine veliki broj t. zv. „štrikera“, koji su se od vajkada bavili sa izradbom debelih vunениh rukavica, čarapa i cipela („zepa“)

itd. A kad je kasnije pod utjecajem mode došla u uporabu i nošnja pletenih odijela, počele ovi obrtnici da izrađuju i vunene svitere, šalove, kape, odijela itd. Neke od tih radnja s vremenom se i znatno prošire i razgraniše, ali svejedno održaše svoj karakter kao obrtne radnje.

U ovom našem prikazu razmatrati ćemo dakle:

- a) kudelj u i njezinu preradu;
- b) tkalnice, vunare, trikotaže, konfekciju i izradbu sagova;
- c) svilarstvo i izradu surove svile.

A. KUDELJNA INDUSTRIJA.

Kudeljna industrija u Vojvodini ne samo da spada u grupu njezinih najačih, već ujedno i najkarakterističnijih industrija, a ostati će to i u budućnosti, jer nijedna od drugih naših pokrajina nema za kulturu kudelje tako povoljnih osebina, što ih imade Vojvodina. Jedan vrlo dobar poznavalac i vojvodjanskih prilika i kudeljne industrije u Vojvodini o tom piše slijedeće:

„Kudeljna industrija u Vojvodini, koja je do prije rata bila u najvećem jeku svoga razvitka, a naročito za vrijeme trajanja rata bila najače i najviše forsirana, danas je u opadanju s razloga rdjave i apsolutno pogrešne agrarne politike, koja se kod nas u Vojvodini sprovadja. Nevodeći brige o potrebama ove industrije, naši mjerodavni faktori dijele i parceliraju nemilice velike posjede, čak i one, koji su močvarni i za plemenitije usjeve nesposobni, čime onemogućuju produciranje dovoljne količine konoplje za kudeljnu industriju. No međutim postoje apsolutno svi povoljni uslovi, da se ova industrija ne samo održi na staroj svojoj visini i kulturi, nego i da se još više razvije, čime bi se iskoristilo nekoliko desetina hiljada močvarne zemlje, što bi ne samo pojedincu koristilo, nego i

državi mnoge koristi doprinjelo. Jer fakat je, da su kako podneblje Vojvodine tako i tereni, vrlo pogodni za proizvodnju konoplje kao sirovine, budući da je teren Vojvodine prema zvaničnoj statistici oko 35% od cjelokupne površine močvaran i podvodan, što omogućuje jaku i obilnu žetvu konoplje. Istina, da je većim dijelom naše konopljinu sjeme nešto degenerisano, ali racionalnim njegovanjem i mijenjanjem konopljinog sjemena, postižu se vrlo plemeniti i dobri uzorci konoplje. Za naše terene za oplemenjavanje konoplje najpovoljnije je azijsko sjeme, no vrlo dobre rezultate je pokazalo i italijansko sjeme. — Dalje, stručnog razumijevanja za obradu konoplje imamo takodjer u izobilju, naročito predjeli, koji su naseljeni Nijemcima i Slovcima, u kojima kudeljna industrija najbolje i uspjeva. Kao još jednu vrlo važnu činjenicu za uspješan razvoj kudeljne industrije mora se navesti i vode, koje su potrebne za kvašenje i topljenje konoplje. Iste su vrlo pogodne i dobre, jer svojom mekoćom i substratima čine, da se konoplja vrlo lako i dobro preradjuje, i u isti mah jačinu kudelnih vlakana još pojačava i čini žilavijima. Po kvalitetu naš kudelnji produkt dolazi odmah za italijanskim, ali i tu italijanska kudolja ima vrednost samo uslijed očuvane boje kudelnih vlakana, jer su ista mnogo bijelja i otvorenije boje zbog racionalnije i savršenije obrade konoplje pri topljenju. Kod nas se naime još vrlo primitivno postupa pri topljenju, čime se samo još više prlja i onako dosta siva boja naše kudjelje, čime postaje ista još tamnije boje. Ali ovome nasuprot naša je kudolja, odnosno njena vlakna su mnogo žilavija i jača, što ide samo u korist naše kudjelje. Kada bi se imalo više i dovoljnih materijalnih sredstava, i kod nas bi se moglo gornje postići.

Kudeljna industrija u Vojvodini najviše je razvijena i najviše se njeguje u donjem i zapadnom

dijelu Bačke, gdje su većim dijelom močvarni tereni. Od najznamenitijih kudeljara imamo u Novom Sadu, Bačkoj Palanci, Baču, Odžacima, Novom Vrbasu, Bogojevu, Vajskoj, Srp. Militić, Sv. Ivan, Čebu, Kulpinu itd. Pored ovih kudeljara, koje su prosječnog kapaciteta oko 100 — 150 vagona godišnje izradjene kudjelje, ima još mnogih malih kudeljara sa neznatnim kapacitetom, a i neki mali producenti običavaju sami kod svoje kuće izvadljivati kudjelju...

O samoj kulturi kudjelje, t. j. o količinama, koje se u Vojvodini produciraju, bilo je opširnije govora u prvom poglavlju ove knjige, te bi bilo suvišno, da se to ovdje ponovice iznosi — pak ćemo stoga preći odmah na preduzeća, koja se bave preradbom konoplje u kudjelju i kučinu, kao i onih, koji opet ove poluizradjevine preradjuju dalje u definitivne artikle kao užeta, mreže itd. Ta su:

Fabrika kudjelje A. D. „Bačka”, Novi Vrbas, najveća je kudeljara ne samo u Vojvodini nego uopće kod nas. Poduzeće je osnovano godine 1905. Do godine 1918. radilo je prosječno sa 400 radnika no po prevratu palo je ono pod sekvistar te je do godine 1922. mirovalo. Tada je poduzeće nacionalizirano (400.000 din.) te je počelo ponovno sa radom, ali jedva sa polovicom svog dotadanjeg kapaciteta. Danas zaposluje do 200 radnika. Poduzeće se bavi u glavnom sa produkcijom kudjelje i kućine, te užarije za poljoprivredne svrhe. Kapacitet mu je preradba od 80.000 meterskih centi kudjelje u stablu od kojih proizvede 160—180 vagona kudjelje i kućine.

Fabrika kanapa i užarije d. d., Odžaci. Ova je fabrika osnovana godine 1906. a nacionalizovana 1920. godine sa 30%. Fabrička teritorija iznaša oko 30 kat. juatra po 1600 kvadr. hvati. Pogon cijele fabrike vrši parna mašina od 800 konjskih sila. U

njoj je zaposleno 370 namještenika i radnika. Fabrika se dijeli na tri odjeljenja: I. Radiona za izradjivanje kudelje; II. Odjeljenje za proizvodnju kanapa i predje; III. Radiona za užarsku robu.

Radiona za izradjivanje kudelje: ovdje se preradjuje stabljika kudelje u češljanu kudelju i drugu sirovinu. Odjeljenje imade 4 trlice za nabijanje kudelje te 40 sporednih mašina. Dnevno se u ovom odjeljenju može da preradi oko 120—150 q topljene kudelje, te osim toga 30—40 q kućine.

Odjeljenje za proizvodnju kanapa i predje: ovdje se za 8 sati proizvede oko 3556 vretna gletenog (poliranog) kanapa (2300 do 2400 kg.) sa mašinama za poliranje. Kanap se izradjuje u debelim, srednjim i tankim vrstama u raznim numeracijama.

Radiona za užarsku robu: izradjuje mehaničkim putem raznu užarsku robu kao: konopec za prenos (transmisije), brodarstvo i mornarstvo i to katranisane i nekatranisane, dnevno 1200—1500 kg. Osim toga izradjuje se sve vrsti gospodarske užarije kao štrange, ulare itd. Dnevna izrada zavisi od broja radnika, ali se prosječno dnevno izradi 1000—1800 kg užarija. Potrebne si sirovine tvornica nabavlja iz okoline Odžaka, Leskovca te Italije. Najviše prodaje svoju robu u zemlji, a kojih 10% izvozi. Godišnji kapacitet joj je 120 do 130 vagona.

„Levant” industrija kudelje i lana d. d. Bač, bila je prije vlasništvo Lorenca Selinger a i sinova. God. 1922. pretvorena je u dioničko društvo sa dioničkim kapitalom od 1,000.000 dinara. Ona proizvodi kudelju i kućinu, i razne vrste robe od topljene i netopljene sirovine, u količini od 100—140 vagona godišnje. U zemlji proda najviše 15%, ostalo izvozi u sve zemlje Evrope. Radi sa mašinskim pogonom, zaposluje do 120 radenika.

Jugoslavenska kudeljna industrija d. d., Zagreb sa kudeljarama u Vajski i Česteleku. Obje ove kudeljare bile su vlasništvo jednog društva u Segedinu, te su po ujedinjenju kao svojina stranih podanika pale pod udar sekvestra. God. 1920. osnovano je posebno dion. društvo sa kapitalom od 9,000.000 Kr. (2,250.000 Din) te provedena pod okriljem „Slavenske banke” nacionalizacija sa 60%. Tvornice, kojima je kapacitet od 60 vagona godišnje rade u glavnom kudelju i kućine, koja se izvozi u Mađarsku. Rade sa parnim mašinama.

Jugoslavenska kudeljna industrija, Bajani, češlja kudelju i kućinu. Radi sa 130 radnika, i mašinskim pogonom. Sadašnja vrijednost tvornice 5,000.000 dinara.

Sjedinjene tvornice kudelje i užarske robe, Balković i Bač-Bodrog d. d. Zagreb sa kudeljarom u Srpskom- Militiću. Kapital je ovog poduzeća, koje je nastalo fuzijom zagrebačke užarske tvrtke Josip Balković sa Udruženim tvornicama kudelje (Selinger, Krehwinker i dr.) u Militiću. U tu je svrhu osnovano posebno dion. društvo sa tem. dion. kapitalom od 2,250.000 Din. Tvornica proizvodi kudelju, kućinu i užarsku robu do 30 vagona god. Osim prodje za domaćim tržištima izvozi i u Čehoslovačku.

Matija Belan industrija kudelje i užarije d. d., Čeb, osnovana je još godine 1885. po M. Belanu starijem. Kasnije je poduzeće pretvoreno u d. d. Ono mehaničkim putem proizvodi kudelju, užarsku robu i mreže itd.

Tvornica kudelje d. d., Gajdobra, vlasništvo je tamošnjih bogatijih Nijemaca, producenata kudelje, koji su se udružili zbog zajedničke preradbe i boljeg unovčenja vlastite proizvodnje u kudelji. Ova fabrika izradjuje sirovu kudelju, godišnje 1000 m. centi. Uz tvornicu je takodjer uredjen i mlin.

Fabrika kudelje Leopold F. Brüll, Novi Sad, osnovana je 1905. god. Nacionalizovana sa 60%. Sadašnja vrijednost tvornice je oko 8.000.000 Din. Ona izradjuje 50 vagona mašinske kudelje češljane, 100 vagona mašinske kućine, 40 vagona ručne kudelje, 10 vagona kućine. Jedan i to manji dio robe plasira u našoj zemlji, a ostalo exportira u Njemačku, Čehoslovačku, Francusku i Belgiju. U ovoj kudeljari koja radi sa parnim mašinama zaposleno je do 100 radnika.

Michelsova močilana kudelje i tvornica užeta d. d., Stara Palanka. Izradjuje kudelj i kućine, godišnje do 50 vagona, te raznu užarsku robu. Kudelj i kućinu izvozi (90%) dok užarski proizvodi ostaju u našoj državi. Radi sa 70 radnika i mašinskim pogonom. Otac vlasnika ove kudeljare g. Karlo Michels bio je jedan od prvih i naprednijih preradivača kudelje u Bačkoj. On je prvi i uveo racijonalnije kvašenje kudelje u zato posebno konstruiranim jamama, kao i uopće uveo strojeve za racijonalnije iskorišćivanje kudelje.

Udružena grebenarnica konoplje Kerschner Stefan i Herman, Priglevica Sv. Ivan, preradjuje kudelj, godišnje do 100 vagona. Najviše izvozi u Čehoslovačku, Rumuniju i Njemačku. Radi sa parnom snagom od 60 HP.

Konopljena industrija d. d. u Novomsadu, radi sa kapitalom od 500.000 dinara. Spada u veća poduzeća ove vrsti, jer izradi godišnje preko 100 vagona kudelje i kućine.

Konopljena industrija d. d., Bogojevo, (prije August Kola) leži vrlo pogodno uz sam Dunav. Izradjuje godišnje 50 do 60 vagona kudelje.

Radionica za preradu kudelje vlasništvo pok. Rudolfa Choteka, Novi Futog, preradjuje sirovu kudelj, dnevno 3 do 5 q. Radi sa mašinama i ručnom snagom.

Mihajlo Varga i drug tvornica kudelje i platna, manja je od dosada navedenih, te producira godišnje 15—20 vagona kudelje.

Anton Erni industrija kudelje i užarije, Čeb, uz proizvodnju kudelje bavi se i izradom svakovrsne užarije.

Tvornica kudelje sa parnom strujom Adama Kremera, Veprovac.

Osim navedenih kudeljara imade ih još jedno desetak što manjih što većih, kojih ne bilježimo zbog toga, jer im rad nije kontinuiran, već je bio opetovano prekidan i nastavljan.

Osim toga i u mnogim selima oko Sombora, Apatina i Odžaka, u kojima je srezovima gajenje kudelje najjače, tamošnji se seljaci bave primitivnim načinom oko močenja i stupanja kudelje. Te se seljačke kudelje proizvede do nekoliko stotina vagona — pa kao što se u drugim krajevima iznosi pšenica i drugo žito na sajam, tako oni donose na tržište svoju kudelj. Centar za trgovanje sa kudeljom su O d ž a c i.

Daljnjom preradbom kudelje bave se u većem stepenu slijedeća poduzeća:

Tvornica mreža d. d. u Vel. Bečkerek, osnovana je godine 1922. sa akcijskim kapitalom od 1.000.000 dinara. Radi sa motornom snagom i 20—25 radnika. Proizvadj a godišnje oko 5.000 kgr. raznovrsnih mreža od debljeg i 5.000 kgr. mreže od tanjeg materijala. Ovo preduzeće snabdjeva cijelu Kraljevinu sa potrebnim alatom za ribolov, naročito ribare u Dalmaciji.

Lavoslav Flesch i drugovi „Union“ poduzeće za pletenje uža, Apatin, izradjuje kudelj i kućinu, uža i ostalu kudeljnu robu. Izvozi u Austriju, Njemačku i Čehoslovačku.

Adam Konrad pletenje kudelje i uža iz čelika, Apatin, poduzeće je osnovano g. 1888. i to najprije

kao užarija za pletenje užeta i inih izradjevina od kudjelje. God. 1906. uređena je u njoj i užarija za uža iz metalne žice (Drathseilerei), koja plete u svim debljinama i količinama. Osim toga proizvodi ovo poduzeće također i pogonske kajševe od kudjelje, kajase za dizanje, za transmisiju, užeta za zvona, podrume, bunare i satove na tornju.

Vilhelm Wager predionica konoplje i radionica užeta, Apatin, postoji već kojih 25 godina. Radi sa kojih 40 do 50 radnika te proizvodi: užeta za vješanje rublja, užeta za sijeno, pokrivače za konje, od konoplje i kućine, užeta za mlin, užeta za bro-dove, mlinove i zvona, kajase od špagata za rollo-e i tapetare, opasače, ribarske mreže, špagat za ribarenje i sve ostale špagate, kao i kućni konac.

Prva somborska tvornica užarije, Sombor, izradjuje češljanu kudelju, užad i druge kudeljne proizvode.

Avram Šif tvornica i šivaonica novih i upotrebljenih ponjava i vreća, Novi Sad, izradjuje go-dišnje oko 400.000 m. juta hessian platna za vreće i 100.000 m. impregniranog platna za šivanje ponjava. Radi sa 50 radnika i električnim pogonom.

*

Potpunosti radi valja na ovom mjestu spomenuti i jedno poduzeće, koje se bavi sa izradom raznih u kudeljnoj industriji potrebitih alata i strojeva. To je:

Adam Hauk, specijalna izrada mašina i alata za preradu kudjelje, Apatin, staro je poduzeće, koje postoji još od godine 1874. Radi samo specijalne mašine i alate za preradu surove konoplje kao stupe, grebene itd. (do kapaciteta od jednog vagona kudeljne stabljike dnevno) kao i strojeve potrebne za užare. Osim za domaću potrebu radi poduzeće i za izvoz.

B. TKAONICE I PREDIONICE. — KONFEKCIJA.

Mehanička tkaonica Vlada Jelić i Ferdo Vlček, Novi Sad, podignuta je 1922. godine sa 24 mehanička razboja. Proizvodi za sada dnevno 600—700 metara svakovrsnog platna. Predviđeno je međutim daljnje povećanje tvornice za još 16 razboja, uslijed česa će joj se kapacitet dići na 1500 metara. Tkaonicom upravljaju mladi i agilni sopstvenici, a tehničkim radovima stručno lice g. Ivan Neofitović, koji je bio upraviteljem novosadske svilare, a koji se u svilarstvu i tekstilnoj industriji usavršio u Českoj. U fabrici se proizvode u velikoj količini: pamučni štofovi, postava za čakšire, Oxfordštofovi, i srpsko platno, koje se naročito traži i kupuje. Fabrika raspolaže sa sopstvenom električnom centralom i vodovodom, a stalno je u njoj zaposleno 25—35 radnika.

Micić i Kamler, tvornica srpskog platna, Novi Sad, proizvodi srpsko platno.

Lajčo Montalion, Subotica, izradjuje damask-peškire, čaršave, ubrusčiće i druge stvari sa izradom ažura, zatim laneni konac. Radi sa ručnim strojevima.

Djula Pap, tkaonica, Bezdan, izradjuje damast-čaršave, ubrusčiće, ubruse i krevetsko rublje, kao i fino laneno platno. Radi sa ručnim strojevima.

Umjetnička tkaonica Jovana Stauta, Novi Vrbas, izradjuje čiste lanene čaršave, salvete, peškire itd. Radi sa 10—15 radnika. Imade 11 razboja.

Umjetnička tkaonica Julija Gjuroka, Novi Vrbas, izradjuje čaršave, salvete i sve ostale pribore od čistog lana. Radi sa sedam razboja i imade stalno zaposleno 10—12 radnika. Osim lanene robe izradjuje i pamučnu i ostalu tekstilnu robu.

Tvornica čarapa d. d. u Vel. Bečkerek (Prije I. torontalska prediona vune i tvornica čarapa d. d.),

osnovana je 1919. godine. Osnovni je kapital Din. 1.000.000, rezerva Din 810.000. Fabrika se dijeli na slijedeća odjelenja: praonicu vune, predionicu grebene vune, farbarnicu, pletionicu i radionicu za šav. Dalje postoji u njoj još i jedna kompletna fabrika standardnih čarapa sa 40 „Standard” pletivnih i ostalih pomoćnih mašina, sa aparatima za bojadisanje i formiranje te radionicom za apretiranje.

Odjelenje za vunenu robu izrađuje: kastorne čarape, svitere, odjeće za muškarce, uvijače i ostale stvari za sport, te modernu pletenu robu za dame, djevojčice i djecu (bluse, džempere, pršnjake, haljine), kape u različitim fazonima za dame, te ostale artikle, koji ovoj struci pripadaju.

Odjelenje za pamučnu robu izrađuje: ženske i muške „Standard” čarape, kao i dječje patent čarape u svim veličinama.

Kapacitet rada je u vunenoj robi godišnje 1 vagon, u pamučnoj od prilike 20.000 tuceta čarapa. Za pogon poduzeća služi jedan parni kotao, jedna parna mašina sa 7 HP, jedna gaz-mašina sa 8 HP. Broj radnika iznosi 50—60. Fabrika je godine 1922. rekonstruisana i dozidana je jedna nova zgrada od gvozdenog betona. Generalno zastupstvo (slagalište i isključivu prodaju) ima Vel. Bečkerečka pučka banka d. d. u Vel. Bečkereku, odjelenje za kratku robu.

Dioničarsko društvo za izradu vune u Vel. Bečkereku, osnovano je godine 1919. Izrađuje raznovrsne štofove od vune za odjelo, rukom radjene smirna i perzijske tepihe. Instalirano je sa parnom mašinom od 50 HP, 2 selfaktora sa 360 čunaka, 2 razboja za grebenje vune, i mašinam za namotavanje, 6 razboja za perzijske tepihe, 1 mašinom za motanje konca, mašinom za peglanje štofova, mašinom za šišanje tepiha, mašinom za gladjenje, mašinom za valjanje, mašinom za pranje, 2 centrifuge

i 6 razboja za ručnu izradu smirna tepiha. Radi sa 52 radnika.

Gjura Skanovski i drugovi, preduzeće za predivo i pletivo vune u Velikoj Kikindi, osnovano je 1921. godine sa kapitalom od 250.000 dinara. Ono se bavi sa izradom trikotažne robe za žensko i dječje odjelo. Momentano preradjuje godišnje 5000 kg. a kod punog pogona 10.000 kg. vune. Zaposluje 20 radnika. Raspolaze sa potrebnim modernim strojevima i jednim motorom.

Braća Stanković, fabrika vunelih i pamučnih tkanina, Novi Sad, izrađuje 3000 komada ćebadi, do 40.000 metara sukna te 20.000 metara platna godišnje. Zatim prede predivo za trikotažu i ostalo. U njoj je zaposleno 30 radnika. Radi sa električnim pogonom.

Fabrika sukna Franje Brandecker, Kula, izrađuje sve vrste sukna od vune do 40.000 metara godišnje.

Tvornica trikotaže „Opšte kreditne banke” d. d. u Subotici, osnovana je 1923. godine. Izrađuje sve vrste trikoa, doljnog odjela, duksera, odjela za kupanje, ogrtače za kupanje itd. Radi sa 60 radnica.

Djeno Beck, fabrika trikotaže, Subotica, izrađuje pletene kapute, bluze i čarape. Radi sa mašinskim pogonom. Zaposluje do 60 radnica.

Vasilije Gemčić, prediona vune i mehaničko štrikanje kaputa, Subotica.

Industrija za preradu vune, Senta, preradjuje sirovu vunu i izrađuje muške svitere, ženske haljine, čarape, jednostavno sukno te pokrovce za konje. Svih tih izradjevina do 40.000 kg. godišnje. Radi sa mašinskim pogonom.

Janoš Farkaš, prerada vune i tkanja, Senta.

Schäfferova predionica vune, tvornica pletiva i tkanja u Apatinu, postoji već kojih petnaest godina. Tvornica, koja je vrlo moderno uređena i radi sa kojih petnaest strojeva proizvodi predenu vunu, čarape svake vrste, razne športske artikle, pomodne

kapute itd. U njoj je zaposleno preko 80 do 100 radnika. Radi sa parnim pogonom. Potrebitu vunu dobavlja tvornica gotovo isključivo iz zemlje, te se vuna u tvornici sa najnovijim i najmodernijim načinom pere, prede, bojadiše, appretira, uvrće i adjustira. Tvornica ima vrlo povoljne izgleda za još daljnji razvitak.

Prva apatinska fabrika čarapa i pletene robe, Antun Becker, Apatin, potiče još iz predratnog doba, kada je upravo florirala zaposlujući do 100 radnika, dok sada radi u dosta skućenom obliku. Proizvodi u prvom redu čarape svih vrsta, a onda drugu raznu pletenu robu kao odjela za ženske i djecu te sportske potrepštine iz pletene vune.

Vilim Klein i drug, tvornica za pletivo, Sombor, izradjuje pletene kapute, čarape, svitere, bluže i svakovrsne pletene robe od vune i pamuka. Radi sa 85 radnika, te električnim motorom.

Mehanička pletionica Gjorgja Potha, Novi Vrbas, proizvadjia ženske jakne, dječija odjela, svitere, bluže kape, šalove itd. iz najfinije vunice. Radi sa 8—10 radnika, te je vrlo dobro uvedena u cijeloj okolini.

Johan Anabring, mehanička pletionica u Novom Vrbasu, osnovana je godine 1892. Predionica je prvobitno postojala u Srbobranu, ali je kasnije prenešena u N. Vrbas. Poslom rukovode gg. J. Anabring, stariji i mlađi. Poduzeće zaposluje za vreme sezone 20—30 radnika. Izradjuje jakne za dame, za gospodu i djecu, odjela, marame, svitere, šalove, kape itd. Godišnje preradi ovo poduzeće 60—70 mtc. vune. Radi sa električnim pogonom.

Djordje Štefan, čaraparska tvornica, Parabué, izradjuje kapute, čarape, kape i majice, kojih artikala producira godišnje 80.000—100.000 komada. Radi sa ručnim mašinama.

Komisiono poduzeće za obrt domaće seljačke industrije, Veljko Stojanović, Kucura, izradjuje kućeljno platno, džakove i ostalu sličnu robu.

Imre Pongratz, poduzeće za obradu prediva i pletiva, St. Bečej.

Tvornica štrikane vunene robe, Kovač i Šestak, St. Bečej,

Vunoprelci Heli Jakob i Johan, Odžaci.

Predionica vune i čarapa Florijan Bernhard, Temerin.

Štrikarska radnja vunelih stavri, Srbobran.

Djoka Paroški, pletarska radionica, Srbobran.

Franja Bernhard, Novi Sad, čarapar.

Srpska fabrika tepiha Lazar Dundjerski a. d., u Vel. Bečkereku. Ova je fabrika osnovana stvarno već prije više od 30 god. kada je kao subvencionirana tkačka škola počela svoj rad sa širenjem izrade rukom radjenih smirna-tepiha, banatskih čilimova i srpskog platna.

Devedesetih godina prošloga stoljeća prešla je ona u ruke jednog holandskog društva, koje je školu postepeno pretvorilo u fabriku sa mehaničkim uređenjem. Godine 1902. prešla je fabrika u vlasništvo poznatog srpskog industrijalca i veleposjednika g. Lazara Dundjerskog za čije se vreme znatno usavršila i razvila.

Godine 1916. pretvorilo se preduzeće u akcionarsko društvo sa poglavito madjarskim kapitalom, a 1921. godine otkupi sve madjarske akcije poznata srpska tekstilna firma Koste Ilića sinovi a. d. u Beogradu, tako da se fabrika danas ponovo nalazi u domaćim rukama i vodi se pod gornjim naslovom.

Fabrika stoji na punoj visini moderne tekstilne tehnike. Ima pokretnu snagu od 2 stabilne mašine, jednu od 80, a drugu 20 HP. Ima dinamo sa električnim motorom za pogon pojedinih odjeljenja i osvjetljenje, mehaničku tkaonicu sa 46 razboja razne konstrukcije; 76 m. razboja za smirna-tepihe; sopstvenu predionicu za vunu; sopstvenu farbaru za svaku vrstu predje sa sušarom; odjeljenje za snovanje, navijanje i uvrtnje razne predje; apre-

turu za izradjenu robu sa valjkom za sušenje, šišačim mašinama i dr. Ima i sopstveno dobro uređeno bravarsko odjeljenje sa kovačnicom.

Tvornica izradjuje tako reći svaku vrstu tepiha i to: smirna-tepihe do 7.60 m. širine u svakoj dužini, turne i velvet-tepihe (staže) od 70—150 cm širine, iste u odmjerenim raznim veličinama sve do 300 cm. širine, kiderminster-, Bukle-, tapestri-, holander-, jutestaže u 70 i 90 cm. širine, moket od 130 cm. širine za namještaj. Sada se u tvornici uređjuje odjeljenje za izradu gobelin-tkanina za garniture. Sve izradjevine ove fabrike prvoklasne su i izdržavaju kondurenciju najpoznatijih stranih fabrika.

Dioničarsko društvo za izradu vune, Vel. Bečkererek, (o kojem je bilo prije opširnije govora kod prikaza tvornica vunelih izradjevine) ima također svoje odjeljenje za proizvodnju tepiha. Ono ima 2 selfaktora za izradu vune, streke sa 720 vretena, 10 mehaničkih razboja za izradu jesenjih i zimskih štofova i sedam razboja za izradu „Smirne” tepiha. I ovo poduzeće ima sopstvene komore za čišćenje, jarbanje i sušenje vune, uređjeno je sa centralnom parnom ložionicom i električnim osvetljenjem. Osim tepiha i štofova izradjuje i brusila za oštrenje kosačica, cementne lule za vodovod i cementne pločice za patos.

U manjem stepenu sa izradbom tepiha bave se još i ove poduzeća:

Olga Klein radiona za tkanje, Sombor. Ona izradjuje goblene, perzijske sagove i sve u tu struku pripadajuće stvari.

Heinrich Eidenmüller, Stari Vrbas, izradjuje teške tepihe u svim bojama i dessinima do preko 2 metra širine.

Konfekcija odijela Antun Kramer i drug, Subotica, izradjuje uniforme za razne korporacije za

redarstvo, željezničare, vatrogasce itd. godišnje do 10.000 kom. Dalje kape za uniforme i civilske kape, godišnje oko 10.000 komada. Radi sa 60 krojačkih radnika.

I. Srpska tvornica konfekcija d. d. u Konaku, osnovana 1922. godine sa akcijskim kapitalom od 1,000.000 Din. Izradjuje odijelo vojno i civilno uopće konfekcionirano oko 200—250 garnitura dnevno. Radi sa 250 radnika i 2 motora od 40 HP.

„Rapid” konfekcionarska industrija Mor. Grünberger, Novi Sad, radionica muških odijela.

Fabrika kišobrana Josif Birn, Ada, izradjuje godišnje do 800 tuceta kišobrana. Radi sa električnim pogonom.

Armia Roth fabrika šešira, Subotica, osnovana je 1890. godine. Izradjuje muške suknene šešire, dnevno 360 kom., zatim šešire za dječake i djecu. Tvornica isto izradjuje i kutije za svoju vlastitu upotrebu. U njoj je zaposleno 60 radnika. Radi sa električnim i parnim pogonom.

Prva novosadska tvornica šešira „Napredak” Antun Fotivec, Novi Sad, izradjuje ženske i muške šešire. Radi sa mašinskim pogonom.

Mijatović i Radovanović, tvornica šešira u Vršcu, osnovana je godine 1885., od Joce Mijatovića i vodjena kao zanatska radnja sve do 1913. godine. Sin J. Mijatovića, Niko povećao je radnju i podigao na stepen tvornice manjeg obima. Godine 1923. preuzeli su ovo preduzeće Nika Mijatović i Lazar Radovanović, te ga proširili i moderno uredili sa parnom mašinom od 32 HP., kotlom od 50 m² i 26 kom. raznovrsnih specijalnih mašina. Tvornica izradjuje dnevno 25 dc. vunelih šešira iz sirove vune i 30 kom. šeširnih zvona. Poručene su još neke nove mašine, tako, da će ovo preduzeće tokom ove godine proizvodjati 65—75 duceta dnevno. Fabrike zgrade su novo zidane, posve moderne na prostoru od 600 m².

Braća Dragan, tvornica šešira u Vel. Bečkereku, sopstvenici su joj Krsta i Jovan Dragan. Osnovana kao radionica godine 1892. Poduzeće je prošireno za industriju šešira 1919. Ima stroj od 4 HP., električni motor od 4 HP., parni kazan 10 HP., dalje sve potrebne preše za izradjivanje vunених muških i ženskih šešira. Radi sa 35—40 radnika i proizvadjа око 5.000 duceta šešira godišnje.

Kliein Jovan, tvornica šešira u Vršeu, osnovana je 1920. godine. Radi sa parnim i električnim pogonom sa 30 radnika. Izradjuje oko 120 kom. šešira dnevno.

Hirsch J. i drug, tvornica kačketa (kapa), u Vršeu. Osnovana je 1921. godine. Ima motor od 30 HP. i radi sa 40 radnika. Proizvadjа око 150 kom. športskih kapa od štofa dnevno.

C. SVILARSTVO.

U pogledu svilarstva t. j. gojenja svilene bube Vojvodina je u prošlosti bila najača od svih pokrajina današnje Jugoslavije. Ta je privredna grana međjutim za sada, a još više poslije rata, tako zanemarena, da je Vojvodina u pogledu svilarstva došla na drugo mjesto (iza Južne Srbije), a s obzirom na predratno stanje pala je na jedva jednu šestinu. Zadnjih se godina opaža doduše opet neki napredak i želja za poboljšanjem, ali je sve to još vrlo daleko od predratnog stanja. Svi uvjeti povoljnog razvoja postoje međjutim još i danas, jer Vojvodina imade još uvijek oko 650—700.000 dudovih stabala, koji se mogu eksploatisati za produkciju svilenih čahura, a ima još i priličan broj mladih dudinjaka i rasadnika, da bi se uz malo dobre volje i troška dalo regenerisati propale dudove uz drmove.

Prije rata je prosječna produkcija svilenih čahura u Vojvodini iznosila oko 12.000 qu ili 1,200.000

kg. Koliki je pako nastao nazadak u toj grani privrede vidi se najbolje iz slijedećih cifara poratne produkcije:

god.	producirano kg.
1920.	53.354
1921.	153.202
1922.	292.208
1923.	223.179

Današnja je produkcija, kako se dakle vidi jedva oko šestinu nekadašnje.

Nekadanje bujno razvijeno stanje gojenja svilene bube samo je po sebi učinilo, da su u Vojvodini bile podignute i razne instalacije usko vezane kao magazini za smještanje čahura, zavodi za ubijanje čahura te same fabrike svile ili bolje rekuć svilare, koje su se bavile sa odmatanjem surove svile.

Magazina za smještanje čahura ima u svakom mjestu, zavodi za ubijanje čahura postoje u Vršeu, Pančevu, Kovinu, Beloj Crkvi, N Sadu, Palanci, St. Vrbasu i Subotici.

Svilane pako postoje u Pančevu, Novoj Kanjiži i Novom Sadu. Sve tri su svojina države.

Državna svilara u Pančevu, osnovana 1899. godine te je uređjena sa parnim strojem od 25 HP. Fabrika ima 120 lavora, svaki sa 6 konaca-krajeva, te izradjuje dnevno oko 50 kg. sirove svile i 105 kg. svilenih otpadaka. Radi sa 240—250 radnika.

Državna svilara u Novoj Kanjiži, osnovana je 1907. godine. Ima jednu parnu mašinu od 18 HP. Radi sa 80 lavora po 8 krajeva te izradjuje dnevno oko 40 kg. sirove svile i 85 kg. svilenih otpadaka. Uposlano je u njoj 180—190 radnika. Ova tvornica je tek početkom poslednje sezone stupila u pogon, jer je bilo nužno istu rekonstruisati.

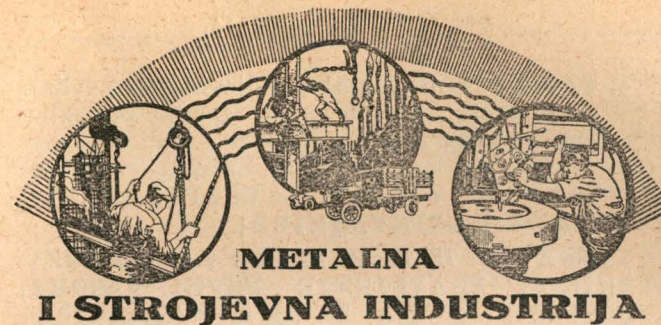
Državna fabrika svile, Novi Sad, najveća je i najmodernija od svih triju vojvodjanskih fabrika

svile. Uredjaj joj je tako moderan, da ne zaostaje ni za onima tvornicama u Italiji i Švajcarskoj, pak su joj i izradjevine uz inače izvrstan kvalitet vojvodjanskih čahura prvorazredne. Tvornica radi sa 100 lavora sa 8 krajeva i 50 sa pet krajeva te zaposluje preko 300 lica. Može da dnevno producira do 100 kg. svile te odgovarajuću količinu otpadaka.

*

Kad je već govor o svili ne može se da se mimo-idje i rad jednog poduzeća koje se bavi sa izradbom svilene robe. To je:

Drach-a i drugova mehanička tvornica svilenih vrpca, Parabuć, koja izradjuje končane, svilene i polusvilene vrpce (za šešire, moire-vrpce) u različitim bojama i širinama godišnje za 1,500.000 dinara. Radi sa 17 radnika, i parnim mašinama.

Vojvodina je jedina od naših pokrajina u kojoj nema rudarstva i rudarske industrije uopće. Možda i u njezinoj utrobi ima takodjer kakovo rudnog blaga — ali ono dosada barem nije još otkriveno i ne eksploatiše se.

Slijedom toga nema u Vojvodini industrije, koja bi se bavila preradbom sirovih rudača u metale. Nasuprot tomu imade priličan broj poduzeća, koja se bave sa raznim preradbama metala u metalne produkte i izradjevine. Naročito je u Vojvodini na priličnom stepenu produkcija gospodarskih strojeva, raznih alata i mašinskih uređaja te sa ovima nužno povezani broj tehničkih i mehaničkih poslovnica i radionica. Ovomu se nije čuditi, jer je obradivanje zemlje u Vojvodini na vrlo visokom i naprednom stepenu, koje je već davno izašlo iz stepena primitivnog iskorišćivanja životinjske i ljudske snage te posegnulo za strojem i motorom... Uz ovu vrstu metalne industrije razvila se jednako i produkcija onih mnogobrojnih i raznovrsnih artikala, što ih dnevna potreba ljudskoga života dnevno upotrebljava i traži, te bi prema tomu metalnu industriju u Vojvodini mogli da u glavnom ovako razdijelimo:

- a) tvornice vagona, gospod. strojeva lijevaonice;
- b) tehničko-mehaničke poslovnice;

- c) tvornice raznih metal. izradjevina (kao željez. namještaja, limene robe, žičnih pletenina rolo-a, vaga itd.).

A) TVORNICI VAGONA — GOSPODARSKIH STROJEVA I LIJEVAONICE:

„FERRUM“ D. D. FABRIKE ZA OPRAVKU STARIH I PRAVLJENJE NOVIH VAGONA, SUBOTICA, osnovano je marta mjeseca 1919. godine kao „Tvornica gospodarskih strojeva i lijevaonica“ sa kapitalom od 750.000 kruna, koja je već u julu iste godine bila povišena na kruna 1.250.000. Utemeljitelj poduzeća i gotovo njegov isključivi vlasnik bio je gosp. Karlo Koloman Steiner. U aprilu 1921. povišena je dionička glavica na K 4.000.000, kojom je zgodom poduzeće ušlo u interesnu sferu „Prve hrvatske štedionice“ te ujedno i promijenjen naziv poduzeća u današnji. Kapital je poduzeća i dalje povišavan prema razvitku i napretku poduzeća, koji je bio vrlo povoljan, da se ono u razmjerno vrlo kratkom vremenu vinulo do položaja naših prvih i najvećih tvorničkih etablismana. Danas je kapital 8.000.000 dinara.

Ova se tvornica sastoji od više odjeljenja, koja su osnovana kao samostalna poduzeća, ali ipak sačinjavaju jednu cijelinu. Ta su:

1. „Ferrum“ d. d., mašinska radnja za izradu i opravku željezničkih kola i lokomotiva, Subotica.
2. Livnica Ferrum a. d. za zvona, metal, meko i sivo gvoždje i čelik.
3. „Sever“, tvornica električkih strojeva d. d.
4. „Hrast“ d. d. za izradu drva.
5. „Adis“ d. d. tvornica za izradu vagonskih i mašinskih dijelova.

„Ferrum“ d. d., mašinska radnja za izradu i opravku željezničkih kola i lokomotiva, Subotica. Uplaćeni kapital 2.000.000 Din, osnovano je 1919.

godine. Opravlja teretne vagone. Kapacitet tvornice, koji je u početku bio jedva sto komada, digao se već do sada na 350 vagona mjesečno. Novih kola može ona da izradi do 100 komada mjesečno. U njoj je zaposleno oko 1000 radnika.

(Nuzgredice ovom zgodom napominjemo, da u Vojvodini postoje i neke državne radionice za popravak željezničkih vagona i to u Vel. Bečkerek u, koja radi sa 500 radnika i u Subotici, koja radi sa 300 radnika. U Subotici postoji i škola za šegrte te maloljetne radnike).

Livnica Ferrum d. d. za zvona, metal, meko i sivo gvoždje, osnovana je 1923. god. sa osnovnim kapitalom od 500.000 Din. Glavna zgrada tvornice se sastoji od tri odjeljenja i dugačka je 70, a široka 30 metara. Ovdje se nalazi livnica gvoždja, čelika i tempiranja. Sav rad u tvornici obavlja se strojevima, t. j. davanje oblika, čišćenje saliva, priugotavljanje pijeska i t. d. Za prenošenje sprava, materijala i proizvoda služe uzani željezni kolosjek, dizalice, pokretne klupe sa mehaničkih pogonom. Pored ove livnice nalazi se isto tako velika livnica zvona, metala i podložnika, koja je snabdjevena sa najmodernijim i bogatim namještajem, strojevima za livanje itd. Ove dvije livnice nadopunjuju razne radionice za salivanje modela, za izradjivanje itd. U ovoj tvornici je zaposleno oko 500 radnika. Ova lijevaonica izradjuje po nacrtima transmisije, poljoprivredne mašine, preše za vino, mlinke dijelove, potrebe za kemičke fabrike, cigljane, dijelove za lokomotive i lokomobile i to rešetke, kočnicke papuče, a od komercnog livanja ploče za štednjake, röstove za peći i štednjake, utege svih vrsta, kola za plugove, dijelove za željezni namještaj, za vodovode i kanalizaciju. Osobito se ističe izrada vrlo lijepih grobnih križeva. Osim toga grade se strojevi za gazdinstvo i vinogradarske sprave, obavljaju se poslovi gradjevinarskih bra-

vara i svakovrsne popravke strojeva. Proizvodi u veliko razne sastavne dijelove potrebne za željezničke vagone. Osobita pažnja pruža se lijevanju crkvenih zvona. Godišnji kapacitet u 1923. godini bio je 34 vagona raznog liva.

„Sever”, tvornica električnih strojeva d. d., osnovana je 1923. god. sa osnovnim kapitalom od Din 1.000.000. Proizvodi transformatore, dinamo elektromotore i svake vrste električnih strojeva. Radi sa mašinskim pogonom. Kapacitet joj je oko 400 motora, dinamo i transformatora godišnje. U njoj je zaposleno oko 30 radnika. Svoje proizvode izvozi na Balkan.

„Adis”, prometni-rudokopni poljoprivredni strojevi d. d. izrađuje sve sastavne dijelove za vagone kao i rudarske instalacije, dalje krunjače, sječke, preše i muljala za groždje, sijačice, plugove, brane, drljače i ostale gospodarske strojeve, sastavne dijelove za mlinove i transmisije. Opravlja svakovrsne mašine i poljoprivredne sprave.

Žikmund i drug, tvornica mašina i livnica gvoždja, Novi-Sad, osnovana je god. 1884. te leži pored glavne željezničke pruge Novi-sad—Beograd. Tvornica proizvodi sve vrste poljoprivrednih mašina i to: sijačice, preše za groždje, krunjače, sječke, mlinske uređaje itd. Godišnja proizvodnja joj je cca 1000 tona tuča i više hiljada poljoprivrednih strojeva. Prije rata je firma vršila eksport u sve balkanske zemlje. U tvornici radi preko 100 ljudi sa 40 alatnih strojeva sa električnim pogonom, te je vrlo moderno uređjena.

„Zemljoradnik” fabrika poljoprivrednih sprava i livnica gvoždja i metala a. d. u Vel. Bečkereku, osnovana je 1922. godine. Fabrika ima slijedeće radionice: livnicu gvoždja, livnicu metala, montažu,

strugaru, stolarnicu, farbarnicu i kovačnicu. Kapacitet njezine kupol-furune livnice iznosi: 2.000 kg. lijeva na sat. Pogon: Diesel-nafta-motor bez kompresora od 42 HP. Fabrika izrađuje poljoprivredne sprave, kao: sijačice za kukuruz, sijačice za žito, krunjače za kukuruz, drljače, brane i t. d.; sve vrste gvoždjanog i metalnog tuča; opravku motora, lokomobila, vršalica i t. d. Cjelokupno zemljište fabrike iznosi 14.000 m², a same fabričke zgrade zauzimlju prostor od više nego 2.000 m². Zgrade i mašinerije fabrike su najnovijeg porijekla i prema tome najmodernije.

Torontalska industrija poljoprivrednih strojeva, livnica gvoždja i metala d. d. u Vel. Bečkereku, (Miletićeva ulica). Osnovana je prije 20 god. Od 1918. godine pretvorena je fabrika u dioničarsko društvo s početka sa glavnicom od Kr. 600.000, koja je kasnije povećana na Kr. 1.000.000. Ima veliku radionicu za popravljivanje mašina i modernu livnicu gvoždja i metala. — Fabrika leži na 2 kat. jutra u unutrašnjosti varoši; snabdjevena je sa modernim strojevima i bavi se naročito popravljivanjem i preinačenjem poljoprivrednih i industrijskih mašina. Livnica je uređjena za livenje gvoždja i metala i prima svakovrsno livanje po muštri. Osim toga proizvodi manje poljoprivredne mašine. U fabrici je zaposleno 40 osoba.

Banatska mlinarska industrija d. d. livnica gvoždja u Vršcu, osnovana je 1914. godine. Ovo je preduzeće izrađivalo raznovrsne mašine i bavilo se livenjem gvoždja, no namjerava odjeljenje za izradu strojeva i livnicu demontirati i prodati.

Akeionarsko društvo za podizanje mlinova u Vel. Bečkereku, osnovano je 1921. Izrađuje sve mlinske mašinerije za svakovrsne mlinove. Specijalno proizvodi sita (Plansihter), čistilice grisa i dunsta (Griesputzmaschinen), tarare sa aspiracijom, mašine za ljuštenje (Schällmaschine), kombinovane

mašine za čišćenje žita, aparate za kvašenje, odvezivače, detašere, dizalice i t. d. Raspolaze moderno i najbolje uredjenim radionicama za obradu drva i gvoždja. Do sada je podignulo i rekonstruisalo mnogobrojno mlinova sa dnevnim kapacitetom od 1—12 vagona.

Tako je medju inim izvelo (godine 1922.): Sokolović i Vrankić, Leskovac novo zidanje, proizvodnja 200 qu. — Izvozni mlin, Veliki Bečkerek tot. rekonstrukcija, proizvodnja 600 qu. — Domov. ind. mlina d. d. Vel. Bečkerek tot. rekonstrukcija, proizv. 1200 qu. — Domov. ind. mlina d. d. Indjija novo zidanje, proizvodnja 600 qu. — Prvi opovački mlin na valjke. Opovo tot. rekonstrukcija, proizvodi 250 qu. — A. Berger, mlin na valjke Torda novo zidanje, proizvodnja 100 qu. — Gabriel Radić, Tovarnik novo zidanje, proizvodnja 100 qu. — (U god. 1923-4.): „Vojvodina” mlin, Vel. Bečkerek novo zidanje, proizvodnja 200 qu. — Prvi mlin na valjke. Franzfeld tot. rekonstrukcija, proizv. 250 qu. — Titelska parna pilana Titel tot. rekonstrukcija, proizv. 150 qu. — Karl Klein, turb. mlin, Bela-Crkva tot. rekonstrukcija, proizv. 120 qu. — Franjo Bučić, Lupoglav novo zidanje, proizvodi 50 qu. — F. Erb i komp., Novi Vrbas novo zidanje, proizvodi 50 qu.

Julije Seidl, tvornica poljoprivrednih strojeva u Vršeu, osnovana je godine 1875., ima parnu mašinu od 35 HP. Proizvadjia poljoprivredne mašine, naročito preše za groždje za parni i ručni pogon, sprave za podrumске instalacije, transmisione strojeve za turpijanje i brušenje valjaka, benzin-motore, namještaj za štale sa automatskim vodovodom i sprave za bušenje. Zaposluje 150—200 radnika.

Kristman i Keilbach, tvornica plugova u Sarčel (Banat), osnovana je godine 1921., Radi sa motornim i električnim pogonom i 25 radenika. Izvadjuje oko 2.000 plugova jednostavnih, duplih i trostručnih za zemljoradnike.

Proizvodnjom poljoprivrednih strojeva bave se još: Sinovi Jakoba **Reicha**, Novisad, koji uz izradbu vaga radi još i svakovrsne gospodarske strojeve; Tvornica trijera Mihajla i Jakova **Hecela**, Nove Šove, Welkert i drugovi, Pančevo, Rudolf Schumacher i sinovi St. Bečej itd.

„**Mema**”, tvornica metala i galvanotehničkih proizvoda, Subotica, nova je tvornica. Proizvodi građevinske i namještajne okove od mjedi, od najprostije do najbolje i najfinije izrade.

Kraus Julius, livnica gvoždja i metala, galvanizacija i mehanička radionica u Vel. Bečkereku, osnovana je 1920. godine. Lije gvoždje i metal za popravke strojeva, galvanizira (nikluje) sprave i alate sve vrste. Ima benzin motor od 8 HP.

Wal. Neukom Sinovi, tvornica mašina i bakarne robe u Vršeu, osnovana je 1842. godine. Radi sa motornim pogonom i izvadjuje kazane i aparate od bakra i bavi se opravkama poljoprivrednih mašina. Zaposluje 30—40 radnika.

Prva bačka tvornica bronza i metalne robe, Stari Bečej, vlasništvo je „Bačko-potiske kreditne banke” d. d. u Starom Bečeu, proizvodi sve vrste okova za sobne namještaje, građevinarske okove za vrata, prozore i lustere, okove za konjske sersame kao i sve druge stvari, koje u ovu struku spadaju i to sve od bronza i mesinga liveno, kovano i presovano. Radi sa električnim pogonom.

Henrik Stolz, livnica metala, Kula, osnovana je 1882. god. Proizvodi armature za paru, plin i vodu iz bakra, metala i mesinga, godišnje oko 5000 kg — i kompozicije oko 20.000 kg. Radi sa mašinskim pogonom.

Vojvodjanska livnica Karlo Weisskopf, Novi Sad. Mašinska radionica i livnica gvoždja i metala Beljanski i Stern, Novi Sad, bavi se livanjem svih vrsta metala.

Livnica metala Danilo Nedučin, Novi Sad, u svojoj mašinskoj radionici i livnici metala i gvoždja izrađuje sve mašinske poslove, kao i izlivanja te struganja na stroju svih mogućih mašinskih dijelova. Bavi se također izradom svih vrsta mesingastih slavina i mješalica otvorenih i zatvorenih sa kuglom (Rierwerk).

Martinović d. d., Kula, tvornica je kovinskih izrada za konjsku opremu te gradnju i pokućstvo kao svog pribora i alata za remenare, tapetare i graditelje kola.

B. TEHNIČKO-MEHANIČKE POSLOVNICE:

Kovač i drug, tehničko mjernički biro i mašinska radionica, Novi Sad, popravlja mašine, izrađuje mašine za bušenje valjaka, plinske generatore, sudove za topljenje sirovog ulja, svakovrsne točkove.

Industrija motora Protić i drugovi, Novi Sad, izrađuje liftove, dizalice i poljoprivredne motore. Bavi se i popravcima istih.

Franja Gumbinger, predje Gumbinger i Baumann, mašinska radionica, Novi Sad, osim reparatura izrađuje željezne sastavne dijelove za mlinska uređenja, opravla zupce na valjkovima. Novih dijelova godišnje proizvede oko 1 vagon.

„Auto”, specijalna radnja, Novi Sad, radiona za opravku automobila. Radi sa elek. pogonom.

Jovan Getel i sinovi, Novi Sad, radionica, opravka mašina i automobila.

Mašinska radionica drž. imanja „Belje”, Kneževu, osnovana 1860. godine. Bavi se izradom vrata, prozora, štednjaka prema broju novogradnja samo za drž. imanje „Belje” te će o njoj kod opisa ovog dobra biti potanje govora.

Mašinsko-tehnička radionica Mengl i drug, (inženjer Rich), Novi Vrbas. Radionica je uređena sa motornim pogonom i radi stalno sa 15—20 radnika.

Preuzima opravku svakovrsnih mašina i izrađuje gvozdene prozore i ostale konstrukcije. Izrađuje po svom naročitom sistemu patentirane centrifugalne pumpe.

Antun Sajer, meh. i mašinska radionica, Apatin, izrađuje kompletne generatore za upojni plin svih veličina, mlinske uređaje, gospodarske strojeve, gradi zatim motore na benzin, bensol i za surovo ulje.

Bertalan Sekely, radionica za opravku mašina, Ada.

Supruga Franje Terteli, Ada, radionica i popravljalonica strojeva.

C. TVORNICE RAZNIH METAL. IZRADA.

Fabrika gvođenog i metalnog namještaja Rottman Mirko (Imre), Subotica, osnovana je god. 1888. Osnivač je poduzeća Rottman Mirko, a suvlasnik Gabor Bela. Poduzeće je radilo god. 1914. sa 230 radnika, 1918. sa 50, a 1923. sa 150. Izrađuje gvođeni i metalni namještaj, proizvodi godišnje do 30 vagona namještaja i 15 do 20 vagona razne livene robe. Radi sa mašinskim pogonom.

Industrija željeznog namještaja i metala d. d. Subotica, osnovana je godine 1919. po nekim subotičkim trgovcima i uz sudjelovanje dvaju zagrebačkih velebanaka („Praštediona” i „Eskomptna banka”). Pri osnutku je temeljni dionički kapital bio Kr. 1.000.000, koji je kasnije bio povećan na Kr. 2.000.000 (Din 500.000). Polovicom pak godine 1923. stupila je ova tvornica u uže poslovne veze sa tvrtkama H. Josip i Leopold Quittner A. G. Wien te preuzela ujedno odjel željeznog namještaja tvornice pokućstva Braće Tatić i Janković iz Mitrovice (kojom je zgodom kapital poduzeća bio povećan na 1.500.000 dinara), te je to danas opsegom naša najveća tvornica metalnoga pokućstva. Tvornica je vrlo moderno uređena. Izrađuje svakovrsni

namještaj od mjedi, uloške za krevete, hotelske, kafanske i internatske uređaje itd. u godišnjoj vrijednosti od 3.000.000 Din. Izvozi u balkanske zemlje. U njoj je zaposleno oko 120 radnika. Radi sa mašinskim pogonom (35 HP.)

Seidnerova tvornica metalnog i gvođenog namještaja, Subotica, proizvodi gvozdeni i metalni namještaj oko 4 vagona godišnje. Radi sa električnim motorima.

„Iris” industrija metalnih i limenih stvari, Novi Sad, vlasništvo je ing. **Franje Faitha.** Poduzeće proizvodi svakovrsne peći, kade, cijevi, cinčanu dugmad, elevatorske pehare od crnog lima, ukrase itd. Može da proizvede 500 do 1000 komada peći. Radi sa elektromotorima.

„Rapid” radionica željezne i metalne robe St. Bečej, osnovana je god. 1921. Pri osnutku radila sa 3—4 radnika, ali se kasnije razvila te zaposluje preko 20 radnika. Izradjuje kovine za sobne namještaje, kovine za konjske sersane, i građevinski okov. Vlasnici su poduzeća Milan Nešić i Pavle S. Horvath.

„Novos” fabrika roloa, željezne, žične i plehane robe, Novi Sad, poduzeće je novijeg datuma pod stručnim vodstvom. Ono ima ova četiri odjeljenja:

1. Odelenje za roloe, koje izradjuje roloe od drveta, za prozore i za radnje, žaluzije od drveta, automatske roloe na gurte, čelične roloe, željezne detektivske ograde, suncobrane za radnje i t. d.

2. Odelenje za željezne konstrukcije i željeznu robu radi: masivne željezne prozore, rešetne prozore za krov, liftove za teret i osobe, ograde za skaline, masivne gvozdene krevete, željezne madrace, željezne kapije, kioske za bašće, željezna kolica, (tačke) te raznu presovanu željeznu robu.

3. Odelenje žičane robe, u kojem se izradjuju sva žičana pletiva sa širinom rupice od 3 mm,

do 120 mm, ulošci za krevete, čistila za noge, žično remenje za industrijske svrhe.

4. Odelenje za limenu robu radi opet razne limene kutije (za vazelin, krem), limene igračke, limene i željezne peći, štednjake, cijevi, kablove, rezervoare i u ovu industriju spadajuće artikle. Oko 10% svoje robe poduzeće izvozi. Radi sa mašinskim pogonom.

Silvester Bernold tvornica kapaka i bravarske robe, Novi Sad, poduzeće je osnovano god. 1885. Ono izradjuje umjetničke bravarske konstrukcije, liftove, te čelične, drvene i platnene rolove. Radi sa električnom snagom (16 HP.) i zaposluje do 25 radnika.

Herzog i Glasz tvornica gvozdene i metalne robe d. d., Subotica, osnovana je god. 1921. a polovicom godine 1923. pretvorena u dion. društvo sa temeljnim dioničkim kapitalom od 500.000 dinara. Proizvodi limene predmete, štednjake, cijevi za peći, tablice za oznake ulica, razne firme od lima, natpise na limenim pločama, razne presove na plakate od mesinga, pseće marke itd. Radi sa mašinskim pogonom. Zaposluje do 40 radnika.

„Relief”, prva jugoslavenska tvornica za izradu reljefa i graviranja, Novi Sad, proizvodi vignjete, etikete, signature, posjetnice itd. sa pupčastim slovima, izvadja umjetničko i obično graviranje u svakoj vrsti metala. Radi sa električnim motorima.

Stantić i Lassner, jugoslavenska fabrika metalne robe i metalnih mrtvačkih sanduka, Subotica, izradjuje metalne mrtvačke sanduke i sarkofage, godišnje oko 5000 kom. Tvornica je u velikom naporu i kroz kratko vrijeme će proizvoditi oko 50.000 kom. sanduka i sarkofaga godišnje. Izradjuje takodjer i okvire za slike (ne sa gipsom). Tvornica izvozi i u inozemstvo.

Franjo Molter, tvornica metalnih vijenaca, Novi Vrbas, proizvodja oko 3—5000 komada metalnih

vijenaca godišnje. Uz to tvornica izrađuje i ostale u limarsku struku spadajuće dekoracije i poslove. Radi sa mašinskim pogonom.

„Vulkan“, skladište metalne robe, Kula.

Henrich Arnold, Novi Vrbas, u glavnom je obrtničko poduzeće, osnovano god. 1865. Izrađuje galanterijsku robu, štrcaljke i kupatila. Radi sa ručnim mašinama.

Braća Krammer, fabrika platna i pletiva od žice, madraca za krevete, sita i rešeta, Novi Sad, starije je renomirano poduzeće, koje je prvobitno postojalo u Segedinu, a onda kasnije bilo prenešeno u Novisad. Godišnja mu je proizvodnja platna od žice cca 15.000 m², pletiva od žice cca 50.000 m², madraca za krevete 500 komada te sita i rešeta cca 10.000 komada. Izvozi u Rumunjsku. Radi sa električnim pogonom (20 HP).

„Rekord“, tvornica čeličnih pisaćih pera **Hampel i Wach**, Novi Sad, proizvodi pera, eksere za vrtanje i ostali čelični pisaći pribor.

Julije Ivanfi, proizvođač drotane robe, Novi Sad. Ova je radionica osnovana 1900. godine. Proizvodi žicu za sita, sama sita i ograde žice, kapije i sve ostale u ovu struku spadajuće artikle. Odlikovana je na izložbi u Segedinu 1903. godine sa zlatnom medaljom.

Griesfelder Gjuro, Crvenka, proizvodi raznovrsno pletivo od žice. Pogon 5 HP. Zaposluje do 5 radnika.

Josip Šandor Resch, Bač, bavi se pletenjem ograda od žice, kao i proizvodnjom samih strojeva za pletenje žice.

Sinovi Jakova Reicha, tvornica vage i poljoprivrednih strojeva, Novi Sad, osnovana 1880. godine. Proizvodi vage, utege, sijačice za kukuruz, krunjače za kukuruz, krupare, sjeckalice za slamu, repu, piše za groždje, krunjačice za groždje i geplove.

Lijevaonica im može da lije komade do 1000 kg težine. Radi sa električnim motorima.

Josip Zita, tvornica svih vrsti vage, Novi Sad. Proizvodi vage i utege. Godišnje proizvede oko 300 komada piljarskih kantara i do 100 komada decimalnih vage. Radi sa motorima.

Tvornica vage Šebešćen i Seneš, Subotica, izrađuje vage svake vrste kao decimalne i centimalne sa pomičnim utegom, mosne vage za sela, vage za živinu, vage za zdjelicom itd. te metrička mjerila iz drveta. Radi sa električnim motorima.

David Hodik, Stari Bečej, proizvođaja kantare, pečke, vodovodne opreme itd. Radi sa motor. mašinama.

Radionica vage Braća Röhrig, Novi Vrbas, osnovana je godine 1884. Poslom rukovode Karl Röhrig i Ludwig Röhrig. Proizvodi vage svih vrsta. Zaposluje 3—5 radnika. Specijalni proizvodi automatske vage, koje liferuje u glavnom za Vojvodinu i Srbiju. Bavi se uz to i mašinsko-bravarskim poslom.

Tvornica rakijskih kazana, peronospornih prskalica, livnica metala i poduzeće za bušenje arteskih i dubokih bunara, Novi Sad. Ova je tvornica osnovana god. 1890. god. Godišnja joj je proizvodnja: rakijskih kazana 150—200 komada, peronospornih prskalica za vinograde oko 300 kom., izbuši 15—20 bunara i izlije oko 60—70 meterskih centi metala. Izvozi u Bugarsku i Albaniju. Najviše plasira svoju robu u Liku, Srbiju, Bosnu i Staru Srbiju. Radi sa električnim pogonom. Sadašnja je vrijednost tvornice 1.500.000 Din.

Prva tvornica modernih rakijskih kazana i peronospornih prskalica Milan T. Jovanović, Novisad, izrađuje svakovrsne rakijske kazane, statilne i pokretne, te štrcaljke za peronosporu. (Marke „Sokol“ i „Lasta“). Uz ovo je poduzeće naslonjena i:

Zvonolivnica ing. P. Jovanovića i K. Kutera, Novi Sad. Kapacitet ove zvonolivnice premašuje kapacitete mnogo većih i starijih u struku spadajućih industrijskih poduzeća. Zvonolivnica je jedna od najmodernije uređenih u cijeloj okolini. Radi stalno sa dvadeset radnika, ima šablone za zvona do 7000 kilograma.

Kazandžija Vasa Miločić, Novi Sad, bavi se izradbom svih vrsta rakijskih kazana za uzidjivanje i sa gvozdanim pećima na kolima i bez kola za prenašanje. Pravi sve vrste najnovijih prskalica za vinograde.

Vojislav Djukić, Novi Sad, proizvodi prskalice za vinograde i kazane za rakiju.

Prva jugoslavenska kazandžijska radnja Vukošić i Jovanović, Pančevo, izrađuje sve vrste kotlova napose rakijskih.

Ludvig Ritzman tvornica sprava za pčelarstvo, Novi Sad, bavi se sa proizvodnjom svakovrsnih za moderno pčelarenje potrebnih sprava, kao vrcala za med, preša za saće, zaštitnih rešetka itd.

„Ikarus” prva srpska industrija aeroplana, automobila i strojeva Kovačević i drugovi, Novi Sad, tvornica osnovana 1923. Bila bi radila još i prije, no smetala joj je oskudica stručnjaka. Osnovni kapital bio joj je 1,200.000 dinara, koji je kasnije porastao na 3,600.000 dinara. Tvornica se još uvijek proširuje, jer joj rad zauzima sve veće dimenzije. Do sada je izradjivala samo gvozdene dijelove za aeroplan, ali u ovoj godini je počela i sa gradnjom kompletnih aviona. Ako rad bude moguć, ima izgleda da će tvornica još ove god. postići kapacitet od 15 do 20 avijona, i hidroavijona. Radi sa 40 radnika i sa mašinskim pogonom.

Johan Kehr, prva banatska tvornica šarafa u Karlsdorfu, osnovana godine 1923. Izrađuje šrafove raznovrsne veličine. Ovo je novo osnovano preduzeće i ima sve uslove za razvitak.

S. Vukićević i drug, gvoždara, Sombor, imade uređaj i bavi se izradom vrućih presovanih matica (Mutter) i to brojeva 2—5.

Livnica gvoždja i tvornica mašinskih strojeva Stjepana Gayera, Nove Šove, bavi se za sada u glavnom sa popravljanjem strojeva.

Adam Hauk, Apatina, bavi se sa specijalnom izradom mašina i alata potrebnih za preradnju konoplje kao stupa, grebena (Hanfbrech und Riffmaschinen) itd. što je od velike važnosti za ovaj kraj, u kojem se u velikom stepenu goji i preradjuje konoplja.

Karl Aschenbrenner tvornica turpija, Novi Sad, izrađuje razne turpije i pile oko 10.000 kom., godišnje, ali joj je kapacitet gotovo dvostruk. Radi sa mašinskim pogonom i ima jedan nafta motor (20 HP.) i jedan dinamo od (16 HP.), koji tjera tri mašine za nasjecanje turpija i jedan stroj za struganje turpija. Ima osim toga i strojeve za ručno nasjecanje turpija (7) te više vrsta peći potrebnih kod ove produkcije. Zaposluje do 15 radnika.

Puškarska radiona Filipa Kirsta, Stari Vrbas, preuzima opravke svakovrsnih lovačkih, luksuznih i športskih pušaka, kao i preopravku pušaka.

Vojvodina je uz Dalmaciju naša šumom i drvom najoskudnija pokrajina. Samo 87.300 ha ili 4.7% cijelokupne njezine površine smatra se šumskim zemljištem, no i od tog samo 58.700 ha obraslo je drvom, dok ostatak čine privremeno iskrčena zemljišta, čistine, bare ili inače neplodno i šikarjem obraslo tlo. Amo, pod ovu površinu spadaju i pašnjaci na t. zv. deliblatskom pijesku, koji zapremaju 7.400 ha. Većina tih šuma u Vojvodini pripada državi (74.47%), napose državnom imanju u Belju, koje samo imade čistih šuma 14.120 ha ili pak vlasteli (vlastelinstvo Drašković, Darda 4.286 ha biskupijsko vlastelinstvo, Bač, 3.322 ha, grad Subotica 3.078.5 ha, vlastelinstvo Chotek, Futok 1740 ha itd.), tako da na manji privatni posjed otpada jedva nešto preko desetine od svih vojvođanskih šuma (12.45%).

Prema vrsti drva ima u Vojvodini zbog poplavnog šumskog terena ponajviše meke šume (54%) i to poglavito vrbe i topole, dok od preostalih 46% tvrdog drva otpada najviše na akaciju (20%), hrast (18%) a ostalo otpada na jasen, brijest, grab itd.

Posve je dakle prirodno, da se u Vojvodini nije mogla da razvije drvna industrija ni izdaleka u onom opsegu, kako je to slučaj po ostalim našim pokrajinama.

Poduzeća u Vojvodini, koja bar donekle imadu karakter industrije, a koja se obradom ili preradom drva bave, imade oko dvadeset i pet.

LIJESNA INDUSTRIJA.

Pilenjem, odnosno struganjem drveta bez daljnje njegove preradbe bave se strugare (pilane) kojih je šestnaest, i to:

Bačko industrijsko i trgovačko d. d. Stari Bečej. Ono siječe daske i drugi građevinski materijal. posluje pod ovim svojim nazivom od 9. VII. 1918. Poduzeće je većeg stila. Ova strugara preradjuje godišnje prosječno 20—24.000 m³ poglavito jelovine, koju povlači iz Bosne i Rumunije. Ovo poduzeće datira još iz godine 1883. Ono siječe daske i drugi građevinski materijal. Radi sa parnom mašinom 100 HP. Vrijednost poduzeća cijeni se na 4.000.000 dinara.

Strugara Djurica Lišić i „Srpska trgovačka banka” d. d. Novi Sad, izradjuje daske za patosanje i sanduke za pakovanje robe. Radi sa mašinskim pogonom.

Titelska parna pilana i mlin na valjke d. d., Titel, poduzeće je novijeg datuma. Poznato drvarsko poduzeće Binder i Polgar iz Zemuna imalo je već poodavno u Titelu pilanu sa pogonom od 100 HP. i zaposlivalo oko 100 radnika izradjujuć raznu piljenu robu, kolje za vinograde, daščice za krov itd.

Drvarsko industrijsko društvo, Nova Palanka, sastoji se iz gradjare, drvare, šumske izrade i krečane.

Parna pilana trgovačko d. d. u Vel. Bečkereku, osnovana je godine 1911. sa kapitalom od 1.000.000 dinara. Proizvadj godišnje 8.000 m² mekanog i tvrdog drveta za građevinske potrebe.

Parna pilana Engl Samuel u Vel. Bečkereku, osnovana je godine 1879. Proizvadj dnevno 20 do 25 m³ raznog građevinskog materijala.

Parna pilana A. Boboronija nasljednici J. M. Georgijević i brat u Belojeckvi, proizvadj oko 3.000 m³ dasaka, greda i baskija.

Parna pilana Milko Wilim i sinovi u Novom Bečeju, osnovana još godine 1850., izradjuje godišnje 6.000 m³ drva za gradju. Ima 1 sopstveni šlep od 25 vagona.

Senčanska parna pilana d. d. Senta, izradjuje gradju, trenice i sve proizvode od drveta oko 200 vagona godišnje.

Staro Kanjiška parna strugara i parni mlin d. d., St. Kanjiža, posluje od god. 1909. Pogon je poduzeća 300 HP. Radi sa 2 jarma, sa kružnim pilama, cijepačima i strugalicama. Preradi godišnje oko 3600—5000 m³. čamovine, koju većinom povlači iz Bosne.

Električna pilana, Apatin, nalazi se na samoj obali Dunava. Radi sa 3 jarma i tri kružne pile. Preradi godišnje oko 10.000 m³ jelovine i čamovine, koju dobavlja iz gornjih krajeva naše države. Izradjuje daske, gradju te drvenu vunu (godišnje 3—400 vagona).

Strugara Matije Blane, Kula, izradjuje sve drvarske stvari, godišnje u količini od 30 vagona. Radi sa mašinskim pogonom.

Jovan Bec strugara, Crvenka, proizvodi strugarsku robu za stolare i četkare.

Parna strugara Srpske Zadružne Banke d. d., Novi Sad, u Bačkom Gradištu, novije je poduzeće od 1. VIII. 1921. Radi sa 2 jarma i 4 kružne pile sa parnim pogonom, preradjujuć godišnje oko 12.000 m³ mekog drveta (jele 20%, omorike 70% i bora 10%) te kojih 700—800 m³ hrastovine i lipovine. Izradjuje daske i gradjevno drvo. Sirovine uvažava većinom iz inozemstva. Poduzeće podržaje kojih desetak skladišta gradjevnog drveta kod svojih podružnica.

Pavle Vojnović i sin, parna strugara i parni mlin, B. Gradište, postoji od god. 1907. Pogon je poduzeća parni u jakosti od 120 HP. Radi sa 2 jarma i 4 kružne pile preradjujuć gotovo isključivo

jelovinu (15—20.000 m³), koju dobiva iz Erdelja. Izradjuje daske, letve i grede. Ima podružnicu u Žabalju.

Sveukupni kapacitet svih navedenih strugara i pilana iako dosiže visinu od kojih 100.000 m³ gradjevnog drveta ne može ni izdaleka da pokrije sveukupnu potrebu ove naše inače bogate, ali drvom vrlo oskudne pokrajine, pak se manjak pokriva drvom iz pilana ostalih naših pokrajina.

INDUSTRIJA POKUĆTVA:

Još u većoj mjeri razvijena je u Vojvodini industrija pokućtva. Prednjači u tom grad Novisad, u kojem je samom oko petnaest poduzeća, koja se u većem stepenu bave tvoridbom pokućtva. No i manja vojvodjanska mjesta kao Bečkerek, Vršac, Senta, Vrbas itd. u tom ne zaostaju. Najvažnija su poduzeća te struke:

„Atlas” tvornica namještaja i industrija drvene robe d. d., Novisad (filijala Mitrovica), najveće je poduzeće te vrste ne samo u Novom Sadu već i Vojvodini. Poduzeće je nastalo fuzijom Fabrike namještaja „Gspodarske banke” d. d., Novisad i firme A. Pessing i sin. Sr. Mitrovica. Izradjuje masivan namještaj iz svih vrsta tvrdog drveta; ima specijalno odeljenje za američanski kancelarijski namještaj; preuzimlje uredjaj hotela, sanatorija itd. Ima vlastitu strugaru, tvornicu parketa, šifboden patosa, te tvornicu savijenog pokućtva. Zaposluje oko 200 radnika.

Tvornica namještaja Nikole Dussinga nasljednici, Novisad. Postoji od 1860. godine. Preradi godišnje oko 200—3000 m³ hrastovine, bukovine, brestovine i jasenovine u kućni namještaj. Godišnji je kapacitet poduzeća oko 300 soba namještaja.

Tvornica namještaja Milan Saratlić, Novisad, izradjuje luksuzno i jednostavno pokućtvo, američanske pisace stolove itd. Radi sa 15—20 radnika

Braća Milić fabrika gradjevina i namještaja, Novisad (Na malom Limanu). Novoosnovana je fabrika sa najmodernijim strojevima iz Njemačke, izrađuje tehnički savršene stolarske i gradjevine poslove. Prima instalisanje hotelskih soba, kinematografskih lokala, klubskih prostorija, kavana i trapezarija kao i najmodernijeg američanskog namještaja za kancelarije. Preuzima sve stolarske poslove na novogradnjama.

„Hrast” A. d. za izradu drveta, Subotica („Ferum”), izrađuje drvo za vagone, dalje bavi se sa izradom namještaja i drvenarije za gradjevine itd.

Karabienner i sinovi, tvornica namještaja i stolarska radionica, Novisad, izrađuje godišnje 100 do 150 garnitura spavaćih soba i raznih stolarija. Radi sa 20—30 radnika.

Prvo stolarsko preduzeće „Miletić” Gj. Begejac i drugovi, Novisad, od 1921. godine. Radi većinom meko drvo. Godišnje prosječno 100—150 prozora i vrata, već prema poručbi.

Fabrika namještaja i gradje Jakova Knebla, Novisad. Radi sa 20—25 radnika izrađujući raznovrsnu gradjevinu i stanbenu stolariju.

I. vojvodjanska fabrika gradjevina i namještaja, Novi Sad, izrađuje namještaj i gradjevinski materijal.

Nasljednik Pere Hemlera, stovarište namještaja, Novi Sad, izrađuje namještaj za spavaće sobe i ručaoalice.

Schönberger i Lederer, tvornica teškog namještaja, Novi Sad.

Sava Romanović, motorna stol. radionica, Novi Sad.

Anton Bence i Sin, tvornica namještaja u Vel. Bečkereku, osnovana je godine 1861. Sopstvenik je tvornice Mikša Bence. Radi sa 160 radnika. Preduzeće se nalazi na obali Begeja, a stovarište ima u sredini grada. Raspolaze sa parnim strojem od 50 HP,

sa 16 raznovrsnih strojeva za obradu drveta i 24 razboja za izradu zavjesa. Proizvaja umjetni namještaj starog i najnovijeg štila, drvene roloe, zavjese tkane na drvenim šipkama, dtvene i meralne mrtvačke sanduke. Dalje izrađuje američanski namještaj, za urede, luksuzne predmete od drveta i sve u ovu branšu spadajuće stvari. Tvornica je uspostavila i odjeljenje za izradu glasovira, ali nema izgleda, da će se ovo odjeljenje moći održati, jer nadležni ne dozvoljavaju dolazak stranih stručnih radnika. Tvornica radi sa reduciranim kapacitetom, jer je jedan dio njezinih specijalno stručnih radnika udaljen iz naše države, dok mi takvih nemamo ili ih nemamo u dovoljnoj količini.

„Vera”, dioničarsko društvo za industriju drveta u Kovinu, osnovano je godine 1922. sa osnovnim kapitalom od 3.000.000 dinara. Uredjeno je sa parnom mašinom od 50 HP. i ostalim potrebnim strojevima za izradu pokućstva. Preduzeće proizvaja godišnje 100—150 spavaćih soba, do 2000 mrtvačkih sanduka i oko 30 m³ daščane robe. Kod punog pogona moglo bi proizvodjati godišnje oko 600 spavaćih soba, 25—30.000 mrtvačkih sanduka i uz to veću količinu gradjevnog namještaja. Radi sa 70 do 80 radnika.

Umjetničko stolarstvo Ferdinanda K. Hofmana u Vršcu, industrija je za izradjivanje otmjenog kućevnog namještaja. Preduzeće je osnovano 1907. godine od sopstvenika Ferdinanda Karla Hofmana, koji se po svršetku „Kraljevske Zanatsko-umjetničke škole” u Štutgardu i poslije dugogodišnjeg djelovanja kao stvaralački crtač u najuglednijim tvornicama umjetničkog namještaja s ednje Evrope nastanio u Vršcu. U preduzeću snabdjevenom sa raznovrsnim pomoćnim strojevima (benzin motorom, raznim strugarama, duž i okružnim testerama, itd.) i ručnim spravama najmodernije udešenim, radi 18—20 odlično spremnih stolarskih radnika,

kipara, tapetara, ličilaca, lakirera pod ličnom upravom sopstvenika. Izradjuju se kompletni i pojedini kućevni namještaji po planu sopstvenika.

Sladek Stevan ml., tvornica namještaja u Vršcu, osnovana je godine 1900. Radi sa 10—15 radnika i motornim pogonom. Proizvadjia jednostavan i bolji namještaj za spavaće sobe, kao i namještaj za druge potrebe.

I. Vršacka tvornica namještaja Leonhard Šule osnovana je godine 1865. Radi sa 30 radnika i motornom snagom. Izradjuje kompletne namještaje svih vrsta.

Anton Hes, tvornica namještaja u Vel. Kikindi, osnovana je 1907. godine, snabdjevena sa 5 elektromotora sa jačinom od 20 HP. Radi sa 50 radnika i izradjuje namještaj za zgrade i sobe od prostog pa do najmodernijeg stila.

Cigler, Kaié i drug, tvornica vještačkog namještaja i trgovina drvene robe, Subotica, postoji od 1. V. 1920. (u bivšoj svilari). Preradjuje godišnje 200—300 m³ drveta. Izradjuje luksuzni namještaj i građevnu stolariju. Zaposluje do 50 radnika.

I. Banatska fabrika za preradu drva A. Herman i drug u Begej Sv. Gjurgju, osnovana je 1921. god., radi sa motornim pogonom i sa 25 radnika. Izradjuje vrata, prozore, kola, predmete za zemljoradničku potrebu i sobni namještaj.

Senti i Virag, tvornica stolarske robe, Subotica, izradjuje namještaj i građevinsku stolarsku robu.

Udruženje somborskih zanatlija, Sombor. Poduzeće je osnovano god. 1892. te se dosta povoljno razvijalo. God. 1918. radilo je 18 obrtnika sa 30 pomoćnika, danas 40 obrtnika te kod povoljne konjunktore do 240 pomoćnika.

Prva senčanska tvornica namještaja Treuhaft i drug, Senta, osnovana je 1907. godine. Iza rata je nacionalizovana sa 600.000 Din. Izradjuje sobni

namještaj. Radi sa 80 radnika i mašinskom snagom od 30 HP.

Stolarsko industrijsko preduzeće, Senta.

Umjetničko stolarska radionica i stovarište namještaja Johana Hama, Novi Vrbas, uređjena je sa mašinskim pogonom i izradjuje svakovrsni namještaj u umjetničkom stilu.

Tvornica i trgovina namještaja Jakova Gayera, Novi Vrbas, osnovana je 1892. godine. Izradjuje raznovrsne namještaje. Radi sa 15—20 radnika i uređjena je sa električnim pogonom. Tvornicu vodi sa potpunom stručnom spremom mladi g. Gayer, koji je ovu struku studirao i svršio višu stručnu školu.

Fabrika namještaja Vilhelma Heinza, nasljednika (vlasnik Danilo Jung), N. Vrbas proizvodi spavaće sobe, ručionice, sobe za gospodu i salonske namještaje od najjednostavnijih do najfinijih i najmodernijih. Uredjena je sa električnim pogonom i radi sa 10—15 radnika.

Prva pančevačka građevinsko-stolarska radionica i fabrika namještaja, Pančevo, (Braće Antonovića i druga), uređjena je sa mašinskim uređjajem. Vlastita pilana. Otvorena 1922. godine. Radi i čamce.

Tvornica stolarske robe Stefan Beker i drugovi, Priglevica-Sv. Ivan, proizvodi gradju, namještaj, lijesove, a kao svoj specijalni artikl strojeve za pranje.

Tvornica namještaja apatinskih stolara kao udruženje, Apatin, utemeljena je godine 1906. Zaposluje oko 50., a po potrebi i više radnika. Proizvodi umjetno pokućstvo, za kancelarije, vrtove itd., škafule i sanduke.

Militićka tvornica stolarskih proizvoda a. d., Srpski Militić.

INDUSTRIJA KOLA:

Proizvodnjom kola bave se:

Prva jugoslavenska fabrika kola Matija i Rudolf Rajh, Novi Sad. Osnovana je 1884. godine sa osnovnim kapitalom od 19.500 Din. Sadašnja je vrijednost poduzeća 1.000.000 Din. Ono proizvodi poslovna i pogrebna kola, karuce i saonice. Godišnje 140—160 komada. Radi sa parnim i električnim pogonom.

Tvornica kola Mladen Mogin, Novi Sad. Osnovana je 1906. godine. Proizvadjia razna kola, fijakere karuce, uopće sva kola na federe. Godišnje oko 40—80 kola.

Karlo Lebherza tvornica kola, Novisad.

Tvornica kola i fijakera Joca Ilkić u Vršcu, osnovana 1912. godine, izradjuje kola i fijakere.

Prva somborska tvornica kola i vještačko potkivanje, Sombor. Osnovana je godine 1922 Proizvodi 20—30 kola godišnje.

Radionica za izradu kola i karoserija Gjorgja Horvata Novi Vrbas, izradjuje fijakere, kola i ostale karoserije kao i preuzima opravku.

Radionica za izradu kola uredjena sa električnim pogonom Gottfrieda Röhriga Novi Vrbas, izradjuje na mašinama svakovrsna luksuzna kola i fijakere kao i obična kola za poljoprivrednike.

INDUSTRIJA ČETAKA, KEFA I METALA

Proizvodnja kefa, četaka i metala u Vojvodini naročito je razvijena, iako se o njoj ne može govoriti kao o industriji, nego više kao o razvijenom obrtu. — Proizvodnja metala imade opet svoj povoljni razvoj da zahvali velikom obilju sirovine (sirka). Slame od sirka proizvede se u Vojvodini godišnje prosječno oko 1200 vagona, od čega se veliki dio preradi kod kuće za metle i kefe za ribanje, a ostatak se izvozi u druge naše pokrajine za iste svrhe. Bilo je pokušaja, da se i korjen pirevine, koja vrlo dobro uspjeva

na t. zv. deliblatskom pijesku upotrebi za oštre četke mjesto t. zv. Reisswurzela, koji se uvozi, i dobili su se dosta povoljni rezultati, pak bi sa tim pokusima valjalo proslijediti.

Proizvodnjom četaka i četkarske robe uopće bave se:

J. Weiss, tvornica četkarske robe, Subotica, osnovana je godine 1886. Spada medju najveća poduzeća ove vrste kod nas. Radi sa električnim pogonom i zaposluje 160—200 namještenika. Izradjuje sve vrsti četaka, krečanica („perajca“) kao i daščica za četke, te četkarskog materijala. Specijalitet su joj četke za mlinove i strojeve. Dio svojih proizvoda izvozi (u Njemačku i Grčku).

Prva petrovačka tvornica četaka, kistova i metala F. Filip, Petrovac (Bačka), osnovana je godine 1920. Kapital 75.000 Din. Centralna tvornica za četke, kistove i metle postoji u Jabloncu nad Orlicama (Čehoslovačka), a u Petrovcu (Bačka) otvorila je ona samostalnu tvornicu, koja izradjuje sve četke grube i fine za pod, kose, odijelo itd. od kistova sve vrsti, kao i sirkove metle. Liferuje samo na veliko za tuземstvo, a izvozi i u Bugarsku te Čehoslovačku. Specijalne su izradbe ove tvornice: četke za pivovare od patentnog materijala te četke za mlinove i industrijska poduzeća. Tvornica radi sa 30 radnika.

„Ada“ tvornica četaka i metala, Petrovac.

„Rekord“ tvornica četaka metala i četkarske drvene robe, Palanka.

„Drina“ tvornica četaka, Stari Bečej.

*

Prva novosadska tvornica metala od sirka Gustav Findeisen, Novisad, izradjuje godišnje 300 do 400.000 komada metala zaposlujući do 40 radnika muških i ženskih.

Prva jugoslavenska tvornica metala i četaka D. A. Kohn, Novisad.

Kovaacs i drug, tvornica metala i četaka za ribanje Novisad.

Martin Stessel, Senta, u vidu kućevnog obrta zaposlujući pri tom oko 50 radnika izradjuje oko 300.000 komada metala godišnje.

Vilhelm Deutsch, Senta, izradjuje isto oko 500.000 komada zaposlujući oko 100 radnika.

Grieshaber i Schlesinger, Turski Bečej, izradjuju godišnje oko 300.000 komada.

Lanenter i Jovanović tvornica četaka od žice i metala od sirka, Kovin (Banat).

Braća Beringer i drug, tvornica metala od sirka, Titel.

Konlovački Djuro i drugovi, tvornica metli i četki, Vel. Bečkerek (Banat).

I na državnom imanju u Belju postoji tvornica metala.

IZRADBA RAZNE DRVENE ROBE:

Proizvodnjom okvira za slike bave se slijedeća poduzeća:

Fridrich Bachinger radionica umetničkih okvira za slike i ikonostase, Subotica. Izradjuje najfinije stvari ove vrste.

„Margit” industrija okvira za slike, Sombor. Vlasnikom je poduzeća Rudolf Izak. Ono izradjuje u glavnom okvire za slike, ali radi i pokušstvo, te neke druge drvene kućne potrepštine.

Bela Trupel radionica muzičkih sprava, Novisad, izradjuje sve vrste tamburaških instrumenata i plete žice za instrumente. Radi sa jednim električnim motorom, ostalo sa ručnom snagom.

Lajoš Bocan izradjivač instrumenata, Senta, izradjuje samo tambure, godišnje oko 300 kom. Radi sa jednim motorom i ručnom snagom.

Melland Silvester, Senta tvornica tambura i instrumenata.

Braća Spitzer tvornica igračaka i drvene robe, Subotica. Tvornica proizvodi drvene igračke, poltirane poslužavnike, stolice za bašče, poljske kreteve, čiviluke, saonice za djecu, školske artikle (ravnala, kutije za pera, računaljke) i ornamentalne artikle. Godišnje proizvede od prilike 10.000 kom. ovih predmeta. Ornamentalne artikle izvozi u Ameriku (oko 2000 kom.), prodaje ostalo u našoj državi. U njoj je zaposleno više od 50 radnika. Radi sa motorima.

Erne Mak i drugovi tvornica igračaka i drvene robe, St. Kanjiža.

Stumpf Nikola, tvornica buradi u Karlsdoru, osnovana je godine 1922. Ima motor od 15 HP. Izradjuje buradi i ostale predmete za držanje pića.

Karl Pfeifer mlađi, bačvarska radionica, Novi Vrbas, osnovana je 1922. godine. Zaposluje 8—10 radnika. Izradjuje svakovrsnu burad za vino, kolomaz, razne sudove od mekog i tvrdog drveta. Firma ima vlastite filijale u Sremskim Karlovcima i Novom Sadu. Poduzeće upotrebljava kao najsolidnije slavonsko drvo. Firma zastupa firmu Klein i Stiepel, fabriku mašina za preradu drveta (Fulde, Njemačka).

Bačvarska radionica sa mašinskim i električnim pogonom starijeg Karla Pfeifera, Novi Vrbas, izradjuje vinsku burad od 15—2500 litara kao i burad za mast i kolomast i ostale konzerve. Osim toga izradjuje iz prvoklasnog materijala sve ostale u bačvarsku struku spadajuće artikle. Radi sa 5—8 radnika.

Vujković i drug, tvornica drvarskih izradjevina, Subotica, izradjuje planke od tvrdog i mekanog drveta, sve dijelove za kola u pola izradjenom stanju, za poljoprivredni alat, furnir i deljatinu, držala za metle i perajce kao i sve potrebne kuhinjske stvari od drveta. Radi sa 30—40 radnika, sa parnom

strujom. Tvornica proizvodi također plugove, po svom vlastitom pronalasku.

Pančevačka fabrika drvenih mrtvačkih sanduka Reizer, Wiesbauer i drug u Pančevu, osnovana je 1923. godine. Sopstvenici su Stevan Reizer ml., Josip Wiesbauer i „Pančevačka Komercionalna banka i štedionica” A. D. Preduzeće je uređeno moderno za izradu drvenih mrtvačkih sanduka i radi sa 35 radnika. Ima motor od 14 HP. i sve ostale potrebne sprave najmodernijeg sistema, 8 kompletnih sprava za strugarske izrade. Godišnje izrađuje preko 25.000 sanduka i još razne stolarske predmete.

Braća Goldner, fabrika ormara za led, Subotica, osnovana 1906. god. u Baji, te god. 1921. prenešena u Suboticu. Proizvodi kompletni namještaj za kafane, internate itd. Zatim ormare za led, aparate za pivo, njihove sastavne dijelove, aparate za sladoled, mašine za sladoled, svakovrsni namještaj itd. u količini od 20—25 vagona godišnje. Svoje produkte plasira u većini kod kuće, no izvozi i u Grčku. Radi sa mašinskim pogonom.

Glied Gjula, tvornica sanduka, Subotica, izrađuje sandučiće za pošt. pakete, sanduke za šiljanje jaja, peradi kao i uopće za sve potrebe.

Tvornica drvenih cokula (klumpi), Hauk i Benzing, Apatin. Utemeljeno je god. 1921. Klumpe se već odavno u Apatinu izrađuju, ali se izradba proizvodila ručno. Gornje ih poduzeće proizvodi mašinski izrađujući 150—200 pari dnevno. Počelo je da proizvodi i drvene cipele sa kožnim djonom. Potrebno i za ovu produkciju pogodnog mekog drveta i topole ima poduzeće u svojoj okolini dosta. Područje potrošnje su Slavonija i Vojvodina. Poduzeće zaposluje do 50 radnika.

Tvornica tokarske robe Nikola Abel, Kula, tjerana je pogonski. Izrađuje raznovrsnu strugarsko-

tokarsku robu kao dijelove za namještaj, krečanice (bijeljake) od lipova drveta, držala za metle i kistove, kalupe za šesire, rendisane i udubljene dašice itd. Pogon je 15 HP. Zaposluje 15 radnika.

Betsch Ivan, Črvenka, izrađuje u glavnom iste artikle kao i Abelova tvornica u Kuli. Pogon joj je 25 HP. Zaposluje 15 radnika.

Sečujski i drug, tvornica drvene vune i prerada drveta, Novi sad.

Fabrika za preradu drveta (kao drvene vune, eksera itd.), Novi Sad.

I brodograditeljstvo, a napose izgradnja čamaca, imade svoje predstavnike u Vojvodini. Brodogradnja se napose koncentrirala u naprednom njemačkom mjestu Apatinu, gdje imade oko desetak obrtnika, koji izrađuju deregije, teglenice (šlepove), manjeg kapaciteta, tikvare, ribarske čamce itd. Najveće od tih poduzeća jest Franjo Eged, koji stalno zaposluje više radnika, pa Filip Hermannutz, Vendel Eged, Josip Repits itd. — U Subotici se također nalazi „Tvornica čamaca Lajčo Kaic”, koja pravi svake vrste čamaca kao motorne čamce, jedrenjače i čamce sa veslima najjednostavnije i do najelegantnijih. — Izradbom pak manjih brodića iz metala (željeza) bavi se i novosadska radionica motora Protić, koja je nedavno za plovitbu na Ohridskom jezeru izradila jedan brod.

Od najnovijeg vremena ustanovilo je i stolarsko poduzeće „Prve pančevačke stolarije Braće Antonović i Comp. u Pančevu moderno gradilište motornih i sportskih čamaca pod nazivom „Dunav”, koje se bavi u velike izradbom svih inih sportskih i motornih čamaca.

Ova je industrijska grana u Vojvodini razvijena jače i bolje nego što bi čovjek mislio i očekivao. Ma da je Vojvodina u svom pretežitom dijelu ravnica bez gora i kamena, koji bi potonji davao sirovinu za izradu — posjeduje ona svejedno glinu vrlo dobre vrsti, pak se zato mogla u Vojvodini da razvije ciglarska industrija do stepena kao u nijednoj drugoj pokrajini naše države, jer ta grana industrije ne samo da producira za domaću potrebu, već i za izvoz.

Najvažniji predstavnici ove industrije jesu sljedeća poduzeća:

A) KERAMIČKA PREDUZEĆA:

Fabrika porculana i majolike d. d., Novisad, osnovana je god. 1922. kao privatno preduzeće od g. Šandora Pollaka i porodice Königstädtler sa svotom od 2.000.000 Din, koja je kasnije uzeta kao temeljna dionička glavnica pri pretvorenju preduzeća u dion. društvo. Kasnije je međjutim uslijed potrebe posla taj kapital bio znatno povišen. Poduzeće, koje je dosta moderno uređeno, ima veliku peć Brand-sistema, znatnog kapaciteta. Poduzeće u glavnom proizvodi: porculan za elektrotehničke svrhe, apotekarske embalaže, obično posudje, ciglje od šamota i šamotbrašno, glinene cijevi i peći. Godišnje: 25 vagona porculanske robe, 35 vagona šamota, 500 kom. peći i 10.000 m. cijevi. Radi sa električnim motorima (40 HP.) a zaposluje do 60 radnika.

GRADJEVNA I KERAMIČKA INDUSTRIJA.

Za proizvodnju peći od kaljeva ima više poduzeća, no sva ona imaju manje više lokalni karakter. Tako se proizvodnjom tih peći bave:

Karlo Rilke radionica peći od gline i lima, Novi Vrbas, izradjuje prvoklasne peći i štednjake od kaljeva, kao i pločice za ukras zidova. Osim toga izradjuje i šamotne uloge u peći te razne lončarske artikle. Poduzeće ima za te svoje proizvode vrlo zgodan teren u samom Vrbasu i okolini, a glavni potrošači su Nijemci, koji u svojim bogato i raskošno udešenim domovima ne mogu ni zamisliti druge peći osim peći od kaljeva. Osim peći od kaljeva radi poduzeće peći, te cijevi od lima.

Filip Schneider proizvodjač peći od kaljeva, St. Vrbas, izradjuje peći od kaljeva izvrsnog kvaliteta i u raznovrstnim bojama, a tako isto izradjuje i raznovrsno posudje sve po sopstvenom sistemu.

B) CEMENTNE IZRADJEVINE I PRERADBA KAMENA:

Za izradbu cementnih izradjevina postoji takodjer više poduzeća, kao i onih za preradbu kamena u spomenike, stupove itd. No sva su ona samo od lokalnog značaja:

Udova Jakoba Gutmana i sinovi, industrija cementne robe i brusila, u Vel. Bečkerek, osnovana 1891. godine te snabdjevena strojem od 50 HP., jednom hidrauličkom prešom, 2 ručne preše za cementne ploče i brusila. Industrija proizvodja cementne ploče svih vrsta, betonske lule, korita, krstove, stupove, ograde od betona i brusila. Zaposluje 40—45 radnika, Poduzeće je više puta odlikovano.

Šoman i Bauer tvornica cementne robe i umjetnog kamena, Novi Sad, proizvodi cementne cijevi, ploče i gradjevinske radnje ovog stila.

Matija Šinagl, Novi Sad, izradjuje cementne ploče, cijevi itd. Poduzeće je manjeg stila.

Bačvanska tvornica cementne robe i gradjevno d. d., Subotica, izrađuje cementne cijevi, ploče i razne cementne proizvode, te vještački kamen. Radi sa električnim motorom.

Filip Schmidt, tvornica cementne robe i skladište gradje proizvedene u Novom Vrbasu, proizvodi vještački kamen i cementnu robu svake vrste. Zapošljuje stalno veći broj radnika.

Butter Andrija, fabrika cementnih ploča, Odjaci, izrađuje sirove cementne ploče, kojih 28 vrsta.

Fabrika cementnih ploča, Wilhelm Friedrich Reichl, Nova Palanka, izrađuje cementne ploče.

Mischung i drug, drvara i cement-fabrika, Parabuć, proizvodi cementnu robu svake vrste.

Tvornica betonskih proizvoda Adama Borsta, Pribečevićovo, proizvodi u glavnom ploče za patos i korita za vodu.

Josif Hauer, tvornica cementnih proizvoda, Senta, proizvodi cementne crepove za pokrivanje krova (600.000 kom. godišnje), ploče od cementa (100.000 kom.), cijevi od betona (8000 teh. metara) i ekonomske valove (400—500) kom. Radi sa ručnom snagom.

Radnja cementnih stvari Kristijana Hezel, Temerin, proizvodi cementne ploče, valove, stupove za kapije i betonske cijevi.

Industrija mramora, granita, sijenita i vještačkog kamena d. d. u Vel. Bečkereku, osnovano je 1923. godine sa akcijskim kapitalom od 500.000 Din. Poduzeće je uređeno sa motorom od 36 HP, modernim testerama i spravama za glačanje i poliranje. Izrađuje sve vrste nadgrobnoг kamena i spomenike od mramora i granita i gradjevinSKU robu od kamena 8—10 vagona mjesečno.

Tuner Alojza sinovi, Vel. Bečkerek, poduzeće je osnovano 1881. godine. Ono izrađuje nadgrobno kamenje i spomenike od tvrdog i mekog kamena.

MI. Jovan Šoman, stovarište nadgrobniH spomenika i rezačka radionica, Novi Sad, izrađuje spomenike, mramorne ploče i sve gradjevinSke poslove. Radi sa mašinskim pogonom.

Industrija mramora i kamenoreza d. d., Subotica, osnovana je 1916. godine. Izrađuje mramorne ploče i mramorne nadgrobne spomenike do 15 vagona godišnje. Nešto malo i izvozi. Radi sa električnim pogonom.

C. CIGLJANE.

Produkcija ciglje, kako je to već u uvodu za ovu ind. grupu spomenuto, u Vojvodini je neobično razvijena. Dolazi to s jedne strane odtuda, što Vojvodina nema kamena, pak je dakle upućena u glavnom na ciglju kao jedini gradjevni materijal — a s druge strane, što opet u njoj ima u izobilju dosta dobre gline, iz koje se dađe priugotoviti vrlo dobra ciglja. Po svom pak povoljnom položaju, jer je optočuje plovni Dunav, koji je zgodno i jeftino veže sa Orijentom, postala je Vojvodina dapače eksportnom zemljom za ovaj artikl. Zato se u pojedinim mjestima razvila ova industrija do upravo koloSlnih razmjera. Tako n. pr. u Apatinu (na Dunavu), koji je i inače vrlo napredno industrijsko mjesto, imade do 36 peći, koje imadu godišnji kapacitet od kojih 60 milijuna komada što opeka, što crijepa. Jednako u Vel. Bečkereku, Kikindi, Kuli, Pančevu itd. postoje velike cigljane, koje svojim kapacitetom produkcije nadilaze lokalne potrebe, te rade za izvoz i to poglavito u Grčku, Rumunjsku, te Orijent.

Radi zgodnijeg i jasnijeg pregleda raspodijelit ćemo vojvodjanske cigljane prema njihovom smještaju na cigljane u Banatu, te cigljane u Bačkoj i Baranji.

A) CIGLJANE U BANATU:

Cigljana i građevinsko poduzeće d. d. u Vel. Bečkereku, osnovana je godine 1917. Osnovna glavna poduzeća je 625.000 dinara, Leži na 60 kat. jutara zemlje. Nalazi se u neposrednoj blizini grada i željezničke stanice Vel. Bečkerek-Fabrika, a od rijeke Begeja udaljeno 1 km. Na samoj obali rijeke je sopstveno mjesto za utovar i istovar. Ima tri velike, moderne peći (Ringofen) sa velikim brojem sušnica za ciglju i crijep, sve potrebne pomoćne radionice i zgrade sa stanovima za stalne namještenike i sezonske radnike. Izradjuje sve moguće vrste materijala za zidanje i patosanje kao: ručnu i mašinsku ciglju, presovanu ciglju za t. zv. Rohbau, šuplju, ciglju i ciglju za patos, i ciglju za bunare, običan ručni crijep, dvije vrste olučastog izvanredno dobrog crijepa po svojim patentiranim modelima. Pogon tjera stabilna mašina sa 200 HP. Zemlju kopa pomoću bagera, od 18 HP i koji ide do 8 m dubine. Proizvodi godišnje 10—12,000.000 komada raznog materijala.

Braća Bohn, parna tvornica crijepa i opeka, Vel. Kikinda, sa cigljanama u Vel. Kikindi, Džombolji, Novom Bečeju, Vinkovcima, Svetom Hubertu i Šarlevillu. Poduzeće je osnovano 1864. god. Sopstvenici su: Stjepan Bohn i Mihajlo Bohn mlađi. Specijalno izradjuju olučasti crijep i drugi građevinski materijal. Broj zaposlenih radnika 2500. Tvornice su moderne i sa strojevima uredjene. U balkanskim državama to su najveće tvornice crijepa i opeka. Ima sopstvenu tvornicu za izradu mašina i livnicu gvoždja za mjesne potrebe.

Cigljana i građevinsko dioničarsko društvo u Vršcu, osnovano je godine 1869. Od god. 1904. udešeno je strojevima od 70 HP. Ima kružnu peć (Ringofen) Hofmanovog sistema. Činovnici i radnici smje-

šteni su u sopstvenim zgradama. Kapacitet tvornice je preko 5,000.000 cigalja i crijepa.

Prva pančevačka parna cigljana Fridricha Karla Naja i druga u Pančevu, osnovana je 1872. godine. Od godine 1919. vlasnici su na ravne dijelove Fridrich Karl Naj i „Pančevačka komercijalna banka” i „Štedionica d. d.”. Cigljana je snabdjevena parnom mašinom od 60 HP i benzinskim motorom od 6 HP, cigljarskom prešom za crijepove, koja proizvodi dnevno 15.000 crijepova. Sav mašinski, transportni i ostali uređaj je najmoderniji. Sušnica cigljane, sa stelažama, obuhvaća prostor od 5500 m² dok magazin za pola gotovu robu prima 1 milijun cigalja. Kružna peć je dovršena u julu prošle godine i odgovara najmodernijim zahtjevima. Ima obim za 200.000 cigalja, a dužina za loženje iznosi 100 m. Cigljana proizvodi godišnje tri milijuna raznih mašinskih i jedan milijun rukom radjenih cigalja, dalje jedan milijun mašinskih i pet stotina hiljada rukom proizvedenih crijepova. Godišnji kapacitet je oko 6 milijuna komada. Kao specijalitete izradjuje preduzeće razne ciglje za fasade i radialne ciglje za gradjenje tvorničkih dimnjaka. Proizvedena roba ima lijepu boju i daje otpornu snagu svakom pritisku i mrazu. Vrijedi još napomenuti, da preduzeće leži na kompleksu od 21 lanca zemlje, i da je cijela cigljana vezana sopstvenim industrijskim kolosjekom.

Cigljana „Sava Gojkov” u Velikom Bečkereku, osnovana je 1924. godine sa kapitalom od 600.000 dinara. Preduzeće je uredjeno za izradu 2,000.000 ciglje i crijepa sa ručnom snagom. Pri pogonu zaposleno je 30—40 radnika.

Cigljana „Geza Decker” u Pančevu, osnovana je 1983. godine, udešena za izradu crijepa i ciglje sa parnom snagom. Godišnje izradjuje 400.000 komada crijepa i 100.000 komada ciglje. Radi sa 30 do 35 radnika.

Toma Matanović, cigljana u Jaši Tomiću (Modošu), osnovana je godine 1884. Izradjuje godišnje 3—4,000.000 crijeva, radi sa 20—25 radnika.

Banatska parna cigljana d. d. „Srpske banke”, Beograd, u Novom Bečeu, osnovana je 1919. godine. Ima parnu mašinu od 150 HP, 5 preša za ciglju i crijep, 2 kružne peći sa kapacitetom od 10,000.000 crijeva i ciglja za gradjevine i patose.

I. Vel. kikindska parna cigljana d. d. u Vel. Kikindi, osnovana je 1914. godine. Izradjuje 4 vagona ciglje dnevno.

Mesaroš i drugovi, parna crijevana u Vel. Kikindi, osnovana je 1910. godine. Ima parni stroj od 70 HP. Kapacitet joj je 2,000.000 crijeva i 500.000 ciglje.

Šlarb Filip, tvornica ciglje i crijeva u Kovinu, osnovana je 1907. godine. Proizvadjia godišnje 2½ do 3,000.000 ciglje i crijeva.

Mergl Jakob, tvornica ciglje u Mramorku, osnovana je 1872. Izradjuje 40—60.000 crijeva.

Bürg Petar sen., parna cigljana u Djurdjevu, osnovana je 1879. godine. Izradjuje 200.000 ciglje i 400.000 crijeva.

Partoš Simeon, parna cigljana u Debeljači, osnovana je 1910. godine. Izradjuje 1,000.000 cigalja i crijeva.

Feldian Franja, ručna cigljana u Mokrinu, Osnovana je 1913. godine. Izradjuje 1,000.000 ručnih cigalja.

I. Banatska cigljana Aranicki Obrad i drug, u Opovu. Osnovana je 1871. godine. Izradjuje 400.000 cigalja i crijeva.

St panov Pera, ručna cigljana u Mokrinu. Osnovana je 1913. godine. Izradjuje 2,000.000 cigalja.

Novaković Nandor, cigljana u Keči, osnovana je 1868. godine. Izradjuje 1700 cigalja dnevno.

Rudolfa Z. nasljednici Heiser Štefanija i Rozet Margita, ručna cigljana u Starčevu, Osnovana je

1896. godine. Izradjuje 180.000 crijeva i 70.000 cigalja.

Jozef Hipher i drug, cigljana u Jaši Tomiću (Modošu), osnovana je 1900. godine. Ovo preduzeće uslijed nepogodnog razgraničenja sa Rumunijom nalazi se pod likvidacijom.

Miloradović Pera, parna cigljana u Pančevu, osnovana je 1873. godine. Kapacitet tvornice je 6 do 6½ milijuna ciglje i crijeva.

Bachman Matija, parna tvornica ciglje i crijeva u Pančevu, osnovana je 1922. godine. Kapacitet oko 2,000.000 ciglje i crijeva.

Braća Kehr i Herc, tvornica ciglje i crijeva u Karlsdoru, osnovana je 1911. godine. Sopstvenici Braća Kehr i Filip Herc. Izradjuje 5—6,000.000 ciglje i crijeva.

Parna tvornica ciglje i crijeva „Srpske poljoprivredne banke d. d.” u Vel. Bečkereku, ima parni stroj od 60 HP. Kapacitet je cigljane 1,000.000 cigalja i crijeva. Od prije 2 godine nalazi se izvan pogona.

Panyi i drug, tvornica ciglje i crijeva u Vel. Bečkereku, osnovana je godine 1909. Radi parnom snagom (stroj 50 HP). Kapacitet 2,000.000 ciglje i crijeva.

Parna crijevana i cigljana d. d. u Vel. Bečkereku, osnovana je 1917. godine. Ima parni stroj sa 100 HP, 6 kom. preša za crijep i 3 kom. za ciglje i crijep „biber”. Izradjuje godišnje 7,000.000 crijeva i 1,500.000 cigalja. Tvornica je uredjena moderno, raspolaže sa kružnom peći, sa dvospratnom sušarom najmodernijeg stila.

Adler i Avender, parna cigljana u Begej-Sv. Djurdju, osnovana je 1912. godine. Sopstvenici: Anton Adler i Matijas Avender. Radi sa parnim strojem od 45 HP. Izradjuje prešovani i falcovani crijep, oko 2,400.000 komada godišnje.

Jasenovačka parna cigljana d. d. u Jasenoveu, osnovana je 1910. godine. Parni stroj 75 HP, Izradjuje 2,500.000 cigalja i crijepa.

Julian Josif, ručna cigljana u Beodri, osnovana je 1893. godine. Izradjuje 180.000 crijepa i 90.000 cigalja.

Papp Sebastian, cigljana u Ernestoveu, osnovana je 1855. godine. (Nalazi se izvan pogona).

Johim Maks, cigljana u Jasenovu, osnovana je 1893. godine. Izradjuje 120.000 cigalja.

Šomodji Janoš, cigljana u Novoj Kanjiži, osnovana je 1900. godine. Izradjuje 60—70.000 cigalja i 60—70.000 crijepa.

Stančić Stevan, cigljana u Kumanu, osnovana je 1909. godine. Izradjuje 100.000 cigalja i 100.000 crijepa.

Sinovi Jovana Kloppa, parna crijevana i cigljana u Srpskoj Neuzini, osnovana je 1863. godine. Izradjuje 2,000.000 cigalja.

Vajne August, cigljana u Karlsdorfu, osnovana je 1904. godine. Izradjuje 150.000 cigalja i 50.000 crijepa.

Schütz Fridrich, cigljana u Katarini, osnovana je 1893. godine. (Nalazi se izvan pogona).

Johim Georg, cigljana u Jasenovu, osnovana je 1893. god. Izradjuje 60.000 cigalja i 80.000 crijepa.

Reviher Georg, cigljana u Šupljaji, (od 2—3 godine izvan pogona).

Stojanović Damjan, cigljana i crijevana u Parti, osnovana je 1893. godine. Izradjuje 100.000 cigalja i 30.000 crijepa.

Schneider Fridrich, crijevana u Mramorku, osnovana je 1882. godine. Izradjuje 100.000 crijepa.

Nasljednici Bulriga Martina, crijevana u Mramorku, osnovana je 1870. godine. Izradjuje 100.000 crijepa.

Getz Heinrich, cigljana u Kovinu, osnovana je 1830. godine. Izradjuje 40.000 crijepa.

Sve ove cigljane i crijepane rade sa jako reduciranim kapacitetom, jer se podizanje zgrada u Banatu od 1916. 1917. još uvijek nalazi u stagnaciji.

B) CIGLJANE U BAČKOJ I BANATU:

Broj cigljana u Bačkoj je još veći nego onaj u Banatu. Samo što kapacitet pojedinih cigljana nije tako velik. Manjkaju nam na žalost potanji podaci o kapacitetu pojedinih cigljana, ali potpunosti radi donosimo svejedno njihov popis.

Fabrika ciglje Josipa Hodika, Ada.

Prva adjanska cigljana, Emil Horvat, Ada.

Cigljana „Srpske Zadrugne Banke“ d. d., Novi Sad, Filijala u Apatinu, Apatin, proizvodi crijep, ciglju i kreč. Godišnje proizvodi 3,000.000 komada crijepa, 50 vagona kreča i 500.000 komada ciglje.

Cigljana i crepana Johan Miler, Apatin.

Cigljana Johan Majer i sinovi, Apatin.

Cigljana Stjepan Speizer, Apatin.

Cigljana Mihajlo Piry i sinovi, Apatin.

Cigljana Ignjac Dombović, Apatin.

Cigljana Josef Zeidel, Apatin.

Cigljana Sali Horn, Apatin.

Josip Lichneckert i drugovi tvornica cigalja i cementne robe, Bajmok, proizvodi ciglju, crijep i cementnu robu, — 1,000.000 kom. ciglje, 250.000 crijepa i 5.00 kom. cementne robe.

Cigljana Albrecht Repsun, Bajmok.

Cigljana državnog imanja „Belje“, Batina (Baranja). Poblize o kapacitetu ove cigljane vidi kod opisa državnog dobra „Belje“.

I. Bezdanska cigljana E. Ladanyi i drugovi, Bezdan, proizvede godišnje 2,000.000 kom. cigalja i 5,000.000 kom. crijepa. Radi bez mašinskog pogona.

Cigljana Benedikta Helmlinger i drugova, Bukin.

Cigljana Lotschpeich i Schmidt, Bukin.

Cigljana nasljednika Djure Takača, Bodjani.

Cigljana Josifa Schneidera, Beli Manastir (Baranja).

Cigljana Guttwein Jakob i brat, B. Petrovoselo.

Cigljana Karol Freund, B. Petrovoselo.

Cigljana Anton Horvat, B. Topola. Tvornica ciglje Franjo Čifčak, B. Topola.

Tvornica opeka i crepova Mavria Bodrog, B. Topola.

Cigljana Vujice Bečejac i Sime Dejanovog, B. Gradište.

Cigljana Gleser, Rauch i Velker, Crvenka.

Cigljana Andrija Senz, Čonoplja.

Cigljana Karlo Ševin, Čurug.

Cigljana Deronjsko-Karavukovska, Deronja.

Antal Schneider i drugovi, Doroslovo.

Cigljana Antona Volfa i drugova, Gakovo.

Cigljana Schäffer i drugovi, Gajdobra.

Cigljana Petar Hang i drugovi, Gospodjinci.

Cigljana državnog imanja „Belje“, Kneževo. (Vidi poblize kod opisa „Belja“).

Udruženje (kulskih) cigljana, Antun Selce i drug, Kula.

Karanačka parna cigljana, Karanac.

Cigljana Konrad Salefi i drugovi, Kolut.

Cigljana Seke i Černik, Mali-Idjoš.

Cigljana Varga i Rafai, Mol.

Cigljana Andrije Grocha, Obrovac.

Cigljana Braća Schmidt, Odžaci.

Josef Schoerer i drug, Odžaci.

Cigljana vlastelinstva pok. Rudolfa Koteka, Novi Futog, proizvodi opeke za zidanje, za popodjavanje, postavljanje bunara, za stepenice, presovane opeke i crijep.

Novosivačka cigljana Karla Gengnera i drugova, Novi Sivač.

Cigljana „Centralnog kreditnog zavoda“ kao fil. Srpske banke d. d. u Zagrebu, Novi Sad, izradjuje ciglje za gradnju i za patosanje, godišnje do 10,000.000 komada. Radi sa ručnom i mašinskom snagom.

Cigljana Mihajlo Braunceck, Novi Futog.

Cigljana Drach i drug, Parabuč.

Krečana Vilima Vagnera, Nova Palanka.

Cigljana i crepana Braća Reselyi, Nova Palanka.

Cigljana i crepana Srpske zadružne banke d. d., Novi Sad filijala u Titelu, Titel.

Cigljana i crepana Franja Schmidtmayer i sinovi, Titel.

Cigljana Braće Kalmara, Temerin.

Cigljana Matija Urač, Temerin.
Cigljana i crepana Braća Bugarski
i drug. Tovariševo.

Cigljana Jakob Kohleb, Torža.

Cigljana Jakob Gebel, Torža.

Tvornica cigalja Teofana Zerem-
skog, Turija.

Parna cigljana Savin i Reljin,
Pašićevo.

Cigljana Henrich Valter, Pribiće-
vićevo.

Tvornica ciglje i crepa Josif Res,
Sombor.

Tvornica opeka Ignac Mere, Sombor.

Cigljana Braća Šank, Srbobran.

Cigljana Munjini Šank, Srbobran.

Cigljana i crepara Petar Kinkel
i drugovi, Sekić.

Fabrika za pečenje ciglje, Jakob
Gutwein, Sekić.

Cigljana senčanskoindustrijsko
poduzeće d. d., Senta.

Tvornica cigalja i crepa Florijan
Kovač Dobak, Senta.

Cigljana Karlo Molcer, sada Antun
Kovač, Subotica, proizvodi obične ciglje za
zidanje, oko 2,000.000 kom. Prosječno radi samo
6 mjeseci godišnje.

Fabrika cigalja. Mihajlo Prokeš
Subotica, peče ciglju, godišnje 1,500.000 ko-
mada.

Cigljana Bernat Glied, Subotica.

Cigljana Johana Pfeifera, Prigle-
vica sv. Ivan.

Cigljana Braća Loc, Šajk, sv. Ivan.

Cigljana Braća Schlesinger, Šajk,
Sv. Ivan.

Cigljana Jakov Müller, Novi Vrbas.

Cigljana Jakab Gebel, Novi Vrbas.

Tvornica cigalja Kalušević i Mi-
lovačev, Stari Vrbas, poduzeće je većeg
stila, izrađuje crijep i ciglju. Cigljana leži na samoj
obali kanala Kr. Petra.

Cigljana Save Slepčev, St. Sivač,
izrađuje ciglje, crijep i kreč.

Cigljana Ml. Nandor Gerber, St.
Bečej.

Cigljana Fridješ Stichert, Stari
Bečej.

Bata i Žemboki tvornica crepova
i cigalja, St. Kanjiža.

*

Potpunosti radi treba da se u ovoj partiji spo-
mene i jedan vojvodjanski kamenolom, tim više,
što on daje jednu važniju vrst kamena: basalt.
Taj se kamenolom nalazi u Baranji i leži južno
od Popovca u jednoj uvalini, u brijegu. Od Popovca
do njega ima pola sata hoda, a od željezničke sta-
nice (Beli Manastir, Pelmonoštor), jedan sat. Već
pred kojih trideset godina naišli su seljaci na taj
kamen i vadili su ga za svoju potrebu na samoj
površini brijega. God. 1904. kupila je zemljišta gdje
se kamenolom nalazi tvrtka J. Frank i komp. iz
Osijeka, koja je zemlju dala pretražiti i tek onda
je započeo pravi rad na vadjanju kamena, koji se
na daleko izvezio. Tako se je radilo do god. 1915.,
kad je uslijed rata morao rad biti prekinut i mirovao
punih 8 godina, dok od gore navedene tvrtke nije
isti kamenolom kupio osječki gradjanin i obrtnik
g. Mavro Kappeter, koji je opet počeo sa
njegovom intenzivnijom eksploatacijom.

Kemička industrija u Vojvodini s obzirom na ovu industrijsku granu po ostalim našim pokrajinama, a i s obzirom na ostale vojvodjanske industrije može da se smatra prilično razvijenom, no više u pogledu raznovrsnosti njezinih izradjevina, nego li po kapacitetu produkcije.

Ako se s druge strane međjutim razmatra karakter te industrije, onda vidimo, da ona ne bazira na preradjivanju možda kakovih domaćih i lokalnih sirovina, nego da je i ova industrija poput metalne, pretežitog dijela tekstilne, a i nekih drugih industrijskih grana izazvana poglavito svagdanjom potrebom. Zato sva ta vojvodjanska kemijska preduzeća — osim možda tek par njih — imaju zapravo karakter boljih i većih radionica.

U ovu grupu industrije svrstali smo, ma da po svojoj biti i naravi strogo amo ne spadaju i vojvodjanske štirkare. Ovo bi bila jedina grana ove industrijske, koja bi imala u obilju prvostupnjenih sirovina i mogla bi da se razvije do svjetskog glasa, ali s nebrige i nemara za to pozvanih krugova moglo bi da se desi, da propadne i ono, što je dosele bilo postignuto. (O tome će u ostalom biti opširnije govora kod prikaza dotične ind. grane same).

Kemičku bi industriju Vojvodine mogli isto da razdijelimo i razmatramo ovako:

KEMIJSKA INDUSTRIJA.

- a) kem. tvornice (u užem smislu te riječi);
- b) štirkare; c) tvornice ljekarija i seruma d) tvornice ulja, masti, boja itd. e) tvornice sapuna.

A. KEMIČKE FABRIKE:

„Zorka”, prvo jugoslavensko društvo za kemičku industriju na dionice u Zagrebu sa tvornicom u Subotici datira pod ovim nazivom od 20. IX. 1920, ali je de facto ono osnovano još prije 15 godina (1906.). Temeljni dionički kapital poduzeća iznosi 15,000.000 kruna (3,750.000 dinara). Poduzeće je nastalo nacionalizacijom poznate magjarske „Clotilde”, koja se raspadom monarhije razdijelila u tri poduzeća: u Sedmogradskoj ležeće tvornice tutkala i sumporne kiseline prešle su u rumunjske ruke („Maravesti” d. d.), matica poduzeća u tvornicama u Vel. Bocsko-u ostala je u magj. rukama — dok je subotičko poduzeće pretvoreno u „Zorku”. U ovoj se tvornici produciraju u glavnom ovi fabrikati:

superfosfat, kojeg poduzeće može da producira 6500—7000 vagona godišnje;

sumpor. kiselina (engleska u. u. u.) do 3000 vagona godišnje;

modra i zelena galica, po više stotina vagona;

akumulatorna kiselina;

solna kiselina;

glauberova sol, mineralne boje, cinkchlorid itd.

Prije rata fabrika je imala 300—400 radnika, 1918. god. 120, sada je počela ponovo napredovati, te ima preko 200 radnika. Buduć je za vrijeme rata uslijed raznih okolnosti (saobraćajnih, sirovine fosfata iz prekomorskih zemalja) zavod bio smanjio svoju proizvodnju, istom poslije rata zavod je počeo da opet povećava svoju produkciju.

Postojanje ove tvornice u Vojvodini, toj našoj žitnici, od naročite je važnosti za održanje i povećanje naše agrarne produkcije u ovom kraju.

Novovrbaška tvornica žigica d. d., Novi Vrbas, osnovana je 1909. godine. Izrađuje švedske žigice, oko 60 vagona godišnje. Sadašnja joj je vrijednost 5.000.000 dinara. Radi sa parokretom. Poduzeće radi sa kojih 130—150 radnika.

„Magnezit“, tvornica ugljenične kiseline u **Novom Sadu** je komanditno društvo, osnovano 1920. godine sa osnovnim kapitalom od Din 600.000. Ova se fabrika bavi isključivo proizvodnjom tečne ugljenične kiseline bez mirisa (CO_2), koju proizvodi od dolomita sa postupkom sumporne kiseline. Kapacitet joj je, da bi mogla godišnje izradjivati 200 do 300.000 kg. ove kiseline, ali zbog strane konkurencije izrađuje samo 50—100.000 kg. Sve potrebne sirovine nabavlja ona iz naše države i to dolomit ili krečni kamen godišnje (40—50 vagona) iz Fruškogorskih majdana ili iz Podsuseda pored Zagreba, a sumpornu kiselinu iz subotičke fabrike „Zorka“. Radi mašinskim pogonom i to jednim gasnim motorom sa duplim kompreserom, tri aparata za miješanje, jednim gassmotorom, tri kazana za prečišćavanje i t. d.

B. TVORNICI ŠKROBA (ŠTIRKARE).

Iza mlinova i tvornica tjestenina, pivovara i tvornica špirita, koje se uz šećerane mogu da smatraju par excellence poljoprivrednom industrijom, još je u Vojvodini jedna industrija te vrste, koja iako već danas prilično jaka, mogla bi da se još i mnogo jače razvije, jer imade izvrsne uslove za to. To je industrija škroba ili kako se općenitije veli, industrija štirke. Poduzeća, koja se bave proizvodnjom ovog artikla imade u Vojvodini sedam, i to su jedina poduzeća te vrste kod nas, jer

ih po drugim našim pokrajinama nema. Škrob ili štirka proizvodi se iz pšenice, riže, kukuruza i kumpira a u krajevima izvan Europe i iz nekih egzotičnih biljka. Žito sadržaje oko 54—67%, pirinač od 85—86% a kumpir samo 10—23% štirka. No u našoj državi vojvodjanske tvornice, kao i u Austriji, Mađarskoj proizvode štirku gotovo i jedino samo iz kukuruza, zato, jer te zemlje proizvode najbolji kukuruz koji ima u sebi najveći procenat škroba. Tako naše tvornice rade škrob u većini samo iz kukuruza, dok su tri, koje uz kukuruz rade škrob i iz pšenice. Kapacitet ti naših sedam tvornica je prilično velik, kreće se oko 800 vagona godišnje, a kako je manje od jedne trećine te količine (zbog kod nas još slabo razvijene tekstilne a i drugih industr. grana koje rabe škrob) dovoljno, da pokrije cijelu našu potrebu na tom artiklu, to bi škrob, naročito kad bi se njegova proizvodnja, za što postoje svi preduvjeti, još podigla, mogao da bude važnim artiklom naše izvozne trgovine. No zbog naših osebnih prilika, u kojima se nalazi i naša privreda i naša industrija, ne dešava se nijedno ni drugo; mi uza svu hiperprodukciju na tom artiklu, jer se u nas ne vodi o tom računa što se kod kuće producira a što ne, još uvijek uvozimo znatne količine škroba, dok je s druge strane opet njegov izvoz vrlo malen, jer te industrije jedva da rade polovicom svog kapaciteta. Tako po statistici naše spoljne trgovine u zadnjim godinama u pogledu uvoza i izvoza škroba imademo slijedeću sliku:

God.	Uvoz		Izvoz	
	kg.	Din	kg.	Din
1920.	87.625	454.947	912.112	3,961.366
1921.	195.225	1,426.697	478.472	2,016.221
1922.	446.032	4,435.118	19.055	141.820
1923.	405.913	3,137.102	195.335	466.590

Ovo što netom iznesosmo znakom je naše loše privredne politike, na kojoj ima donekle krivnje i od strane samih poduzeća, koja nisu znala da razviju dovoljno trg. agilnosti, da bar kod kuće upoznadu potrošačku publiku sa svojim proizvodima, te da ova ne posize za stranim produktima, koji ni po čem nisu bolji od našeg.

Tvornica škroba, kako već napomenusmo, imade sedam, četiri za izradbu kukuruznog, dvije za izradbu pšeničnog, a jedna kukuruznog i pšeničnog škroba. One su:

1. **Fabrika štirke i konservi S. Kopp i sinovi d. d., Subotica**, starije je, familijarno poduzeće, koje je tek od novijeg vremena (god. 1919.) pretvoreno u dioničarsko poduzeće sa Din 400.000 (1.600.000 Kr.) temeljne dioničke glavnice. Osim škroba od kukuruza i pšenice, te brašna od škroba izradjuje ono još kojih desetak vrsta raznih bilinskih i hladnih ljepila (marka „Rapid”), zatim dekstrine, čiriz te briljantin za impregnaciju koža. Godišnji kapacitet ovog poduzeća je oko 150 vagona. Godine 1924. palo je poduzeće žrtvom požara, ali se ono restaurira.

2. **„Rekord” tvornica pšenične štirke i ljepila, Makso Sabadoš, Subotica**, poduzeće je osnovano god. 1901. Sada mu kapital iznosi 150.000 Din. Ono je manjeg kapaciteta od predjašnjeg, jer mu se godišnja produkcija kreće oko 10—20 vagona pšeničnog škroba, čiriza, pudera i raznih ljepila. Radi električnim pogonom.

3. **Lewy i drug fabrika štirke d. d., Subotica**, osnovana je god. 1889. God. 1919. pretvorilo se poduzeće u dion. društvo sa temeljnim dioničkim kapitalom od Din 125.000 (500.000 Kr.), ali mu je današnja vrijednost do četiri puta tolika. Proizvodi štirke od kukuruza i od žita, dextrin, čiriz, industrijsku štirku i t. d., i to od prilike 50—60 vagona štirke i 6—7 vagona čiriza godišnje.

4. **Josipa Šlezingera „Prva subotička tvornica štirke i ljepila”, Subotica**. Josip Šlezinger tvornica štirke i ljepila osnovana je 1901. god. i proizvodi mjesečno 100 metara brašna ili 70 metara štirke. Radi sa električnim motorom.

5. **„Union” fabrika štirke Joca M. Georgijević i brat, Vršac**, ima parni pogon od 120 HP. i uređjena je za proizvodnju kojih 250 vagona štirke godišnje. Može zaposliti 80—100 radnika.

6. **Fabrika štirke i štirkanih produkata Braća Schaaf, Velika Kikinda**, izradjuje godišnje oko 160 vagona kukuruzne štirke i oko 40 vagona dekstrina i škrobnog brašna. Osim toga proizvodi engl. gumu, sredstva za apreturu („Slutin”) i suhe pomije („Atherin”). Radi sa 180 HP. a zaposluje do 150 radnika.

7. **Štiršana Pančevačke Kreditne banke d. d. u Pančevu** nalazi se u t. zv. Jabuci kod Pančeva. Ovo poduzeće koje datira još od 1889. godine bilo je osnovano najprije kao mlin po Ludvigu Franzu iz Bratislave. Mlin je kasnije prešao u ruke „Agrarne banke” u Budimpešti, koja ga je pretvorila u štirkaru — koja je opet god. 1921. prešla u vlasnost „Pančevačke kreditne banke”. Pogon poduzeća je parni od 180 HP. Kapacitet je pančevačke štirke oko 200 vagona štirke godišnje, ali i ona, kao i ostale štiršane radi sa znatno manjom produkcijom (tako 1924. god. oko 30 vagona, god. 1921. opet 50 vagona itd.). Izradjuje štirku (skrob) od kukuruza u komadima, kristalima i prašku. Radi sa 65—70 radnika. U maju 1924. godine jedan je dio ove fabrike pao žrtvom požara, ali se ona restaurira.

Od novijeg vremena počez se i paromlin „Mostonga” da bavi proizvodnjom štirke, ali za sada još u manjim količinama.

Pridignuće ove industrije do potpunog kapaciteta, te eventualno kreiranje novih poduzeća bilo bi poželjno, jer njihovo djelovanje omogućuje

neke druge nužgrane (tovljenje blaga i svinja), koje opet omogućuju daljnju industrijsku granu: klaonice i tvornice za preradu mesa i mesnih proizvoda.

E. TVORNICE LJEKARIJA I SERUMA.

„Zeta” kemička tvornica d. d. Sombor, utemeljena je u jeseni 1921. sa kapitalom od 1 mil. dinara koji se po potrebi može povisiti na 5 mil. dinara, Poduzeće kao novo, uređeno je najmodernije, te imade četiri odjeljenja: a) farmaceutsko (sa 2 pododjela t. j. odjeljenja za ljekarije i odjeljenje za prehranbene artikle); u) kosmetičko, c) kućnih potrepština i d) odjeljenja za izradbu limenih posudica.

U odjeljenju za prehranbene artikle izrađuju se razni prehranbeni artikli, u glavnom dva: 1. vapneni hidratpreparati za suzbijanje različitih dječjih bolesti i 2. jedan bjelančevinasto-fosforni preparat, koji ima da služi kao pomagalo za razvoj zaostalih i rekonvalescenata. Odjeljenje za ljekarije izrađuje razne lijekarničke preparate, koji su došli već do glasa i uvažjenja u medicinskim krugovima tako na pr. „Kasumatol” (kojeg se dnevno izrađuje oko 1000 boca), preparat koji služi kod oboljenja organa za disanje, proti kašlju itd. Dalje se izrađuje „Nervol” lijek kod oboljenja nervnog sistema, naročito kod epilepsije, histerije, nervozne besanice itd. pa „Zetapirin”, koji preparat po svojim svojstvima odgovara aspirinu, „Gasrol” sredstvo proti zatvorenju probavnih organa itd. te čitav niz raznih fluida i kapljica, sve preparati, koje ljekarne dnevno trebaju. Najnoviji preparat ove tvornice je „Rumatol”, sredstvo proti rheumi i ischiasu. Kosmetički odio izrađuje kojih tridesetak parfuma i krema za lice i ruke, te raznovrsne tekućine za kosu. Kao specijalni pododjel ovog odsjeka valja istaći odio za izradbu toaletnih sapuna i sapuna za brijanje. Treće odjeljenje — odjeljenje za kućne

potrepštine — proizvodi „Zeta-muholovke”, razna čistila za kvake, metalne predmete, crnilo za peći itd. — dok četvrti odio proizvodi u glavnom svakovrsne limene doze, koje su tvornici potrebne pri spravljanju i razaslanju njenih artikala. Tvornica zapošljuje oko 70—80 osoba.

„Kamendin” d. d. za proizvodnju seruma, Novi-Sad. Ova je tvornica osnovana po g. Gjoki Dunjerskom, veleposjedniku u Novom Sadu godine 1920., ali je kasnije (god. 1922.) bila pretvorena u dion. društvo sa kapitalom od 3.000.000 dinara. „Kamendin” je jedan od najvećih i najljepših zavoda ove vrste ne samo u našoj kraljevini već u srednjoj Evropi. Tehnička mu je uprava u rukama poznatog naučnog stručnjaka dra. Dimitrije Konjev-a prof. veterine iz Harkova, tako da se može sa sigurnošću očekivati da će ovaj zavod zadovoljavati ne samo potrebe u našoj zemlji, nego raditi i za izvoz u inostranstvo.

Zavod se sastoji iz viševalikih zgrada. U jednoj zasebnoj zgradi stanuju ljekari i zavodski namještenici, u drugoj 40 metara dugačkoj jednospratnoj zgradi su laboratorijumi. U zasebnoj jednospratnoj zgradi radi se i vadi krv — odnosno proizvadjja serum, s kojim je u vezi podignuta, po francuskom uzoru, moderna klaonica za svinje. Za proizvodnju seruma protiv svinjskih bolesti, nalaze se obori za otprilike 1000 komada svinja, svako je odjeljenje patosano i sa koritom za kupanje, tako isto štala za konje, sve popunjeno sa lijepim životinjama za proizvodjanje seruma. Proizvode se pod državnim nadzorom, zaštitna i ljekovita cjevica protiv: prostrele (bedrenice), svinjske kuge, crvenog vjetra (vrbanca), ždrijebečaka, stroke (ovčijih boginja) kao i svih drugih stočnih zaraza (kokoške kolere, septikemije kod svih domaćih životinja, paratifusa, tetanusa itd.). Spravlja preparate: „Tuberkulin”,

„Malein“, kao i „Pacomišin“ probano sredstvo za tamanjenje miševa i parcova.

U zavodu se vrše stručna ispitivanja svakojakih infekcionih bolesti kod domaćih životinja i daju se stručni savjeti. Jednako se u zavodu održavaju višenedjeljni serološki-tečajevi za marvene ljekare, i dokle se u drugim preduzećima čovek divi mašinerijama, ovde se veličina nauke ogleda u mikroskopima i laboratorijskom uređaju i zanimljivim životinjicama za istraživanje (bijeli miševi, bijeli parcovi, morski prasici, zečevi, golubovi itd.)

Godišnja produkcija ove fabrike seruma iznosi oko 2000 litara seruma i po više desetina litara vakcina. No kapacitet je mnogo veći i može se proizvoditi do 10.000 litara seruma i više stotina litara vakcina.

„Kamendin“ d. d. po svojoj opsežnosti i kapacitetu je najveći zavod ove vrste u Jugoslaviji. U zavodu je zaposleno 18—24 stručnih radnika. Zavod ima sopstveni vodovod, električno biološko čistilište terena, aparat za proizvodnju gasa, i instalacije, koje su potrebne za proizvodnju bakteriološko seroloških preparata.

„Patria“, zavod za proizvodnju seruma d. d., Subotica (Beograd). Glavnica poduzeća je 500.000 Din (2.000.000 kruna). Izrađuje kao i „Kamendin“ serume protiv bedrenice, vrbance, svinjske kuge, kolere pernate živine, svinjske septikemije, petehijalne groznice, abortusa, ratina i murina.

Duša zavoda su liječnici dr. Erdős i dr. Szigeti. Od jedne litre krvi od krmka dobije se pol litre seruma. Krv se vadi ili od repa, tako da se svaki puta odreže u veličini od 1 centimetra ili kad već nema repa, krmče se posebno zato konstruisanim nožem zakolje, a da se kod toga ne izgubi ni kap krvi. Krmče se može kroz dva do tri mjeseca upotrebljavati za dobivanje krvi, a krv mu se oduzima svakih

10 do 12 dana. Krmci, koji se moraju zaklati, vrlo su ugojeni i teški, te se nalaze zato u posebnim ogradama. Posve naravno, da su svi ovi krmci od kojih se vadi krv prije imunizirani.

K. Serdahelji, prerada ljekovitih droga i bilja. zavod za mlevenje, Begej, Sv. Gjuragj, poduzeće je osnovano 1892. godine. Sopstvenik preduzeća je „D. d. za ljekovito bilje“, Veliki Bečkerek. Ovo poduzeće ima: 1 mašinu za rezanje na kocke, 2 mašine na valjke, 1 Stosswerk, 1 Scheibenmühle, 1 Steinmühle, 1 aparat za sijanje, 1 „Triumph“ Scheibenmühle, 1 parni kotač, 1 aparat za destiliranje, 1 mašinu za pravljenje krema, 1 Pflasterprešu, 3 Percolatora. Ove mašinerije tjera 1 benzin motor od 3 HP, 1 Saugas-motor od 8 HP. Sve ove instalacije služe za preradu ljekovitog bilja i droga, sve su moderne. Zgrada je moderna, ima 22 odjeljenja, stovarište je dvospratno. U zgradi je smještena i komora za stručno sušenje droga i bilja. Kapacitet godišnjeg proizvoda ljekovitog bilja je oko 50 mc. Prilikom apotekarskog kongresa na Paliću odlikovano je I. nagradom.

„Erika“ i tvornica kozmetičke robe i parfimerije, Subotica. Obje ove tvornice sačinjavaju jednu. Osnovane su 1886. god. Godišnje proizvode 3 vagona sapuna i razne kozmetičke robe i parfimerije. Rade sa 40 radnika. Svoju robu plasiraju većinom po Balkanu.

D. TVORNICE BOJA, UJA, MASTI ITD.

„Bojana“ kemijska fabrika a. d. Novisad, datira pod gornjim naslovom od mjeseca oktobra 1922. godine, ali je puno starije poduzeće. Ono je postojalo najprije pod imenom „Hidrol“, a onda od god. 1921. pod nazivom „Union“, dok ga koncem 1922. nije preuzelo novoosnovano dioničko društvo sa kapitalom od 5.000.000 Din. Tvornica je ure-

djena vrlo moderno sa vlastitim električnim pogonom te znatnim kapacitetom. Ona može da izradi dnevno oko 10.000 kg raznovrsnih boja, od kojih otpada redovito 2/4 na zemljane i 1/4 na uljene boje, koje količine vrlo lako nalaze prodju u samoj Vojvodini, koja slične tvornice nema, a troši se naprotiv u njoj oko 400 vagona zemljanih i 100 vagona uljenih boja godišnje. Od naročite je vrijednosti njezin odio za proizvodnju štamparskih i litografskih boja, koje su se tekar počele kod nas da proizvode, ali je ta proizvodnja („Duga” Split i „Chromos” Zagreb) još u tako čednim razmjerama, da se ove boje kraj naše dosta razvijene grafičke industrije, moraju da izvoze u znatnim količinama. Za neke vrste zemljanih boja ima tvornica u obližnjoj Fruškoj gori dosta bogatih nalazišta. Tvornica imade vlastitu bačvariju za proizvodnju bačava za boje, kao i odio za izradjivanje drvenih sanduka te limenih škatulja potrebnih joj za razasijlanje finijih vrsta njenih boja. U tvornici je, kad je rad normalan, zaposleno oko 100 radnika, a sa vlastitim željezničkim kolosjekom spojena je ona sa prugama drž. željeznica.

Uslijed teških prilika, u kojima se danas nalazi sveukupna naša industrija i ovo je poduzeće ograničilo svoj rad na najnužnije, te radeći momentano samo sa kojih 30 radnika, izvozi samo sirovine.

Fabrika firnisa i laka Klein Geza, Subotica, osnovana je godine 1891. Zaposluje kojih 12—15 radnika. Radi sa mašinskim pogonom od 4 HP. Proizvodi svakovrsne firnise (pokosti) od holandskog lanenog ulja, dalje razne lakove te uljene i katranske boje. Kapacitet je ove tvornice oko 60 vagona laka i firnisa i oko 30 vagona ostalih boja godišnje.

Josip Lonji tvornica ulja i masti, Novi Vrbas, osnovana je 1883. god. Izradjuje repično ulje. re-

pične pogačice, kolomast i laneni firnis. Radi sa motorima i ručnim prešama.

„Primarius” prva subotička industrijalna tvornica kemikalija, Subotica, domaća je tvornica, osnovana 1921. godine. Izradjuje kolomast, maz za mašine i mašinsko ulje te specijalne „Primarius” kaučuk ploče za patosanje. Radi sa mašinskim pogonom. Godišnje proizvodi 60 vagona kolomasti i 1—2 vagona maza za mašine.

„Piram” tvornica kemičkih proizvoda (Braća Beneš i drugovi) Vel. Kikinda, osnovana god. 1922., proizvodi u glavnom „Pyram” terpentinsku mast za cipele, koja je marka stara već kojih 25 godina. Uz Vel. kikindsku tvornicu postoje još tvornice za istu marku u Beču, Temišvaru i Gjuru. Sopstvenici su poduzeća: Paja Beneš, ml. Vince Beneš, Josif Špicer i Leopold Važonji. Tvornica je najmodernije uređena sa parnim kazanom, kartonažom i t. d. Proizvadj: „Piram” terpentinski krem za cipele, koji je priznat kao najbolji u Kraljevini, „Beneš” terpentinski krem za obuću, „Medved” voštanu robu u bočicama i kutijama. Dalje proizvodja tvornica: „Piram” crnilo, „Piram” politure, „Piram” obučarski vosak, „Pirol” za čišćenje metala, vaselin, „Piram” obučarski vosak, mast za razna oružja, i t. d. U tvornici je zaposleno 35—40 radnika.

I. jugoslavenska kemička fabrika d. d., Novi Sad postoji pod ovim nazivom od 1. aprila 1923. kada je sa kapitalom od 500.000 dinara novo osnovano dioničko društvo preuzelo sa svim aktivama i pasivama već od prije postojeću kemičku tvornicu Vogel Dessö i drugovi. Poduzeće se baviču glavnom izradjivanjem kreme za cipele (marke „Dedy” i „Pretty”), te raznih sredstava za konzerviranje koža, kolomasti, plavila, tinte, pečatnog voska itd. No najviše proizvodi ona laštila i mast za obuće i snabdjeva sa svojom robom sve krajeve naše države.

Radi bez mašinskih pogona. Ima 24—30 radnih snaga.

Fabrika kemičkih proizvoda H. Špirik, Apatin, poratno je poduzeće (utemeljeno god. 1921.), čed-nijih razmjera, koje se ograničilo na izradbu jedno-stavnih, ali u svakidanjem životu dnevno potreb-nih artikala kao: kolomaza, masti za cipele, voska i tinte za postolare i sedlare, raznih masti i lakova za kožu, ulja za sitne strojeve, plavila za rublje itd-Ono zaposluje kojih 10—15 radnika, a svojim pro-duklima opskrbljuje svoju bližu i daljnju okolicu.

Kemička industrija Eugen Kalmar, Subotica, os-novana je 1919. godine. Izradjuje mastilo, kožnu mast, laštilo i kožne farbe. Radi sa nekoliko ljud-skih snaga.

Narodna kemička fabrika, Novi Sad, osnovana je 1920. godine, sa početnim kapitalom od bivših austrijskih kruna 1.000.000 (ili 250.000 Dinara). Izradjuje mast za buću. Radi bez mašinskog pogona.

Hermina Weiss, fabrika za farbanje i hemijsko čiš-ćenje, Novi Sad, osnovana je 1830. god. Bojadiše, apretira, bijeli i čisti kemijski sve tekstilne robe, više od 50.000 kg. godišnje. Radi električnom sna-gom i parnim strojevima. Sadašnja joj je vrijednost u dinarima 500.000.

„Bojadisar”, tvornica za farbanje i hemijsko čiš-ćenje, Sombor, bojadiše i kemijski čisti odijela i tka-nine. Naročito bojadiše t. zv. „plavi farbar” (Blau-druck). Plasira svoju robu po cijeloj državi. Rad-sa parnom snagom. Sadašnja vrijednost ove tvor-nice je veća od 1.000.000 dinara.

Gradska plinara, Subotica pod rukovodstvom je grada Subotice. Osnovana je 1889. godine, a sa-dašnja joj je vrijednost oko 6.000.000 dinara. Iz-radjuje godišnje 20.000 cbm. gasa, 20 vagona dr-venog uglja i 3 vagona katrana. Radi sa parnim strojevima.

Pančevačka gradska plinara, Pančevo, osnovana je 1887. godine. Svojina je grada Pančeva. Uredjena za god. proizvodnju 200.000 cbm. plina, 100 vagona koksa i 3 vagona katrana.

E. TVORNICE SAPUNA:

Prva novosadska fabrika sapuna Jakov Schüt-zer i sin, Novi Sad, najstarija je ne samo novosad-ska i vojvodjanska, već valjda uopće i jugoslavenska tvornica sapuna, jer joj osnutak pada u god. 1873. Njezini osnivači Schützeri spadaju među svjetske poznate tvorničare sapuna, gdje u porodici ova vrsta industrije prelazi od oca na sina. Uz novosad-sku tvornicu, još prije četrdeset godina jedan od Schützera osnovao je tvornicu sapuna u Sarajevu, godine 1921. osnivaju P. Schützer i sin tvornicu sa-puna u Brodu na Savi, a uz to neki članovi ove po-rodice posjeduju tvornice u Budimpešti, Rotter-damu itd. U posljednje doba pristupom u nju ne-kolicine domaćih ljudi novosadska je fabrika nacio-nalizovana i pretvorena u akcionarsko društvo, Fa-brika je vodjena posvema stručno; ima inženjera kemičara, koji po naročitim receptima, koji su fa-brička tajna, proizvode sapune, koji su kvalitetom ravni, dapače u mnogočem i nadmašuju inostrane fabrikate. Po svom kapacitetu ovo je jedna od naših najvećih najačih tvornica sapuna, jer proizvodi preko 120 vrsti sapuna. Dnevni joj je kapacitet 6500 ki-lograma, a ima 150 radnika i radnica. Naročito su na glasu njezini luksuzni sapuni, medicinalni sapun sapun za brijanje („Albus”) kao i čuveni perači sapun „Zvono”. Proizvodi još i sapun za mazanje, prašak od sapuna, kremu za zube („Clairodont”), sve sirovine za sapunsku industriju, masne kiseline za fabrikaciju čoje i štofova itd. Od najnovijeg vre-mena proizvodi i glycerin (sirovi, 2—3 vagona go-dišnje). Fabrika mnogo izvozi, naročito na Balkan. Kemijske potrebe uvozi, kao i loj za sapun, u koliko

ne može da pokrije sa domaćim proizvodom, iz Engleske i Australije.

Savonerie „Zora” Oskara Cocek, Novi Sad, osnovana je godine 1922. kao potpuno domaće poduzeće. Bavi se sa izradom sapuna za umivanje i toalet-sapuna, kojih izradi od prilike 30.000 kg. godišnje. Radi sa motorima i sa ručnim strojevima.

Mano Beek, fabrika sapuna, Subotica, osnovana je još 1887. godine. Ona se bavi izradom sapuna (bijelog, crnog) za pranje, izradjujuć godišnje oko 25.000 kg.

Julije Mittler, tvornica sapuna, Subotica, poduzeće je osnovano godine 1920. sa uplatnim kapitalom od 50.000 Dinara. Ono izradjuje toaletni sapun, i sapun za pranje. Sapuna za pranje izradjuje godišnje 1200—1500 metr. centi, a toaletnog sapuna 2000—2400 dtz. Radi sa press-mašinom.

Fabrikacija sapuna Bela Neuser, Sombor, izradjuje u glavnom toaletni sapun oko 400 mc. godišnje. Radi sa električnom snagom. Poduzeće je osnovano godine 1922.

Uz navedena poduzeća ima još i nekoliko drugih, koja se bave sa proizvodnjom sapuna (n. pr. Mavro Šporer, Subotica, S. Kopp i sinovi, Subotica itd.). Kako fabrikacija ovog artikla ne iziskuje bogzna kakove veće i kompliciranije aparature, to se broj sapunarskih poduzeća vrlo često mijenja, već prema potražbi ovog artikla.

Sa fabrikacijom sapuna skopčana je vrlo često i **f a b r i k a c i j a s v i j e ć a**, te u Vojvodini imade nekoliko poduzeća, koja se zanimaju za oba artikla. Veća od njih su:

Prva velika bečkerečka tvornica sapuna i svijeća, parfumerija „Luxol” u Vel. Bečkereku. Ovo je poduzeće osnovano 1884. godine, a sopstvenikom mu je danas Ljubomir Lukić, Jačina parna 40 HP, motorne snage 57 HP. Uredjaj mu sastoji od 18 ma-

šina za livenje svijeća i 42 druge razne mašine. Zgrade tvornice su godine 1922. moderno nazidane. U sapunskom odjeljenju izradjuje sve vrste toaletnih sapuna, sapune za pranje i brijački sapun. Odjeljenje za svijeće izradjuje crkvene voštane svijeće, kao i svijeće za kućnu porabu (stearinske) te svijeće za pivnice (lojane). U parfumerijskom odjeljenju radi opet parfume. Proizvodi još parafin i cerezin. Sa svojom proizvodnjom može ovo poduzeće da podmiri 20% cijele potrebe u Jugoslaviji. Zaposluje oko 100 radnika. Kapacitet tvornice je 28—30 vagona svijeća, 70 vagona sapuna, 4—5 vagona toaletnog sapuna i 1—2 vagona parfumerije.

Lajoš Gomboš, somborska tvornica svijeća, Sombor, osnovana je 1922. godine. Izradjuje trgovačke svijeće i crkvene. Godišnje proizvede od 6—8 vagona svijeća sa ručnim mašinama.

Nasljednici Frenklovi, fabrika svijeća i sapuna, Senta, osnovana je 1921. godine. Godišnje izradjuje 1 vagon svijeća i 3 vagona sapuna. Sadašnja je vrijednost fabrike od prilike 1.000.000 Dinara. Radi sa električnom snagom.

Bodner i Adler, tvornica svijeća, Bačko Petrovo-selo, izradjuje samo svijeće.

Unatoč dosta bogatog stanja Vojvodine u stoci nije se industrija kože u toj našoj pokrajini mogla da u većem stepenu razvije, te ona zaostaje daleko iza industrija te vrste u ostalim našim pokrajinama — izim razumije se Dalmacije. Tomu će vjerojatno razlog biti taj, što Vojvodina nalazeći se sve do nedavna u sklopu ugarske pole bivše monarhije, u kojoj je kožna industrija bila povoljno razvijena da je pokrivala svu potrošnju — nije osjećala potrebe, da se na ovom polju industrijske djelatnosti takodjer manifestuje. Inače Vojvodina sa svojom kvalitetnom stokom daje prvorazredan materijal za preradbu.

Ima međjutim u Vojvodini ipak i poduzeća ove vrste — samo su ona manjeg opsega te ne pokrivaju ni izdaleka potreba same pokrajine već tek samo potrebe svoje najbliže okolice.

Od poduzeća, koja se bave sa preradnjom kože dužnost nam je da navedemo slijedeća:

TVORNICE KOŽA.

Subotička industrija kože d. d., Subotica, poduzeće je većeg stila. Ova tvornica preradjuje sve vrste kože i to: 100.000 kom. ovčijih, 20.000 kom. telećih, 20.000 kom. konjskih, 3000 kom. govedjih. Radi sa 120 radnika i sa mašinskim pogonom.

Somborska fabrika kože, Sombor, izradjuje džonove i teške gornje kože preradjujuć godišnje 6000

INDUSTRIJA I PRERADBA KOŽE.

kom. govedjih i 4000 kom. telećih kože. Radi sa mašinskim pogonom. Izradjuje džonove remenje i blank kožu, kao i teleću gornju kožu.

Fabrika kože Braća Vikart, Kula, poduzeće je manjeg stila.

Eckstlin Johan i sin, tvornica kože u Vel. Bečkereku, osnovana je još 1830. godine. Radi sa motornom snagom i preradjuje godišnje oko 20.000 kom. bijele ire (chevret), jagnjeće bijele kože za rukavice, crvenu, plavu i žutu karmazinu od ovčije i teleće kože i štavljene kože za kapute.

Brankovan Djoka, industrija kože i obuće u Vel. Bečkereku. Ovo je preduzeće uslijed nestašice kapitala svedeno na radionicu i momentano izradjuje bakandže za vojne potrebe u manjim količinama.

Milorad Malivuk, tvornica kože d. d. u Vršcu, osnovana je god. 1923. na taj način, da je dotadanji kožar Milorad Malivuk učinio iz svog posla dion. društvo unijevši kao aport svoj posao i strojeve Dionička glavica poduzeća uglavljena je na 1 milijun i 500.000 dinara.

Tvornica preradjivanja kože, Dragoljub Milojković i drugovi, Subotica, izradjuje sve vrste kože.

Antun Vamoš, Bijeli kožar, Senca, izradjuje dlakaste jagnjeće kože i bojadiše kože.

Stevan Paupert, kožar, Odžaci, preradjuje ručno kožu.

Sim. Polak i Rösler, trgovina sirovih kože i radionica a pr radu sirovih kože, Novi Sad.

Radionica kože „Sloga” (Dragoljub N. Janković), Novi Sad, izradjuje svakovrsnu kožu kao boks, ševret (ire), brise itd. Radi ručnim pogonom.

Kožara Trivun Pejić, Novi Sad, proizvodi sve vrste kože, godišnje 25—30 mc. Radi sa ručnom snagom.

Daljnjom pak preradbom već gotove kože za cipele, papuče kao i razne druge kožne izradjevine bave se slijedeća poduzeća:

Tvornica cipela, „Elsa” tvornica Goodyear cipela Beiler i Co. d. d., Apatin, poduzeće je iza rata nastalo koje se u početku bavilo izradbom raznih cipela, ali se onda dalo konačno samo na izradbu Goodyear muških cipela i sandala, kojih izradjuje godišnje oko 40.000—60.000 pari. U tvornici je zaposleno 100 radnika, muških i ženskih. Radi sa motornim pogonom.

„Danica” industrija finih cipela, Subotica, radi sa kojih 50 radnika. Godišnje izradjuje do 25.000 pari cipela.

Banatska tvornica cipela d. d. u Vršcu, osnovana je 1910. godine sa kapitalom od 1.000.000 kruna, koji je kapital g. 1923 bio znatno povišen (5.000.000). Radi sa motorom od 40 HP. i 120—130 radnika. Izradjuje godišnje oko 30.000 pari obuće za građanstvo i vojsku.

Dumitrov i Grigoričev, tvornica galanterijskih cipela u Pančevu, osnovana je 1. februara 1923. Sopstvenici su joj Milan Dumitrov i Vladimir Grigoričev. Izradjuje isključivo, ženske lakovane i antilopske cipele u modernim fazonama.

Vaczi i Schulhoff, tvornica cipela i papuča, Subotica, izradjuje ženske, muške i dječje cipele.

Proizvodna zadruga Somborskih cipela, Sombor, proizvodi sve vrste cipela i čizama, oko 4.000 pari godišnje.

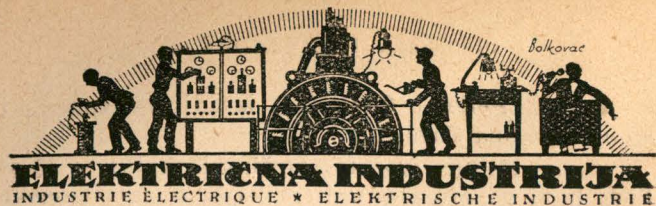
Senčanska obućarska zanatlijska zadruga, Senta, radionica je cipela na zadružnom temelju.

Josip Hepp proizvodnja gornjih dijelova cipela, Palanka, bavi se sa izradbom samo gornjih dijelova cipela.

Franja Helleis, Novi Sad, izradjuje džonove i kapice za opančare.

Karlo Melkus tvornica mašinskih kajševa, Novi Sad, bavi se proizvodjanjem kajševa za pogonske svrhe.

Šandor i Jovan Dudaš, Kula, krznar.

Vojvodina po svom položaju i smještaju kao jedna nepregledna ravnica nema ni većih potoka, a kamo li rijeka, koje bi svojim tokom i padom pružale naravna vrela elektr. energije. Dunav dođuše optočuje i oplakuje u znatnoj duljini obale Vojvodine, ali on je u tom svom doljnjem toku miran i polagan, da jedva može da dodje u obzir kao izvor energije.

Jednako u Vojvodini, kako smo to iz dosadanih izlaganja vidjeli, nema nikakvog rudnog blaga, pa ni ugljena, koji bi mogao da posluži za stvaranje elektr. energije i pogon, te se sva potreba na ugljenu do zadnje kile mora da uvozi. Medjutim unatoč jednome i drugome Vojvodina imade danas veći broj električnih (kaloričkih) centrala nego ijedna naša pokrajina, razlog čemu leži u blagostanju i naprednosti tamošnjeg živilja. Evo u glavnom popisa elektr. centrala, koji možda nije u svemu potpun, jer je i zadnjih dana opet nekoliko akcija za osnatak centrala u tečaju.

Novosadsko električno d. d., Novisad, proizvodi električnu struju za osvjetljenje i električni tramvaj u količini dva milijuna kilovat sati godišnje. Centrala ovog poduzeća snabdjeva strujom Novisad, Petrovaradin, Srem, Karlovce, Stari i Novi Futog. Centrala ima parnu turbinu od 2.000 HP. sa generatorom od 1350 KVS; dalje Diesel motore od 240,310,800 konja sa generatorom od 160,210 i 540 kilovata i dva dinamo motora jednosmislene struje za električni tramvaj po 140 konja.

Gradska električna centrala u Vel. Bečkereku, osnovana je godine 1895. Uredjaj preduzeća: 2 parne mašine sa 250 i 400 HP. 1 Gas-Diesel-motor od 400 HP. direktno kuplovani sa 3 jednofazna generatora 2100 volti, 42 periode, 3 parna kotla sa vodogrejnim cijevima sistem Siwonis-Lanc, zasićena para od 10 Atm. Prema zaključku poslednje gradske skupštine će se G. E. C. ovog preduzeća u roku od godine dana preinačiti i izvesti na potpuno modernoj osnovi.

Gradska električna centrala u Vršcu, osnovana je 1897. godine, montirana od firme Ganz — Budapest. Daje struju: 1 faznu, 42 periode izmjeničnu, napetost 3.000 volta primar. 100 volta sekundar, godišnji proizvod minimum 400.000 K. w. Strojevi: 1 Compaund — Condesation 230 HP., 3 Compaund-Condesation a 120 HP. 1 Dieselmotor od 250 HP.

Električna centrala fabrike kudelje a. d. Novi Vrbas, osvjetljava Stari Vrbas, Novi Vrbas i Kulu. Kao gorivo za loženje služe joj u glavnom stabljike i pozder od konoplje. Centrala ima parne mašine od 500 konja, 210 i 100 konja. Može da proizvode za 24 sata 2.500 kilovata,

Električna centrala u Apatinu vlasništvo je g. F. Špeisera st. i drugova. Ona proizvodi godišnje 290.000 kilovat sati. Centrala je osnovana 1909. g.

Općinska električna centrala, St. Bečej, koja je osnovana 1913—14. godine. Za proizvodnju struje ima dva generatora 160 i 400 kilovata, koje tjeraju dva Diesel motora od 150 i 400 konja. Godišnje proizvodi oko 250.000 kilovat sati.

Općinska električna centrala u Titelu, godišnje proizvodi oko 40.000 kilovata, a postavljena je 1914. godine. Ima dva Diesel motora od 120 konja i generatore po 80 kilovata.

Sekić-Feketička-Malihedjska elektrana u Sekiću, proizvodi elektriku za osvjetljenje triju u naslovu spomenutih sela.

Električna centrala u Bezdanu postavljena je 1912. godine te je stajala 455.000 kruna. Ima dva Diesel-motora od 90 konja. Vlasnici su centrale Franjo Bošnjak i drugovi iz Bezdana.

Električna centrala senčanskog industrijskog preduzeća d. d. u Senti, podignuta je 1895. godine. Ima parne mašine od 80,200 i 500 HP. Proizvodi oko 300.000 kilovata i to 105.000 za osvetljenje, a oostatak služi za pogonske svrhe.

Vel. Kikindsko električno d. d., Vel. Kikinda, osnovano je 1905. godine, te uređeno sa parnom mašinom od 1.140 HP. i električnim motorom od 800 K. w.

Električna centrala u Kovinu, osnovana je 1913. godine, te uređena sa 2 Diesel-motora od 260 HP. za davanje električne struje.

Električno preduzeće d. d. u Karlsdorfu, osnovano je 1923. godine te uređeno za osvetljenje općine.

Novokanjiško-Josifovačko-srpsko-krstursko dioničarsko društvo u Novoj Kanjiži, osnovano je 1915. godine te uređeno sa 2 Diesel-motora od po 150 HP.

Električna centrala u Subotici, svojina jednog belgijskog dioničarskog društva proizvodi struju za pogon elektr. tramvaj, osvjetljuje grad i služi za pogon ind. poduzeća.

Uz spomenuta mjesta postoje elektr. centrale još u slijedećim mjestima:

Električna centrala grada Sombora; Električna centrala, Jarak; Električno poduzeće, Parabuć; Električna centrala, Bačka-Palanka; Motorni mlin sa električnom centralom, Hodžaci; Petrovačko električno d. d., Petrovac; Molsko električno d. d., Ada; Gradska električna centrala, St. Kanjiža; I. Tovariška

elektr. centrala d. d. u Tovariševu (500.000 din.) služi za rasvjetu Tovariševa i Obrovca.

Osim toga svako veće industrijsko preduzeće ima svoju sopstvenu centralu.

*

Savezno sa ovim u redu je da spomenemo i ona preduzeća, koja se bave sa izradbom raznovrsnih elektrotehničkih strojeva i potrepština. Ta je grana doduše još vrlo slaba, ali svejedno ne može ostati nespomenuta.

Novosadska fabrika kabela — Bosanske industrijalne i trgovačke banke d. d. u Sarajevu, Novi Sad, proizvodi razne bakarne žice izolovane gumom, pamukom i svilom, zatim kabele, telefonske žice, žična užeta, sa prečnikom do maks. 14 mm. Radi sa električnim pogonom od 30 HP.

„Sever” tvornica električnih strojeva d. d., Subotica, nalazi se u sklopu poduzeća „Ferrum” o kojem je naprijed kod mašinske industrije bilo više govora. Ova je tvornica osnovana 1923. god. sa osnovnim kapitalom od Din 1.000.000. Proizvodi transformatore, dinamo, elektromotore i svake vrste električnih strojeva. Radi sa mašinskim pogonom. Kapacitet joj je oko 400 motora, dinamo i transformatora godišnje. U njoj je zaposleno oko 30 radnika.

Vladislav Reiter tvornica dinamo i elektromotora, Subotica, proizvodi električne motore, dinamo strojeve, električne instrumente i transformatore.

Braća Vinaler proizvodnja svakovrsnih strojeva i elektrotehnički zavod, Novi Sad, (u gradnji).

Fabrika porculana d. d. u Novom Sadu uz ine porculanske stvari proizvodi i porculanske izolatore za sprovođenje struje.

Industrije papira u Vojvodini nema uopće, a jedva da će se ona tamo ikada i razviti, jer u njoj nema ni najvažnijeg uslova za razvoj te industrije: šume i drveta. Preradnja gotovog i izradjenog papira u raznu papirnatu robu takodjer je dosta neznatna i tek je zamecima bez većih izgleda za razvoj.

Za grafičku industriju vrijede gornji izvodi, tek djelomično, jer ona je svakako u vidljivom porastu. Momentana sveopća stagnacija, koja se u ovoj grani industrije očitovala možda jače nego drugdje, depresionirala je momentano i vojvodjansku grafičku industriju, ali čim se opće prilike poprave i poboljšaju, — ova će industrija biti jedna od prvih, koja će se opet pridici i procvasti. Preradnjom papira bave se:

„Relif”, prva jugoslavenska tvornica za izradu relifa i graviranje, **Ernest Fischer**, Subotica, moderno je uređeno poduzeće, koje postoji od 1907. godine. Uz tvornicu reljefa i graviranja postoje u poduzeću još litografija, grafički umjetni zavod, tvornica trgovačkih knjiga i karton-kutija, te uređaj za rastriranje i knjigovežnica. Poduzeće radi sa većim brojem radnika i mašinskim pogonom.

Lipšić i Lampel, Subotica, izradjuje papirne dijelove za električne lampe, čipkasti papir, teke, note, trgovačke knjige, apotekarske kapsle, kutije za prah i ostale predmete, pripadajuće ovoj struci. Radi sa 18 radnika i električnom snagom.

Tvornica kutija Jovan Scheider u Vel. Bečke-reku, radi sa 40—50 radnika i električnim pogonom

Izradjuje raznovrsne kutije za trgovačke i apotekarske potrebe. Poduzeće postoji 20 godina.

„Orient”, tvornica papirnate robe, **Bezdan**, izradjuje papirne kesice svih vrsta, trgovačke knjige, školske pisanke, papirne kutije i sve vrste trgovačkih tiskаница. Ima kapacitet od godišnje oko 25 vagona. Radi sa 80 radnika i ručnom snagom.

Vitriol, Samet i Gotlieb, B. Petrovoselo, fabrika raznih sitnarija od papira.

Dominik Bart, tvornica kartonaže i knjigovežnica, **Novi Sad**, izradjuje sve vrste kutija za pakovanje razne robe, kao i apotekarske i kosmetičke kutije, u količini za 1,000.000 Din. godišnje..

*

Od grafičkih poduzeća u Vojvodini ima ih nekoliko, koja po svom uređaju i svom kapacitetu mogu mirne duše da se ubroje u red prvih poduzeća te vrsti kod nas. To svakako i neosporno vrijedi za poduzeće:

„Grafika”, umetnički zavod d. d., **Novi Sad**, osnovana je god. 1920. sa čisto domaćim kapitalom od Din 2,500.000 pod okriljem banke „Vojvodine”. Poduzeće je vrlo moderno uređeno, te vrši sve štamparske i umjetničke poslove. Uz štampariju imade poduzeće litografsko i cinkografsko odjeljenje, te uređaj za reljef tisak i svjetlotisak. Poduzeće je radilo založnice državne hipotekarne banke te novčanice od 1/4 dinara. Uz štampariju je uređena i moderna knjigovežnica.

U **Novomgradu** postoje još slijedeća štamparska preduzeća: Tiskara „Gutenberg”, štamparija **Djordje Ivković**, štamparija „Sloboda”, štamparija **Braće Grujić**, štamparija **Hirshenhauser i Pilišer**, štamparija **Njemačkog štamparskog izdavačkog d. d.**, „Urania”, štamparski zavod i izdavačko poduzeće **Martin Komloš**, izdavački zavod „Daničić” d. d., **Jovanović i Vино**, zavod za rastriranje i

knjigovežnica, štamparija Supek, Jovanović i Bogdanović, „Zastava“ d. d. za izdavanje srpskih knjiga i novina.

U **Subotici** su slijedeće štamparije: „Minerva“ štamparija i nakladništvo d. d., štamparija i knjigovežnica Etelka Rajčić, Tiskara Braća Horvat, štamparija Fišeri Kraus, i Gradska štamparija.

U **Pančevu** su slijedeća štamp. poduzeća: „Prosveta“ knjižarnica i grafički zavod, Štamparija Wittigschlager Karlo, u Pančevu, „Napredak“ štamparija u Pančevu.

U **Velikom Bečkereku** su: Štamparija A. Milovanov, štamparija Tolički Sava, štamparija Braća Schneller i Göschl, štamparija Fer. Pavla Plajca, sopstvenici dr. Mara Jene i dr. Brajer Mikloš, štamparija Jeftić Milan.

U **Vršcu** opet: Braća Albach, štamparija, osnovana 1908. godine. Sopstvenici su joj Josif, Rudolf i Julius Albach. Štamparija Jovana Petra Pavlovića, osnovana 1920. godine, štamparija udove J. E. Kirchner i štamparija „Serija“.

Po ostalim mjestima Vojvodine postoje još slijedeće štamparije:

Jovan Radak, Velika Kikinda, Sedjakov Petar, Velika Kikinda; Kuhn Petar, Bela Crkva; Stevan Subotički, Ada; Jevta Radak, Srbobran; Vladimir Radosavljević, Stari Bečej; Sima Subotički, Titel; Deže Garamseghi, Novi Vrbas; Dješić i drug, Stara Kanjiža; Bačka štamparija d. d., Sombor; Karla Oblat, Sombor; Stevan Stojanović, Sombor; Štamparija Bačko-bodroške županije d. d., Sombor; Petar Dinka i drugovi, Senta; Jovan Stefan, Prigrevica-Sv. Ivan; Josif Savadić, Apatin; Armin Sonenberg, St. Sivić; Marko Berković, Kula; Knihltičaren uč. spol., štamparija d. d., Bački Petrovac.

U ovu su grupu smještena razna poduzeća i pot-hvati, kojih po njihovoj naravi nije bile moguće uvrstiti ni u jednu od predidućih grupa. Tako napose a) Fabrike češalja i dugmadi, b) preradba crijeva, c) industrija ogledala, d) industrija kaučuka i celuloidne robe, e) košaračko i trskarstvo, f) mli-venje paprike i soli, g) razno.

FABRIKE ČEŠLJEVA I DUGMADI.

Fabrika češljeva i dugmadi d. d., Novi Sad, osnovana je god. 1923. i ima akc. kapital 1.000.000 dinara. Uprava fabrike koja je pod predsjedništvom g. Jaše Dundjerskog, veleposjednika i industrijalca, nalazi u neposrednoj blizini novosadske fabrike gasa, te je snabdjevena sa najsavršenijim i najboljim modernim mašinama i alatom za izradu svojih artikala. U fabriki se izradjuju češljevi i dugmad od galalita i roga u svim formama, svih vrsti od najjednostavnijih do najluksuznijih, sa potpunim savršenstvom. Fabrika dnevno proizvadjja 150 tuceta češljeva i 50 grosova dugmadi. U fabriki je momentano zaposleno oko 60 radnika.

„Teja“, fabrika češljeva, Apatin, proizvodi ukrase za kosu svih vrsta kao češljeve, zaponce za kosu, ukosnice te sve vrsti češljeva iz roga, galatita i celuloida (havana, imitacija kornjače i u svim bojama.) Vlastnik je poduzeća Hans Müller.

Novosadska fabrika češljeva i dugmadi k. d. Pavle Berger i drugovi, Novi Sad, izradjuje češljeve godišnje 15.000 tuceta i dugmeta godišnje 3000 grosa. Radi sa električnim pogonom.

PRERADBA CRIJEVA.

D. d. za izradu crijeva u Subotici. Ova je tvornica (o kojoj je bilo govora već kod prehranbene industrije) osnovana 1896. godine. Tvornica je moderno uređjena, sa velikim prostorijama. Upotrebljava za svoj rad sve vrste crijeva životinjskih, od kojih izradjuje i sortira jedan dio za fabrikaciju kobasica i salama, a drugi dio za proizvodnju svih vrsti žica, za violine, bas itd. Zatim izradjuje kože i transparente za vezivanje parfumskih bočica. Izradjuje „Kotguh“ za hirurgiju. Tvornica veći dio svoje robe izvozi u Njemačku, Italiju, Španiju i Ameriku, a manji dio plasira u našoj državi. Radi sa 40 radnika. Radi sa mašinskim pogonom.

INDUSTRIJA OGLEDALA.

Ova je industrija u Vojvodini zastupana sa slijedećim poduzećima:

„Alba“, glačanje stakla i tvornica ogledala braća **Lederer**, Novi Sad, proizvodi ogledala i bavi se glačanjem stakla i popravkom starih ogledala kao i oramljivanjem istih.

„Vitrum“, Novi Sad, gladi staklo i izradjuje ogledala.

Kellner Kalman, radionica ogledala, Novi Sad, radionica je ogledala, amalgaziranje stakla za ogledala.

Karolj Deutsch, tvornica ogledala, St. Kanjiža, proizvede godišnje do 50.000 komada ogledala u raznim veličinama.

INDUSTRIJA KAUČUKA I CELULOIDA:

„Adrija“, fabrika celuloidne robe, Subotica, izradjuje ogrlice (kragne), manžete te inu celuloidnu robu u iznosu od 70.000 dinara godišnje.

Fabrika celuloidne robe A. Weinhut i sinovi, Subotica, osnovana je 1899. godine. Izradjuje celuloidne igračke, cel. galanterijsku robu i celuloidno

rublje. Prije rata je ova tvornica imala zastupstva po cijelom svijetu, ali sada ne izvozi nikuda, zbog nesnosnih carinskih prilika. U njoj je zaposleno oko 30 radnica.

KOŠARAČTVO I TRSKARSTVO.

Košaračtvo ne spada doduše strogo u industriju, ali jer je ono u Vojvodini došlo do takovih razmjera, kao u nijednoj drugoj našoj provinciji, može ono mirne duše da se na ovom mjestu takodjer iznese. Ono se razvilo naročito u krajevima kraj Dunava, a napose u mjestu **Apatinu**, gdje se diglo upravo do velikih razmjera. Tu je ono u glavnom predstavljeno u „**Produktivnoj udruzi apatinskih korpara**“ (košarača), koja broji preko 150 članova, koji uz članove svojih porodica zaposluju još i do 100 radnika.

Uz ovu udругu postoji i nekoliko košaračkih veleobrtā, koji rade sa pomoćnicima i radnicima te kojih 40 samostalnih obrtnika. Od većih spominjem: **Petra Kesslera**, koji može da uposli do 200 radnika, dok momentano radi sa 50—60 radnika, **Filipa Beilera**, **Josipa Gasa** starijeg i mladjeg, koji takodjer rade svaki sa dvadesetak radnika, **Josipa Schwerzla** itd. Apatinski košarači rade sve moguće predmete, koji se dādu iz vrbova pruća pravili: sve moguće vrste košara (korpa) za voće i druge svrhe, putne košare, košare za cvijeće, za rublje, za otpatke papira, vrtne garniture itd.

Jednako je u Vojvodini prilično razvijena i preradba trske u razne svrhe. Od poduzeća koja preradjuju ovaj artikl-valja da spomenemo:

Johan Geyer radionica pletene trske, Novi Sad, izradjuje godišnje 80.000 kvad. metara trske. Gotovu robu prodaje u našoj državi, sirovinu izvozi u Njemačku.

Josip Rozenthal tvornica stuka ture trske, Sombor. Tvornica pletene trske (**Johan Merkl**), Sonta.

MLIVENJE PAPRIKE I SOLI.

Kao naročiti specijalitet valja konačno da spomenemo još i vojvodjanske mlinove za papriku i sol.

Cio kraj oko Segedina u bivšoj Ugarskoj bio je od vjekada poznat i čuven sa proizvodnje paprike. Jedan dobar dio tog predjela kao mjesta Horgoš, Martonoš, St. Kanjiža, Gjala itd. pripali su našoj državi i u Horgošu se kreiralo sijelo naše produkcije paprike. Za što bolje promicanje svojih interesa proizvajdači paprike su osnovali „Udruženje producenata paprike”. U samom Horgošu, a i nekim drugim mjestima postoje čak i posebni mlinovi za mlevenje paprike. (Tako „Prvi horgoški mlin za papriku” d. d. Horgoš — „Merkur” mlin za papriku d. d. Horgoš itd.).

U Novomgradu opet postoje dva mlina, koji se bave sa mlevenjem soli. To su Dinić, Toth i Comp., Novisad i Johan Gauss, mlin za mlevenje soli, Novisad.

RAZNO.

U Vojvodini, a napose u Apatinu razvili su se neki poslovi (zanati), koji su zastupani samo ondje i nigdje drugdje u našoj državi, pak ih radi njihova kurioziteta spominjemo. To su neki obrti, koji izradjuju alate i druge potrebštine za razne druge pothvate i veće zanate. Tako Han Josip izradjuje sve klumparima nužne alate; Bruchmiller Eva opet nepromoćne ogrtače (firnisom impregnirane) za ribare i brodare; Antun Kalisch mašine za rezanje vrbovog pruća, Franjo Hauk, strojeve za grebenjanje i pletenje kudjelje; Johan Kramer brukvice (spojke) za spajanje čamaca itd. Horn Lauš, (poduzeće utemeljeno još god. 1836.) proizvodi opet specijalno limene instrumente, dok drugo jedno mlađeg porjetla LauschWindisch proizvodi opet glazbene instrumente iz drveta (gusle, klarinete itd.).

DRŽAVNO DOBRO „BELJE”.

OPĆENITO.

Položaj, veličina i granice: Državno dobro „Belje” leži u Baranji, sjeverno od ušća Drave u Dunav, a prostire se po teritoriji sreza dardanskog i sreza batinskog, između 45° i 33" i 46° i 44' sjeverne širine, i između 36° i 5" i 36° i 39" istočne dužine. Kroz sredinu imanja u pravcu jugozapad-sjeveroistok pruža se Bansko brdo, čuveno sa svojih vinograda. Na zapadnoj strani leži Haršanjsko brdo (642). S južne strane imanje graniči sa rijekom Dravom, ma da i s one strane Drave ima šuma i pašnjaka, što dolazi otuda što je Drava promjenila tok na sjever. Sa istočne strane glavna granica imanja je Dunav.

Pre definitivnog razgraničenja sa Mađarskom cijelokupno dobro iznosilo je 110.385 katastralnih jutara, a definitivnim povlačenjem granice otpalo je 24.108 katastralnih jutara, te prema tome današnja veličina imanja iznosi 86.277 kat. jutara ili oko 590 kvadratnih kilometara.

Stanje zemljišta i klima: Najveći dio zemljišta obrazuju doline Dunava i Drave (83 do 85 m. visine), koje su svake godine izložene poplavama tih dviju rijeka. Tako je zemljište 78% cijeloga imanja, a oko 35 i po % cijelokupnog zemljišta zaštićeno je nasipima protiv poplava, koji iznosi ukupnu dužinu oko 45 kilometara na današnjoj teritoriji imanja. Na ovim nasipima ima 5 ustava (Schleisse), 4 pumpe i t. d. Veći dio toga zemljišta pjeskovit je i tek od gore pokriven humusom, čiji se sloj svaki čas mijenja u svojoj debljini, t. j. nije jednako raspoređen. Oko 12% ostaloga zemljišta na dobru „Belje” (110 m. visine prosječno) predstavlja jednu ravnicu sastavljenu od

same oranice sa miocenskim i diluvialnim slojevima. Kroz gornji dio dobra protiče rijeka Karašica, koja utiče u Dunav kod Batine. Donji dio imanja je isto tako isprekršten kanalima za odvodnjavanje. Glavni kanali iznose oko 110 kilometara, a sporedni oko 130 kilometara, ukupno oko 240 km.

Klima na imanju „Belje” je umjerena, i prosječna godišnja temperatura iznosi oko 9.94 Celzijusovih, ma da u izvjesno doba godine nastupaju vrlo nagle i iznenadne promjene. U proljeće vrlo se često dešava da izidju mrazevi, i razlika u temperaturi je velika.

Srednji vodeni talog iznosi prosječno 664 mm. U ljetu je najači period kiša i iznosi prosječno 204 mm. Zime su vrlo nepostojane i promjenljive. Srednje stanje barometra iznosi oko 751 mm. svedeno na 0 stepeni.

Proljeće je u Baranji vrlo promjenljivo i daje česta iznenadjenja, koja ometaju poljoprivredne radove. Neočekivani mrazevi u nevreme ili suviše jaka suša i toplota u samo proljeće nisu rijetke pojave. Prema tom proljeća nisu pogodna za poljoprivredne radove u cijelome ovome kraju.

Ljeto je već normalnije i temperatura je stalnija i normalnija nego u proljeće. S malim izuzetkom za posljednjih deset godina bilo je uvijek dovoljno vodenog taloga, izuzimajući posljednje tri godine, koje su pokazale nešto manje vodenog taloga i jaču sušu.

Jesen je najstalnija u temperaturi i vodenom talogu, ma da je posljednjih godina bila nešto ne-normalna, i pozna jesen je bila toliko kišovita, da su bili nemogući poljoprivredni radovi i veoma je otežavano oranje, koje se moralo naknaditi u rano proljeće.

Zima traje obično od sredine novembra do sredine marta mjeseca, a najače hladnoće padaju između 6 decembra i 25. februara.

*

Državno Dobro „Belje” ima jedanaest poljoprivrednih i četiri šumarska okružja.

Poljoprivredna su okružja: Kneževo, Širine, Zeleno Polje, Brestovac, Jasenovac, Mirkovac, Sokolovac, Zlatna Greda, Kozjak, Podunavlje i Mece.

Prema vrstama iskorišćenja cjelokupno zemljište dijeli se dakle ovako:

bašte	1.244 kat. jutara
vinogradi	18 „ „
oranice	19.150 „ „
livade	4.920 „ „
pašnjaci	12.799 „ „
šume	24.589 „ „
trska	7.970 „ „
močari	4.695 „ „
neproduktivno	10.892 „ „

Ukupno 86.277 kat. jutara

Izraženo u procentima oranice se na državnom dobru „Belje” iskorišćuju ovako: pšenica 22.60%, kukuruz 12.40%, repa 11.33%, raž 0.20%, napolica 3.40%, ječam 2.17%, zob 8.10%, kudolja 3.48%, pasulj 3.1.08%, djeteljina 3.12%, zelena stočna hrana 4.12%, muhar 0.45%, krompir 0.35%, vještačke livade 0.52%, vinogradi 0.10%, hmelj 0.10%, razno 10.00%, deputatska polja 5.20%, zakupi 11.28%.

Prosečni prinos zemljišta iznosio je za posljednjih deset godina po jutru u kvintalima: kukuruz 17.52, ozima pšenica 9.54, jarica 7.34, raž 10.15, napolica 10.69, ječam 11.05, zob 10.28, bob 12.37, muhar (seme) 6.27, hmelj 4.46, vino hl. 10.51.

Prema vrstama kulture oranica od 10.150 kat. jutara bila je radne sezone u god. 1924. iskorišćena ovako: ozima pšenica 4.681, jara 202, raž 64, ovas 1.800, ječam 510, proja 95, heljda 2, kukuruz 2.691, sirak 78, šećerna repa 2.134, stočna repa 16, krompir 82, konoplja 286, uljana repica 32, crvena djeteljina stara 414, crvena djeteljina nova 120, lucerna 428,

grahorica 104, bob 71, pasulj 87, ozima mješavina 492, proljetna mješavina 626, zelena stočna hrana 712, muhar 349, deputatska polja 754 vinogradi 18, hmeljište 18, zakupi 2.268 kat. jutara.

Ukupna proizvodnja poljoprivrednih produkata u 1923. godini bila:

Ozima pšenica	39.769.15	kvintala
Jara „	3.076.43	„
Raž „	223.70	„
Napolica	526.65	„
Zob	17.417.82	„
Ječam	5.749.19	„
Ozima mješavina	2.954.46	„
Jara „	3.766.21	„
Kukuruz oko	40.000.—	„

Ukupno . . 113.483.61 kvintala

Grašak, graorica, muhar, proja

heljda, sirak, detelina, pasulj,

bob i dr. ukupno 5.200.— „

Ukupno zrnastih proizvoda 118.683.61 kvintala
ili okruglo 1.187 vagona hrane.

Šumarskih okružja ima četiri: Tikveš, Zmajevac, Beli Manastir i Belje.

Sprave i alati. Na cijelome dobru „Belje” ima ukupno poljoprivrednih sprava i alata, kao što je niže izloženo: parnih plugova, garnitura 16, motornih plugova, komada 1, lokomobila (stabilnih i polustabilnih) 10, dinamo mašina 10, vršalica 28, mašina za rasipanje vještačkog djubreta 17, raznih drljača 540, ekstirpatora 87, žitnih kosačica 140, kosačica za travu 74, sječka 19, krunjača ručnih 6, krunjača parnih 7, mašina za drobljenje kukuruzovine 6, benzinskih motora 16, razbijača uljanih pogača 10, raznih plugova 643, konjskih grablji 170, prskalice za repu 160, sijalica 98, raznih valjaka 375, raznih kola 650, sijalica za šećernu repu 42.

Personal i stanovništvo: Na imanju ima ukupno 105 činovnika, od kojih su 38 sa fakultetskom spremom, 21 sa stručnim višim školama a ostali sa raznim nižim tehničkim školama.

Danas su činovnici po narodnosti raspoređeni ovako: Srba 30, Hrvata 16, Slovenaca 13, dakle Jugoslavena 59. Inih narodnosti ima: Mađara 10, Nijemaca 20, Rusa 4, Čeha 7, Poljaka 1, raznih 4. Skupa 105.

Poljoprivrednih radnika ima stalnih 770, mjesečara 592, nadničara 130 i sezonskih radnika 2.185, Ukupno poljoprivrednih radnika ima 3.677. Lugaara i šumarskih službenika ima 72— Stalnih industrijskih radnika ima 729. Ukupan broj činovnika i radnika na državnom dobru „Belje” iznosi 4.113,

Broj stanovnika na državnom dobru „Belje” iznosi 6.997 duša, od kojih su: 3.679 Jugoslaveni. 1.226 Nijemaca, 1.928 Mađari i 164 razne narodnosti.

Na imanju ima četiri škole i to u Kneževu, Širinama, Kozjaku i Mirkovcu. Ima ukupno 360 djaka, od kojih 139 Jugoslaveni, 113 Nijemci i 108 Mađari.

STOČARSTVO.

Na dobru „Belje” nema ergele čistokrvne pasmine i svi su konji radni. Ždrebad, koja se dobiju skupljaju se na jednom mjestu u ergelu (Puškaš, okružje Kneževu), gdje se uzgajaju na pašnjacima, sve dok ne odrastu za prezanje. Konji su ukrštenih pasmina, ali se ipak može utvrditi prevaga belgijske i srednjeevropske. Konja ima ukupno 689.

Što se goveda tiče, stanje je takodje povoljno: gaji se čistokrvna podolska rasa, koja daje izvrsne volove i bikove, koji se prodaju i drugima za priplod. Goveda podolske rase ima ukupno 563 komada, a najviše se gaje na dobru goveda simentalke,

algajske i holandske pasmine, od kojih ima danas ukupno 3.871 komad, među kojima 1516 krava muzara. Ova su goveda za sve vrijeme rata i prvih godina poslije rata znatno kvantitativno, a naročito kvalitativno stradala, jer se za to vrijeme pasmina nije obnavljala.

Osim toga oko 2.000 krava odvedeno je 1919. god. kada se još nije tačno znalo hoće li dobro „Belje“, pripasti našoj državi, za obnavljanje stočarstva u Srbiji. Pored toga evakuacija, agrarna reforma i velika oskudica u krmi u 1921. godini bacili su pasminu goveda znatno u nazadak.

Krave muzare davale su prije rata mlijeka 6—9 i po litara dnevno, ali je ta količina za vrijeme rata pala na polovinu. Medjutim otkako je dobro prešlo u državne ruke ovaj se prosjek stalno penje, naročito zadnjih godina, tako da je danas postignut prosjek do 7 litara dnevno, prema najvećem prosjeku za vrijeme rata u 1917. godini od 4 i po litara dnevno. Procenat masti u mlijeku iznosi oko 3 i po prosječno.

Za posljednje četiri godine, u vremenu od 1. januara do 15. septembra, ukupna proizvodnja mlijeka iznosila je:

1920. godine	1,474.136	litara
1921. „	1,826.710	„
1922. „	1,880.967	„
1923. „	2,393.177	„

Svinja ima 2.521 komad jorkširske i bijele mangolica pasmine, kao i ukrštanje između ovih dviju rasa.

Radi održanja čistokrvnih linija direkcija je već nabavila čistokrvne mangolice i preduzela koprake da nabavi i jorkširce.

Ovaca ima 3.161 komad, koje se poglavito drže radi ishrane sezonskih radnika. Ukupno dakle na cijelome dobru ima 11.868 grla.

INDUSTRIJSKA PREDUZEĆA.

Fabrika šećera državnog dobra „Belje“. Ova fabrika šećera u Branjinom Vrh, koja je podignuta 1911. godine, ima kapacitet oko 15.000 vagona repe, a dnevno je u stanju da preradi 120 vagona repe, odnosno 15 vagona kristalnog šećera. Fabrika nije prvobitno imala rafinerije, ali je ista sada nabavljena na račun reparacija iz Njemačke.

Fabriku šećera podigao je nadvojvoda Fridrih 1911. godine i odmah poslije godinu dana izdao je pod zakup jednome peštanskom akcionarskom društvu. Za vrijeme rata fabrika je vrlo malo radila. a 1918. god. uopće nije ni bilo kampanje.

Proizvodnja šećera, od kako je „Belje“ pod našom vlasti, kretala se ovako:

1919. godine	62	vagona kristalnog šećera
1920. „	140	„ „ „
1921. „	200	„ „ „
1922. „	400	„ „ „

Fabrika šećera preradjuje repu ne samo proizvedenu na samome dobru, već i kontrahiranu repu na raznim stranama, a najviše u Bačkoj i Slavoniji.

Centralna mljekara : Centralna mljekara u Belom Manastiru preradjuje mlijeko, koje se svakodnevno prikuplja sa svih poljoprivrednih okružja. Pokušaji sa kupovinom mlijeka u okolini nisu dali još nikakve rezultate, pošto ima mnogo privatne konkurencije. Kapacitet mljekare iznosi dnevnu prerađu 36.000 litara mlijeka, ali će taj kapacitet ni iz daleka ne može iskoristiti, jer mljekara dnevno prikupi oko 7—9000 litara dnevno.

Proizvodnja maslaca za posljednjih 5 godina kretala se ovako:

1919. godine	80 kgr.	dnevno
1920. „	85 „	„
1921. „	100 „	„
1922. „	200 „	„
1923. „	330 „	„

Kao što se vidi, proizvodnja iz dana u dan raste, tako da se može računati da će ovogodišnja proizvodnja izneti oko 130.000 kgr.

Osim maslaca mljekara proizvodi kiseli i slatki kazein, razne sireve u manjim količinama, i t. d.

Bućka, koja preostaje od posnoga mlijeka, upotrebljava se za ishranu svinja.

Fabrika salame i klaonica: Klaonica u Belom Manastiru osnovana je isključivo za unutrašnju upotrebu ovoga dobra, t. j. za klanje stoke za potrebe imanja. Ali se u posljednje vrijeme počelo pokušavati i sa izradom suhomesnate reze, pomažući se kupovinom svinja sa strane i preradjujući svinje sa dobra. U prošloj godini uspjelo se proizvesti oko 4500 kgr. salame i 3 puta toliko drugih kobasičarskih proizvoda.

Fabrika metli: Fabrika metli u Meci proizvodi metle za potrebe imanja i za prodaju. Godišnja je proizvodnja oko 50.000 komada. Sirovina se pribira isključivo sa imanja.

Ciglane: Ciglane u Kneževu i Batini proizvode cigle prvenstveno za potrebu imanja, a višak se izlaže prodaji. Godišnja proizvodnja dostiže 4.000.000 komada ukupno.

Mlinovi: U Kneževu postoji i jedan mlin sa kapacitetom od 2 vagona dnevno, koji izradjuje sve potrebe imanja u brašnu, a pored toga sav višak pšenice preradjuje se u brašno i pušta u promet. Pored njega ima i 5 manjih mlinova za pripremu prekrupe i druge grublje izradjevine.

Mašinska radionica: Mašinska radionica u Kneževu osnovana je za potrebe imanja i ona vrši

opravke svih poljoprivrednih sprava, a manje komplikovane sprave izradjuje i sama. U njoj ima: stolarska radionica, bravarska radionica, radionica kola, saračka radionica, radionica buradi, jedna mala strugara, mala livnica metala, električna centrala i t. d. Mašinska radionica ima oko 160 radnika i nekoliko stručnjaka.

*

Željeznice. Sve ustanove vezane su željeznicom uskoga kolosjeka, (76 cm.), koja se zajednički iskorišćuje za sve grane rada. Glavna željeznička stanica nalazi se odmah uz državnu stanicu u Belom Manastiru i ima neposrednu vezu sa prugom normalnoga kolosjeka. Glavne su pruge: Beli Manastir—Kneževo i Beli Manastir—Kazuk (pristanište na Dunavu, isključivo za potrebu ovoga dobra). Ova se pruga iskorišćuje i za sitnije transporte, kada se upotrebljavaju konji za vuču.

Na imanju ima ukupno 97 kilometara pruge stalne i oko 16 kilometara pokretne. Vozni park ima 12 lokomotiva od 35, 50 i 75 konjskih snaga i preko 1000 vagona. Između Belog Manastira i Kneževa postoji i dnevni putnički saobraćaj, a svaki dan saobraćaju i redovni teretni vozovi.

Telefon. Sve ustanove i svi dijelovi dobra „Belje” vezani su sopstvenom telefonskom mrežom. Na dobru ima 22 telefonske linije, sa glavnom centralom u Kneževu i 3 sporedne centrale. (Tikveš, fabrika šećera, Jasenovac). Ukupno ima 105 telefonskih stanica.

Brodarstvo: Direkcija državnog dobra „Belje” raspolaže i plovnim objektima. Ima dva parna broda (propelera), od kojih je jedan u Apatinu („Belje”, koji može primiti oko 200 putnika), a jedan u Batini. Posljednji služi poglavito za prevoz

skele između Batine i Bezdana. Pored toga u Apatinu je i jedan motorni čamac, koji služi za prevoz riba. U plovnom parku također su i 2 velika šlepa, nekoliko skela i veliki broj čamaca. Cio plovni materijal služi prvenstveno za potrebe imanja, a u slobodno vrijeme vrši prevoze i za tuđj računi prema utvrdjenoj tarifi.

Zaposleno je 15 stalnih službenika i nekoliko nadničara.

Hidrotehničke ustanove: Kao što je napred pomenuto, na dobru ima 4 pumpe za odvođnjavanje donjega dijela dobra. Pumpe se nalaze: 1 u Mirkovcu, 2 u reviru Tikveš i 1 u Podunavlju. Pumpa u Mirkovcu je maloga kapaciteta i izbacuje oko 0.4 m³ vode u sekundi. Velika pumpa u Tikvešu, nazvana „Aleksandrova pumpa“, crpe 3 m³ vode na sekundu, mala pumpa u Tikvešu 1.1 ukb. metar, a pumpa u Podunavlju 2 kub. metra u sekundi. Pumpe rade prema potrebi, i njihov rad zavisi od nivoa vode u Dunavu, koji je gotovo uvijek viši od zemljišta na imanju i od vodenoga taloga s druge strane nasipa.

Na pumpama i nasipima stalno je zaposleno 2 činovnika, 9 mašinista i ložača. Za vreme opasnosti od poplave i od probijanja nasipa, svi činovnici i službenici imanja kao i okolni seljaci, rade na osiguranju nasipa i spasavanju od proboja. Za takve slučajeve postoje specijalni propisi o mobilisanju svih snaga.

Prva pumpa podignuta je 1875. godine u Podunavlju (Šarokerde), pa su zatim sagrađene pumpe u Tikvešu („Aleksandrova pumpa“ 1898. god.), manja pumpa u Tikvešu (1907.) i, najzad, pumpa u Mirkovcu (1914.). Sve su ove pumpe manje više rekonstruisane i popravljene u toku posljednjih godina.

Prvi nasip, Zmajevac-Kopačevo (33 kl.), završen je 1876. godine, a pojačan je 1890., 1898. i

1923. godine. Iste godine podignut je i Dražski nasip (4 km.). Nasip Grabovac-Zmajevac gradjen je još 1827. godine. Osim ovih glavnih ima i sporednih nasipa: Grabovac-Monjoroš i Topolje-Puškaš.

Sve napred pomenute hidrotehničke ustanove otele su od vode 28.779 kat. jutara zemlje, od koje pripada dobru „Belje“ 22.025 jutara, i okolnim selima 6754 jutara.

RIBARSTVO.

Cijelokupni tok Dunava sa svima svojim rukavcima i pritokama, počev od mađarske granice pa sve do ušća Drave, i od ušća Drave do Osijeka, potpada pod ribarstvo ovoga dobra. Cjelokupna površina vode iznosi oko 44.000 jutara. (Ova površina nije uračunata u površinu imanja.) Ribarska centrala je u Apatinu, ona prikuplja svu uhvaćenu ribu, vrši prodaju, soli je itd. Ribari rade na pola, a negdje i više od pola, sa svojim alatom. Ribara ima oko 400, a ribarskih stanica ima 19.

Količina uhvaćene ribe počela je posljednjih godina da opada. Godine 1920. uhvaćeno je 560.000 kg. 1921. uhvaćeno je 380.000 kg., 1922. oko 400.000. Za 1923. godinu predviđa se oko 500.000 kg. jer je do polovice septembra bilo uhvaćeno blizu 400.000 kilograma.

Prema vrstama riba najviše se hvata bijela riba, pa zatim šaran, som, štika, itd. Izraženo u procentima ribolov izgleda ovako: šaran 25%, som 15%, štika 15%, smudj i kečige 5%, mješane i bijele 40%.

Pošto se mješana i bijela riba teže prodaje, a najviše hvata, ribarska centrala ih soli i prodaje soljene. Soljena riba najviše se izvozi u Srbiju starih granica, gdje je vrlo omiljena hrana. Proizvodnja soljene ribe kreće se od 5 do 10 vagona godišnje.

Za ribarstvo na Državnom dobru „Belje“ čuveno je Kopačko jezero, koje leži na jugu dobra u blizini sela Kopačeva. Tu se vrši lov jedanput godišnje i vrlo je obilat. Osim ovih ustanova osnovano je prošle godine i Vještačko ribarstvo u Karapandži, o kome nema još nikakvih podataka, jer je potpuno nova ustanova.

Lov. Dobro „Belje“ predstavlja jedno od najvećih i najčuenijih lovišta u Evropi. Direkcija ga i dalje održava u dobrome stanju, a prema propisima, koji danas postoje za lovove. Glavni predmet lova je visoka divljač (jeleni, košute, srne itd.). Pored toga dosta je obilan lov na divlje svinje, zečeve, lisice, pa sve vrste vodenih ptica, vidre, divlje mačke itd.

Propisan je naročiti pravilnik o lovu od strane gospodina Ministra Financija i lovovi se vrše sistematski i po utvrđenom planu. Računa se da ima oko 1200 jelena. Svake godine vrši se utamanjivanje rdjavih jelena, i tom prilikom se puštaju i strani lovci, za koje je propisana naročita taksa. Lovovi svake godine pokazuju lijep prihod.

* (Ovaj netom iznešeni i izloženi prikaz industrije Vojvodine držimo da ne bi bio potpun, da mu nije dodan i ovaj prikaz državnog imanja »Belje«, koje samo za sebe čini jednu idealnu poljoprivredno-industrijsku jedinicu. Podaci o »Belju« uzeti su iz istoimene knjige, što ju je 1924. izdala uprava ovog drž. imanja. — Op. ur.)

STRASSER I KÖNIG

VELIKI BEČKEREK

GETREIDE -- EXPORT -- ZITA

Najveće banatsko
eksportno preduzeće pšeni-
ce, kukuruza, zobla, ječma, i
ostalih zemaljskih proizvoda

MILAN TUCAKOV
MLIN I TVORNICA HLEBA
VELIKA-KIKINDA.

TELEFON Br. 107.

BRZOJAV: TUCAKOV MLIN.

IZRADJUJE SVE MLINSKE PROIZ-
VODE NA VELIKO I NA MALO.

»GROSJEAN«

PARNI MLIN NA VALJKE

U

PANČEVU

(BANAT)

Proizvađa banatsko brašno
gris, mekinje i kukuruzno brašno
prvoklasnog kvaliteta

BANATSKO BRAŠNO!

Braća Wittmann

MLIN NA VALJKE

U PANČEVU (BANAT)

preporučuje svoje proizvode: Sve vrste
pšeničnog brašna, grisa mekinje i kuku-
rurnog brašna u prvoklasnom kvalitetu
i po umerenim cenama.

Žiro račun kod Narodne Banke S. H. S.

Pošt. ček. račun Zagreb br. 46.450.

Telegram: WITTMAN PANČEVO. — TELEFON BROJ 8.

TVORNICA SALAME, MASNE I SUHOMESNATE ROBE

HERZ I SIN

KARLSDORF (BANAT, S. H. S.)

UTEMELJENO 1873.

ODLIKOVANO NA 10 IZLOŽABA

PROIZVADJA:

izvrsnu zimsku salamu,
salamu od šunke,
fine šunke,
rolate,
karré,
mesnatu delikatesnu slaninu,
paprenu slaninu,
zajamčeno čistu svinjsku mast

I. VELIKO - BEČKEREČKA

TVORNICA TESTA I MAKARONA

U

VEL. BEČKEREKU

(BANAT)

Proizvadža rezance i flekice za supu (juhu)

i makarone od najboljeg banatskog brašna

Kvalitet je izvrstan i nema konkurencije

СРПСКА ФАБРИКА ТЕПИХА
ЛАЗАР ДУНЂЕРСКИ А. Д.
 ВЕЛИКИ БЕЧКЕРЕК С. Х. С.
 БРЗОЈАВ. АДРЕСА „ТЕПИХ“ ТЕЛЕФОН 97

Најмодерније уређено домаће предузеће
 за израду сваке врсте Турне, Велвеш, Глориа,
 Тапесери, Букле, Кидермистер, Холендер, Јуте,
 Манила-тепица и мокеша, као и свог опште
 познатог специјалистичког, руком рађених „Смирна
 теписи“, (книпфера) у свима бојама и десенима
 према датим величинама

Proizvode BANATSKE kućevne industrije

ČILIMOVE

ima stalno na stovarištu

BELA GROSS

VEL. BEČKEREK (Beogradska 25)

Liferuje

i na osnovu poručbina,
 prema dobivenim mustrama

AVRAM ŠIF

VELETRGOVINA DŽAKOVA CIRADA I KANAPA
 POZAJMLJIVANJE DŽAKOVA I CIRADA

CENTRALA:

NOVI-SAD, Futoška u. br. 4. - Telefon 403; - Brzjavici: „Jutešif.
 FILIJALA: **BEOGRAD**, Karadjordjeva 21. (do Savskog pristaništa).
 Telefon 29—25; — Brzjavici: „Kanapija“.

(OSTALE FILIJALE ZAGREB, BEČ, BUDIMPEŠTA).

DŽAKOVE: nove i upotrebljene za žito, brašno, mekinje,
 pasulj, šljive, kašavalj, (sir) i t. d. — CIRADE: za
 kola, vagone i t. d. — PLATNA: za cirade. — KONOP:
 u svim vrstama i debljinama.

Jutaplatno — Slamarice, Čebadi, Gurtne, Užarije, Man-
 tlova za kišu, Ribarski Artiklovi.

IŠTITE CENOVNIKI

Sopstvena radionica za šivenje džakova i cirada. U roku od 24 časova zgo-
 tovljavamo Cirade u željenoj dimenziji i u najvećoj količini. Specijalni dža-
 kovi u najkraćem roku se zgotavljaju.

Fabrika čarapa d. d.

u Vel. Bečkereku, Bakićeva ul. 36.

Broj telefona 36.

IZRADJUJE: ženske, muške i dečje čarape od vune, pamuka i vigo-
 nije, valjane čarape, svetere, muške pršnjake i ostale artikle za sport,
 dalje od češljane vune: ženske bluze, džempere, pršnjake, haljinice i
 odela za novorodjenčad, odela za muškarce, kape za dame, devojčice,
 muškarce i za malu decu i svu ostalu pletenu robu.

GENERALNO ZASTUPNIŠTVO (Slagalište i isključivu prodaju)
 ima VEL. BEČKEREČKA PUČKA BANKA D. D. u Vel. Bečkereku,

ODELENJE ZA KRATKU ROBU.

Broj telefona 313.

VELIKOBEČKEREČKA PUČKA BANKA DIONIČARSKO DRUŠTVO

Osnovana godine 1882.

BANKOVNO ODELENJE

u ulici Kralja Aleksandra broj 4. — Telefon 62.

ODELENJE ZA KRATKU ROBU, u Knez Pavlovoj ul. 1. — Tel. 313.

ODELENJE ZA KOLONIJALNU ROBU, Pariska ul. 2. — Telefon 63.

Drvara i trgovina ugljem pod imenom:

NOVAK & DRUGOVI

Vilsonov trg — Telefon broj 301.

LIVNICA FERUM D. D.

Livnica železa, čelika
i metalnih zvona

Odeljenje za livanje zvona

Izrađuje:
crkvena zvona, mašinske delove iz livenog i čeličnog gvožđa, bronca, aluminijuma, komercgusa, dalje sve vrste kom. iz mesinga i mekanog livenog gvožđa. Lije lagermetāl u svakom sastavu.

Kupuje:
staro železo i stare ostale metale.

Telefon: 582

„SEVER“

tvornica električnih
strojeva d. d.

Subotica

Izrađuje dinamo-mašine, generatore, transformatore i motore sa svakim naponom. Popravlja generatore, dinamo transformatore i motore svake vrste.

Za svoje fabrikate preuzima najvišu garanciju.

U slučaju potrebe izvolite se obratiti na gornju adresu za ponudu.

Telefon: 584

FERUM d. SUBOTICA

Tvornica za izradu i popravak vagona i lokomotiva

Brzjav: Ferum — Telef.: 5-81

„ADIS“

a. d. za izradu saobraćajnih, rudarskih i poljoprivrednih potreba

Subotica

Izrađuje:
sve sastavne delove za vagona kad i rudarske instalacije, dalje krunjače, sečke, prese i muljala za grožđe, sejačice, plugove, brane, drijače i ostale gospodarske strojeve, sastavne delove za mlinove i transmisije

Opravlja:
svakovrsne mašine i poljoprivredne sprave.

Telefon: 585

Hrašć d.d.

Tvornica za izradu
drva i nameštaja

Subotica

Izrađuje:
svakovrsni nameštaj od tvrdog i mekanog drveta prema crtežu

Prerađuje:
drvo i daske u razne dimenzije prema narudžbi

Tvornica:
paralelna ulica iza
Ložione Državnih Železnica

Telefon: 583

J E D A N

„DIESEL-ROHÖLMOTOR“

nije bolji od jednog „Reform Mitteldruck Rohölmotora“. Tražite ponude za Reform Mitteldruck Rohölmotore.

Najlepšu svetlost lifieruje Niedervolt-Lichtzentrala, koja je jeftina i može se svuda uspostaviti. Preporuča se za palate, vile, gostione, veleposednike i zanatlijske radnje.

Sirov led i led za jelo izrađuje sam: Ormar za led „Frigoria“, preko potreban za kafane, gostionice, poslastičarnice i domazluk.

TRAŽITE JOŠ DANAS PONUDE.

ANTUN KRIŠER I SINOVI

TRGOVAČKO I INDUSTRIJSKO PREDUZEĆE.

KARLSDORF (Banat) S. H. S.

PREDUZEĆE ZA

PODIZANJE MLINOVA

HANS REUTHER NÜRNBERG - DOOS

Ing. ured VELIKI-BEČKEREK

(KRUNSKA ULICA 11.)

izrađuje i lifieruje kompletan nameštaj i uređaj mlinarskih mašina najnovijeg sistema. Ima na stovarištu sve potrebne alate, pribore, sprave i mašinske delove za mlinarsku industriju, strojeve za prerađu drva itd. od najmanje do najveće veličine

Osnovano 1899.

MARCEL BRAUN

stovarište poljoprivrednih strojeva i tehničkih artikala

VELIKI-BEČKEREK S. H. S.

TELEFON 106

*

Stovarište

svih poljoprivrednih sprava, alata, strojeva, ulja za podmazivanje. Sprave i alati za električne instalacije, mašine za preradu drva, namještaji za mlinove.

Zastupstva:

Standard Oil Company of Jugoslavia, Hoffer-Schranz i Klaiton Schutlevort d. d., Stock motorni plug d. d. Berlin, M. Michelin i Cie Clermont-Ferrand. Benc-Diselmotori i. t. d.

DAUN JULIO VELIKI BEČKEREK

TRGOVINA GVOŽDJA NA VELIKO.

TELEFON BR. 66.

*

**Najveća
gvoždjarska radnja u
Banatu. Stovarište sve
vrste prvoklasne gvožd-
jarske robe**

Akcionarsko društvo za podizanje mlinova

U VELIKOM BEČKEREKU

Osnovano 1921. - Brzjavi: „MÜHLENBAU“. - Telefon 264.

Izrađuje sve mlinске mašinerije za svakovrsne mlinove.

Specijalni proizvodi i stalno na stovarištu: sita (freischwiegend^e Plansihter), čistilice griza i dunsta (Gries putzmašine), tarari sa aspiracijom, mašine za ljuštenje (Selmašine) kombinovane mašine za čišćenje žita, aparati za kvašenje, šnektiereri, odvezivači, detašeri, dizalice i t. d. — Moderno i najbolje ustrojene mehaničke radionice za obradu drva i gvoždja. — Sgaldjanje i zarezivanje valjaka. — Zastupstvo i na stovarištu: „Meteor“ prirodni mliniski kamenji valjak, stolice triere i t. d. — Do sada mnogo- brojni mlinovi nanovo podignuti i rekonstruisani sa dnevnim kapacitetom od 1—12 vagona.

Inžinјerske posete, proračuni, projekti po zahtevu.

Industriја želјeznog nameštaja i metala d. d.

SUBOTICA

Generalno zastupstvo za Jugoslaviju tvrtke Jos. i Leop. Quittner d. d. Wlen - Centralni ured: SUBOTICA - Brzjavi: METAL
Telefon: 43 - Radione: Subotica, Mitrovica - Žiroračun kod Narodne Banke podružnica Subotica - Prodajni uredi: Artur Hirš Zogreb Mažuranićev trg 3a. Mezzanin. Brzjavi Alliance Tel. 26-98
Karol Wesiak, Maribor Aleksandrova cesta broj 15.

Proizvadjа sve vrsti želјeznog i mјedenog nameštaja od najpriprostije do najfinije izrade. Dobavlja nameštaj za bolnice, satorije, internate i hotele.

**Централно грејање
Водоводе Југославије**

ЈОСИФ ФУКС

ТЕХНИЧКО ПОДУЗЕЋЕ
ХИГИЈЕНСКИХ УРЕЂАЈА

НОВИСАД

TVORNICА UMETNIH NAMEŠTAЈА, ROLETNA
(ZAVESA) I ESLINSKIH RULA (ROLLADEN)
ANTON BENCE I SIN
OSNOVANA: 1861. **V. BEČKEREK** TELEFON BR.: 46.

Nema
trgovačke
robe,
već
samo
sopstvene
izradjevine

Uredjaj tvornice: parna snaga sa najmodernijim
strojevima za drvene izrade.

Proizvadjа: kompletne nameštaje kao i pojedine
nameštajne delove za stanove, hotele, kancela-
rije i t. d. od najprimitivnijih do umetno
najusavršenijih izrada, po najnovijem ukusu,
naročito stilski nameštaj po projektu umetnika.

Specijalni artikli: nameštaj za klubove, zavese,
Bonnes femmes i prostirača sa ručnim radom
po sopstvenom nacrtu.

Zavese tkane drvene zavese i eslinske rule (Rolladen) po meri.
Stalno stovarište: gvozdenog, mesinganog i baštovanskog namešta-
taja, kreveta, kolica i stolica za decu, tepisi itd. u svim izradama.
Prima: izradu parket, patosa, tapetiranje zidova, radove za dekoracije.
Izradjuje: metalne i drvene mrtvačke sanduke. I. Vel. Bečkerečko
Društvo za pogreb.

**Све врсте првокласног ма-
шинског туча, израда и
оправка машина под
гаранцијом**

КОД

„ЗЕМЉОРАДНИК“

фабрике пољопривредних справа и алата,

ливнице гвожђа и метала а. д.

ВЕЛИКИ БЕЧКЕРЕК.

Ovlašteni Strojevni-inženjeri KOVACS & DR.

Strojev. inž. pisarna — Strojev. radionice
Rukovodjenje strojevima pomoću stručnih putnika
NOVI SAD, Željeznička ulica 84.

Pripremaju projekte fabričkih i motornih pogona prema zvaničnim
propisima.

Pregledavaju i indiciraju naprave u pogledu ekonomičnosti i va-
ljanosti i strojevnog smještaja kod parnih, plinskih i Diesel-motora.

Preuzimlju izgradnje naprava i fabrika, parnih strojeva, motora
na plin ili surovo ulje.

Izradjuju cilindrska bušenja kod plinskih i parnih strojeva, motora,
kondensatora, pumpi na licu mjesta, i to najtačnije vlastitim patentiranim
cilindrskim strojevima za bušenje i cilindrskim izvijaćima.

Izvadjaju skupne transmijske uređaje, plinske generatore, ventila-
tore, pumpe na ogib i centrifugu, vlastite patentirane strojeve za cilindrsko
bušenje, stručna šila, dijelova i sve fine ručne alate, mnogoperna dijelova.

Namataju elektromotore i dinamo.

Izvadjaju valjkaste brusove i greblje s najvećim stručnim pozna-
vanjem za sve razne načine mljevanja.

Izdjelavaju sve čelona, kuglasta i šaraf. kolesa u tačnoj izvedbi.

Izradjuju precizne ozibne obruče.

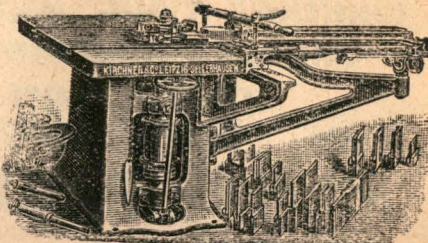
Drže stalno na skladištu sastavne dijelove strojeva i motorskog po-
gona za razne svrhe kao i fabrički obnovljene motore.

Primaju se naučnici.

МАРТИН ЛИХТШАЈН и ДРУГОВИ

ПОЉОПРИВРЕДНИ СТРОЈЕВИ, МОТОРИ ЗА ПЛИН,
ВА БЕНЗИН и УЉЕ, АЛАТИ и СТРОЈЕВИ ЗА АЛАТ.

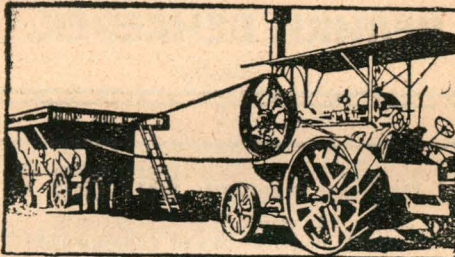
Стројеви и при-
бор за млин-
ску индустрију,
прибор за аушо-
мобиле, ватро-
гасни шмркови,
прибори за ви-
ноградство и
подрумство,
уређаји за купа-
не и клозетс,
пумпе и шпр-
цаљке, цеви и
арматуре за во-
ду, илин и пару, као и сав техн. и индустријски материјал.

НОВИ САД

Централа: Александра ул. 17. - Филијала: Футошки пут 28.

ТЕЛЕФОН ЦЕНТ. 128.
ТЕЛЕФОН ФИЛИЈАЛ. 296.

Бројави ЛИХТШАЈН
НОВИ САД.

Главно ваступство и стовариште фирме
ХОФХЕР-ШРАНЦ и КЛАЈТОН-ШУТЛЕВОРТ 22.
Ваступство и складиште машина за обраду дрва и паропиле
КИРХНЕРН КОМП. ЛАЈПЦИГ.

„ERIKA“

TVORNICA PARFUMERIJE I KOZMETIČKE ROBE
SUBOTICA

PROIZVODI:

Kolonsku vodu
Toaletnu vodu
Brilantne
Bay Rum

Shampon
Lotion
Vodu za usta
Krem za zube

Razne pomade
Parfime od najjefti-
nije do najfinije
vrsti i t. d.

PRVA NAJSTARIJA I NAJVEĆA TVORNICA U S. H. S.

SILVESTER BERONLD, NOVI SAD

Osnovano 1885 — PREKO PUTA GASFABRIKE — Telefon 234
Ček račun kod Pošt. ček. Zavod Zagreb br. 46-571, Žiro Konto kod
Jugoslavenske Banke Novi Sad.

ŠTO SVE TVORNICA PROIZVADJA:

Čelične roletne	Veštački kovane	Sunčana zastore
Detektiv roletne	izrade i gittere	(suncobrane)
Roletnesistem „Stora“	Sparhede svih vrsta	Konstrukcije za sunčane
„Esslingen“ove drvene	Gromovode	zastore svih vrsta
roletne žaluzije	Gvozdene prozore svih	Gittere sa pletenom žicom
Amerikanski patent	vrsti	Krov konstrukcije za sve
„Flos“ove roletne od	Gradjevine i bravarske	vrste zgrada
platna	robe	Ograde za groblje
„Rips“ove pletene	Škaraste gittere za skla-	Perforirane lim. za radi-
roletne od drvene žice	panje „Bostvik“ gittere	atore od gvozdja i metala
Platnene gradl roletne	Vodovode	Portale u svima projektur-
Dizalice za teret i osobe	Rezervoare	rama od gvozdja i metala

I SVE U TU STRUKU SPADAJUĆE PROIZVODE.

— 000 —

ERSTE, ÄLTESTE UND GRÖSSTE FABRIK IN S. H. S.

SILVESTER BERNOLD, NOVI SAD

Gegründet 1885 — VIS-A-VIS DER GASFABRIK — Telefon 234
Check-Konto bei der Postsparkassa Zagreb No. 46571. Giro Konto bei der
Jugoslavenska Banka Novi Sad.

ERZEUGUNGEN:

Stahlrolladen	Kunstsmiede- u. Gitter-	Gitter mit Draht-
Detektivrolladen	arbeiten	geflechtet
Rolladen System „Sior“	Sparhede in allen Sorten	Sämtliche Arten mit
„Esslingen“ sehe Holz-	Blitzableiter	Dachkonstruktionen
rolladen	Eisenfenster aller Sorten	und Sheddächern
Jalousien	Bau- und Schlosserwaren	Graßgitter - Konstrukti-
Amerikanische „Flog“	Scherengitter	onen
leinenrolladen	Wasserleitungen	Eisen und Metallgehänge
Gewebte „Rips“ rolladen	Reservoirs	sowie perforierte Ble-
aus Holzdraht	Sonnenplatten	che für Radiatoren
Gradelrolladen aus	Konstruktionen für	Portalen in allen Aus-
Leinen	Sonnenplatten aller	führungen aus Eisen
Aufzüge (Lifte) für Last	Sorten	und Metal
und Personen		

SÄMTLICHE EINSCHLÄGIGE ARBEITEN

„ZORKA“

PRVO

JUGOSLAVENSKO DRUŠTVO ZA
KEMIČKU INDUSTRIJU NA DIONICE

SUBOTICA

*

Proizvodja i otprema:

Umjet-

no gnojivo

(veštačko dju-

bre) u svakoj kvali-

teti. Sumpornu kiselinu

za industrijske svrhe u svim

jakostima. Akumulatornu kiselinu.

Solnu kiselinu. Modru galicu (plavi

kamen). Zelenu galicu. Glaube-

rovu sol (kristalnu). Kalcini-

rani sulfat. Caput mortuum

(englesko crvenu bo-

ju) i raznovrsnu

ljekarsku

robu.

TELEFON BROJ 317

Željeznička stanica i pošta:

SUBOTICA-FABRIKA

BRAĆA BENEŠ I DRUGOVI

tvornica hemijskih proizvoda
Velika Kikinda (Banat)

„PYRAM“
Sa znanstvenog gledišta najusavršeniji krem za obuću.

OPŠTA PRIVREDNA BANKA D.D. SUBOTICA

OSNOVANÁ 1892.

TELEFON BROJ 126, 82 i 83.

DIONIČKA GLAVNICA D 10,000.000.—

Centrala: Subotica. Glavni Zavod: Sombor,

Agrarna Štedionica Bačke Županije. —

Filijala: St. Moravica, Apatin, Pačir.

Bavi se svima bankarskim i berzanskim poslo-
vima. Doznake i kreditna pisma na inostrans-
tvo, izdaje čekove na sva velika tržišta Evrope.

POSLUGA BRZA I TAČNA.

„ATLLAS“

*

FABRIKA NAMEŠTAJA
I INDUSTRIJA DRVENE
ROBE D. D.

NOVI-SAD.

IKARUS

prva srpska industrija
aeroplana,
automobila
i strojeva

Kovačević i drugovi
Novisad

**Industrija mramora granita,
sijenita i veštačkog kamena**
a. d.

Veliki-Bečkerek

Telefon 144 • Giro račun kod Narodne Banke

+

Testerisanje, glačenje i poliranje sa mašinskim
pogonom. Izradjuje: Nadgrobno kamenje i spo-
menike svih vrsta od mramora, granita i sijenita,
dalje svu u zidarstvo spadajuću kamenu robu,

Preprodavci

dobivaju velike povlastice kod kupovne cene

FABRIKA PORCULANA I MAJOLIKE D. D.
U NOVOM-SADU

*

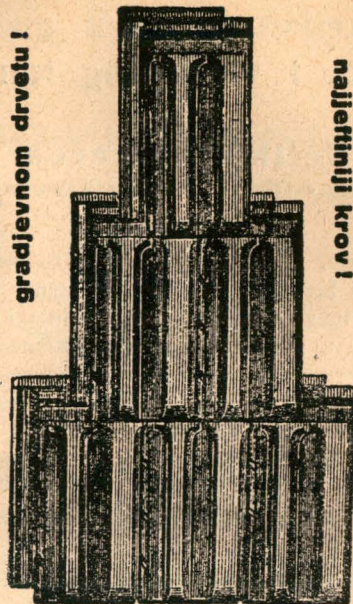
Izrada svakovrsnih
elektrotehničkih delova i **šamot-cigle.**

NOVOSADSKA FABRIKA ČEŠLJEVA I DUGMADI
D. D.
U NOVOM SADU

Najveće preduzeće u toj struci u ovoj Kraljevini S. H. S., radi sa
70 radenika, te je najmodernije uređeno. Po kakvoći i ceni izradjene
robe može se takmičiti sa svakom robom te struke iz inostranstva.
Proizvodi: sve vrste češljeva, merkantilnu i modnu dugmad, šnale i
muštikle za cigarete. Veliko stovarište gotove robe.

MEDJUGRADSKI TELEFON BROJ 527

Velika prištednja na
gradjevnom drvetu!

Najlepši, najbolji i
najjeftiniji krov!

Tražite uzorke i ponude za bez-
konkurencijoni
dvostruko - falcovani krivi crijep
od najvećih
tvornica krovnog crijeva
na kontinentu

BRAĆA BOHN
VELIKA KIKINDA

Gdje nema zastupstva, traži se zastupnik!

JUGOSLAVENSKO SIEMENS D. D.

za sve grane električne industrije
Trifkovićev trg 4 NOVISAD Telefon broj 555

Tehnički biroi za jaku struju:
Beograd, Ljubljana, Maribor, Zagreb i Sarajevo

Brzojavni naslovi za sve urede:
SIEMENSDYN

Tehnički biroi za slabu struju:
Zagreb i Beograd

Vlastita skladišta:
Beograd, Novisad i Zagreb

Upute i inžinirski posjeti besplatno

„VOLTA“

TEHNIČKO I ELEKTRIČARSKO D. D.
VELIKI-BEČKEREK
(BANAT)

TELEFON BR. 137 — BRZOJAV: VOLTA

*

Veliko tehničko slagalište celokupnog
elektr. materijala, aparata i strojeva
Zastupništvo prvoklasnih stranih preduzeća

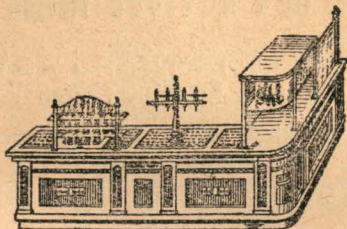
BRAĆA GOLDNER

TVORNICA ORMARA ZA LED

TELEFON 134 SUBOTICA TELEFON 134

Brzovajni
naslov:

Braća
Goldner,
Subotica

Tekući
račun:
Eskontna
Pučka
Banka
d. d.
Subotica

Svakovrsnih ormara za led, aparata za pivo i za pripravljanje sladoleda, komplet hotelske, kafanske i trpezarijske uređaje, vazdušne kazane i pumpe, sve mesingane armature za piske aparate. Sopstvena ljevaonica i strugarija mesinga.

Karlo Melkus

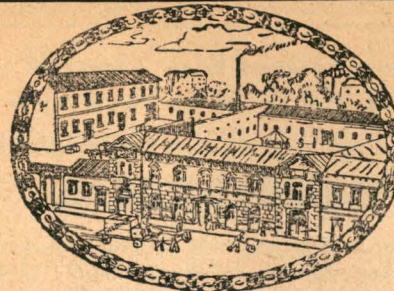
tvornica mašinskih kajiševa

*

Novisad

Centrala: Brno, Č. S. R.

Utemeljeno 1899

Фонд 1899.

Фабрика целулојдне
робе

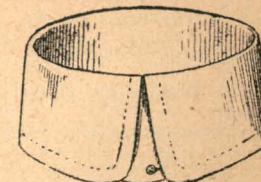
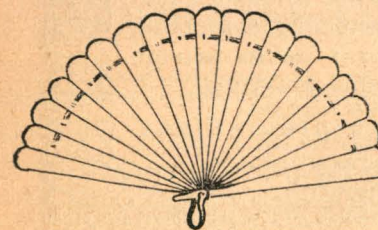
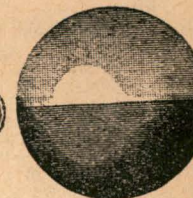
ВЕИНХУТИ СИНОВИ

Фабрика целулојдне
робе

WEINHUTISINOVİ

SUBOTICA

S. H. S.

**Deoničarsko društvo
za izradu creva**
Prva Jugoslovenska tvornica žica
SUBOTICA

Izrađuje svakovrsne žice za muzičke instrumente kao žice za violinu, za čelo i za bas. Žice za raket. Catgut za hirurgijske svrhe. Bele patent kože i transparentne opne za vezivanje flakona. Drži na stovarištu svakovrsne muzičke instrumente kao i njihove delove.

Kupuje i prodaje
sve vrste suvih i usoljenih životinjskih creva.

HOTEL VOJVODINA

(R O Ž)

VELIKI-BEČKEREK.

TELEFON Br, 42.

*

Najveće i najmodernije svratište u Banatu. 51 soba za prenoćište. Koncertna muzika, sveže piće i dobro jelo po umerenim cenama svaki dan.

Kafana moderno preuređena.

Е. А. КОСОВИЋ К. Д.

ЗА УГАЉ И ГОРИВО

Централа: **НОВИСАД**, Јерменска ул. 3
Телефон: 484 — Телеграм: „Носпелт“

Филијале:

БЕОГРАД Терације 7/V., палата Ивковне Банке
Тел.: 32-55 — Телегр: „Косовићкомп“

ЗАГРЕБ Рачкога улица број 9
Телеграм: „Косовићкомп“

Продаје све врсте страног и домаћег угља:
Камени угљ, кокс, ковачки угљ, брикет,
Енглески, Чехословачки, Шлески и Рурски
угљ, комадасти, коцкасти, орашаст и
ситни из својих и свих домаћих мајдана.

Даје стручна мишљења и савете
о најбољој техничко-економској употреби угља.

Е. А. КОСОВИЋ К. Д.

ЗА УГАЉ И ГОРИВО

Централа: **НОВИСАД**, Јерменска улица број 3
Телефон број: 484 — Телеграм: „Коспелт“

Филијале:

БЕОГРАД Терације бр. 7/V, палата Извозне Банке
Тел.: 32-55 — Телеграм: „Косовићкомп“

ЗАГРЕБ Рачкога бр. 9 — Телеграм: „Косовићкомп“

Продаје све врсте страног и домаћег угља:
Камени угљ, кокс, ковачки угљ, брикет, Енглески, Чехословачки,
Шлески и Рурски угљ, комадасти, коцкасти, орашаст и ситни из
својих и свих домаћих мајдана.

Даје стручна мишљења и савете о најбољој
техничко-економској употреби угља.

KARL KRUMENACKER

PRIJE

VORMAIS:

Podvozno i komisiono d. d.

Speditions und Kommissions A. G.

VELIKI - BEČKEREK.

Bavi se otpremom i dopremom svakovrsne robe bilo na željeznicu ili parobrodarsku stanicu, transportiranje pokućva u vlastitim kolima, intervencije glede otpreme, ocarinjenja i finansijske manipulacije, pribavljenje svakovrstnih dozvola za otpremu, uvoz, izvoz i prevoz i t. d.

ZASTUPSTVA ZA ŠPEDITERSKE POSLOVE.

BERNAT BERKOVITS

IZVOZ JAJA I ŽIVINE.

BANAT VEL. BEČKEREK S. H. S

Jedini izvoznik jaja marke Lav.

Brzjavni: Berkovits Vel. Bečkerek

*

Dobre veze u državi
i inostranstvu prima u svako doba.

U G L J E N

SLAVONSKO TRGOVAČKO DRUŠTVO UGLJENA

KAUFMAN I DRUGOVI

BROD NA SAVI

Podružnica: Novi Sad

*

BRZOJAVI: ANTRACIT NOVISAD

TELEFON 2-83

K O K S

GEZA ŠTEINITZER

VELIKI-BEČKEREK.

Trgovina na veliko sa stranim i domaćim ugljenom, koksom i drvetom za gorivo.

BRZOJAVNI NASLOV: CARBON

Telefon broj 58.

„SLAVIA“

MEDJUNARODNO TRANSPORTNO D. D.

Centrala: BEOGRAD, Kneginje Ljubice ul. 28.

PODRUŽNICE:

SUBOTICA, Cara Dušana ulica 1.

NOVI-SAD, Futoška ulica 24.

Ljubljana, Maribor, Jesenice, Brod n/S., Osijek.

Generalna direkcija:

ZAGREB, Frankopanska ulica broj 9.

Ekspoziture: Bos. Brod. Caribrod, Sarajevo, Skoplje.

Medjunarodni transporti, uvoz izvoz i zbirni promet, ocarinjenje, uskladištenje, preseljenje u vlastitim pokućvenim kolima, prevoz robe i inkasli.

ХАЛБРОР И ДРУГ СУБОТИЦА

Краља Петра Парк 5.

ТЕЛЕФОНИ: 10, 71, 570

Брзојави: ХАЛБРОР ШПЕДИТЕР

Шпедитерска и комисиона радња.

HALBROHR I DRUG SUBOTICA

Kralja Petra Park 5.

TELEFONI: 10, 71, 570

Brzojavi: HALBROHR ŠPEDITER

Špediterska i komisiona radnja.

JULIJE KRAUS ML.

trgovina drva i uglja i drveni ugalj na veliko

VEL. BEČKEREK

Telefon broj 103. o Brzojavi: LIGNUM

Zastupništvo beliščanske tvornice octene kiseline.

JULIUS KRAUS JUN.

Holz, Holzkohle und Kohlen engros

VEL. BEČKEREK

Telefon No. 103. o Telegr: LIGNUM

Vertretung der Belišceer Essigsäurefabrik

„CARBON“

ADOLF NATHAN I DRUG

KOMANDITNO DRUŠTVO

Novi Sad, Dunavska ulica 2

TELEFON 483 — BRZOJAVI: CARBON NOVISAD

Prodaja:

Domaćeg uglja za industrije, za domaću upotrebu, kovačkog uglja i gorivog drva, českog i šleškog uglja i koksa.

Zastupstvo:

Engleskog uglja i koksa firme: Bessler, Waechter, Glower & Co. Ltd Newcastle, Drvenog uglja (Retortenholzkohle) firme: S. H. Gutmann d. d. Belišće.

PROMETNO D. D.

VEL. BEČKEREK

Telefon: 72 — Brzjavi: „PROMET“

Skladište: V. BEČKEREK — Pilana: TITEL

Ima stalno na stovarištu na malo i veliko svakovrsne građe, građevinskog, stolarskog i kolarskog materijala, prvoklasna rumunska parena bukovina, lipovina, jasenovi balvani i daske kao i hrastovi materijal.

P R V O

JUGOSLAVENSKO TRANSPORTNO

D. D.

SCHENKER & Co.

PODRUŽNICA

NOVISAD

PUT K ŠTRANDU

BRZOJAVNI NASLOV: SCHENKERCOMP

INTERURBAN TELEFON 413, 414

Hrvatski štamparski zavod d. d.

Nakladno Odjelenje, Zagreb, Marovska ulica 30.

Prof. B. Brixy: *Zadaci iz algebre i geometrije* D 50.—

J. Dimitrijević: *Biljegovnik u sudbenom postupku* „ 20.—

Dr. I. Politeo: *Vanstečajna prinudna nagoda* „ 25.—

D. Šulentić: *Trgovačko dopisivanje* „ 70.—

Prof. I. Šulentić: *Trgovačka aritmetika* „ 70.—

Dr. Lj. Tomašić: *Pomorsko pravo* „ 40.—

Prof. S. Varićak: *Uvod u biokemiju* „ 60.—

Dr. J. Vrbanić: *Mjenično pravo* „ 40.—

Kulturna, industrijalna i trgovačka karta Kraljevine SHS. Mjerilo 1 : 750.000. Veličina

100×135 cm. „ 80.—

Tražite naš popis knjiga, šalje se besplatno.

Kad u Novi-Sad idete

bezuvjetno potražite štampariju

FARKAŠ I DIRBEK

(Željeznička ul. 30, treća tramvajska stanica sa željeznice) i

naručite Vaše tiskalice

gdje će se iste uz najjeftiniju cenu, vrlo ukusno

još istog dana svršiti

tako, da ih sa večernjim vozom

sobom poneti možete.

! NARUČBE PREKO POŠTE IZVRŠUJU SE U ROKU OD 3 DANA. !

Opšta Kreditna Banka

D. D.
U SUBOTICI.

*

DIONIČKA GLAVNICA D 10,000 000.—

BRZOJAVNI NASLOV: KREDIT. - TELEFON br. 49, 50 i 51.

Obavlja sve transakcije bankovne struke u svim važnim mestima u zemlji i u inostranstvu. — Pored bankarskog rada zauzima vidno mesto i na polju privrede, industrije i trgovine, te je usljed jake interesne sfere potpomogla u napredku ne jedno poduzeće i stavila ga nezavisnim od inostranstva. — Izdržava u sopstvenoj režiji u Subotici Nikole Kujundžića ulica . . . tvornicu za izradu na veliko trikotaže, zimskog donjeg rublja, kupališnih kaputa i dresova, kao i dečijih haljina, koji konkuriraju kako u kvalitetu, tako i u cenama sa sličnim inozemnim produktima. — Na Skladištu tekstilne robe Subotica Park Kralja Petra br. 6. drži svu robu i fabrikate koje veletrgovac kao i detalista za svoj račun samo sa osetljivim žrtvama i teškim investicijama može nabaviti, a sa velikim izborom proizvoda prvorazrednih engleskih, nemačko austrijskih, čeških i talijanskih tvornica u stanju je zadovoljiti i najdelikatnije tražnje u zemlji.

Pravo samoprodaje na svojoj teritoriji Kraljevine S. H. S. jesu:

I. J. Schwadron Chemnitz, (Saska) Sachsen
Emil Seidner Iglau, (Češka) Böhmen
Ce la maïsson Boon, Alexander & Co.
Belfast (Irska) Irland

Zainteresovana je u većem obimu kod Bačkog industrijskog i trgovačkog d. d. - Parna pilana i parni mlin — Stari Bečej.

SADRŽAJ:

	Strana
PREDGOVOR	3— 4
OPĆI PREGLED VOJVODINE	5— 14
PREHRANBENA INDUSTRIJA	15— 63
a) Šećerane i preradnja šećera	16— 22
b) proizvodnja piva i leda	23— 25
c) tvornice špirita i pecare	26— 30
d) tvornice šampanjca	30— 31
e) klaonice i tvornice salame	31— 34
f) konzerviranje voća i povrća	34— 35
g) mlinovi i tvor. tjestenina	35— 60
h) mljekare i ind. sira	60— 62
i) industrija ulja	62— 63
ODJEVNA INDUSTRIJA	64— 82
a) kudeljna industrija	65— 72
b) tkaonice, predionice, konfekcija	73— 80
c) svilarstvo	80— 82
METALNA I STROJEVNA INDUSTRIJA	83— 97
a) tvor. vagona i gosp. strojeva	84— 90
b) tehničko-mehaničke poslovne	90— 91
c) tvornice raznih met. proizvoda	91— 97
LIJESNA INDUSTRIJA	98—111
a) pilane	99—101
b) industrija pokućstva	101—106
c) industrija četaka i metala	106—108
d) industrija razne drvene robe	108—111
GRADJEVNA I KERAMIČKA INDUSTRIJA	112—125
a) keramička preduzeća	112—113
b) cement. izradjevine i kamen	113—114
d) cigljane	114—125

	Strana
KEMIČKA INDUSTRIJA	126—141
a) kemičke fabrike	127—128
b) štirke (tvor. škroba)	128—132
c) tvornice ljekarija i seruma	132—135
d) tvornice boja i ulja	135—138
e) tvornica sapuna	139—141
INDUSTRIJA I PRERADBA KOŽE	142—145
a) tvornice koža	142—143
b) prerad a koža	144—145
INDUSTRIJA ELEKTRIČNA	146—149
a) električne centrale	146—148
b) električne tvornice	149
PAPIRNA I GRAFIČKA INDUSTRIJA	150—152
a) preradba papira	150—151
b) štamparije	151—152
RAZNO	153—156
a) tvornice češljeva i dugmeta	153
b) preradba crijeva	154
c) tvornice ogledala	154
d) tvornice kaučuka i celuloidnih stvari	154
e) košaračtvo i trskarstvo	155
f) mlijevenje paprike i soli	156
g) Razno	156
DRŽAVNO IMANJE „BELJE” (Opis)	157—168
OGLASI	169—200

37235

PRIVILEGISANO REKLAMNO
PODUZEĆE

PALLAS

Plakatiranje

u Subotici i svim ostalim mje-
stima Jugoslavije

Oglase

po originalnih časopisnih tari-
fah za sve tu i inozemske
časopise

**Željezničko
plakatiranje**

po svim jugoslavenskim želje-
zničkim stanicama

Kinoreklama

**Zastupništvo Pra-
ških velesajmova**

Stručno i najjeftinije izvršenje
svih reklamnih poslova

**Pallas - Reklam
Subotica S. H. S.**

TELEFON BROJ 332